

UNIVERZITET U BEOGRADU
GEOGRAFSKI FAKULTET

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF GEOGRAPHY

UDK 314

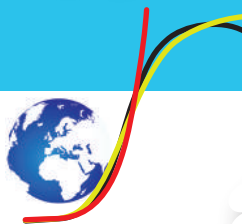
ISSN 1820 - 4244
eISSN 2560 - 5011

Demografija

Godina **XV**
Volume

Beograd
Belgrade **2018**

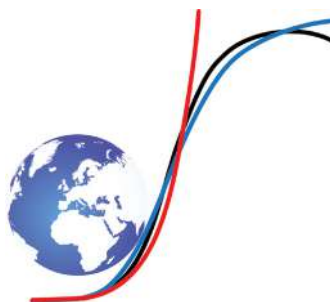

demografija.gef.bg.ac.rs

UDK 314

ISSN 1820-4244

eISSN 2560-5011

Demografija

15 (2018)

<http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

IZDAVAČ

Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Aleksandar KNEŽEVIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

ČLANOVI UREDNIŠTVA

Marija ANTIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Biljana APOSTOLOVSKA TOŠEVSKA, Institut za geografiju, Prirodno-matematički fakultet, Univerzitet Sv. Kiril i Metodij, Skopje; Daniela ARSENOVIĆ, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet, Univerzitet u Novom Sadu; Florian BIEBER, Zentrum für Südosteuropastudien, Karl-Franzens Universität, Graz; Ivan ČIPIN, Katedra za demografiju, Ekonomski fakultet, Sveučilište u Zagrebu; Dragica GATARIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Vera GLIGORIJEVIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Klára HULIKOVA TESARKOVA, Katedra demografie a geodemografie, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha; Damir JOSIPOVIĆ, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; Sanja KLEMPIĆ BOGADI, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb; Vladimir NIKITOVIĆ, Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd; Mateja SEDMAK, Inštitut za družboslovne študije, Znanstveno raziskovalno središče Koper; Danica ŠANTIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Dragan UMEK, Dipartimento di Studi Umanistici, Università degli studi di Trieste

IZDAVAČKI SAVET

Mirjana BOBIĆ, Odeljenje za sociologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Mirjana DEVEDŽIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Mirko GRČIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Goran PENEV, Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd; Gordana VOJKOVIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

TEHNIČKI UREDNIK

Branko PROTIĆ, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Štampa:

Planeta Print d.o.o., Beograd

Adresa:

Demografija

Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet
Studentski trg III/3, 11000 Bograd,
Republika Srbija

Tiraž:

200

Kontakt:

Tel: +381 (0)11 2637421
e-pošta: demography.editor@gef.bg.ac.rs
demography.editor@gmail.com
URL: <http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

Demografija izlazi jednom godišnje. Mišljenja autora ne odražavaju nužno gledište uredništva.

Objavljeni prilozi se indeksiraju u sledećim bazama:

- DOAJ (Directory of Open Access Journals, Lund)
- CEEOL (Central and Eastern European Online Library, Frankfurt am Main)
- SCIndeks (Srpski citatni indeks, Beograd)

Izdavanje časopisa *Demografija* finansijski je podržalo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Prilozi objavljeni u časopisu mogu se koristiti samo pod uslovima licence *Creative Commons Autorstvo – Nekomercijalno – Bez Prerade 4.0. međunarodna* (CC BY-NC-ND 4.0)

PUBLISHER

University of Belgrade - Faculty of Geography

EDITOR-IN-CHIEF

Aleksandar KNEŽEVIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography, University of Belgrade

EDITORIAL BOARD

Marija ANTIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography, University of Belgrad; Biljana APOSTOLOVSKA TOŠEVSKA, Institute of Geography, Faculty of Science, Ss. Kiril and Metodij University, Skopje; Daniela ARSENOVIĆ, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Faculty of Science, University of Novi Sad; Florian BIEBER, Centre for Southeast European Studies, University of Graz; Ivan ČIPIN, Department of Demography, Faculty of Economics & Business, University of Zagreb; Dragica GATARIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography, University of Belgrade; Vera GLIGORIJEVIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography, University of Belgrade; Klára HULIKOVA TESARKOVA, Department of Demography and Geodemography, Faculty of Science, Charles University, Prague; Damir JOSIPOVIĆ, The Institute for Ethnic Studies, Ljubljana; Sanja KLEMPIĆ BOGADI, Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb; Vladimir NIKITOVIĆ, Centre for Demographic Research, Institute of Social Sciences, Belgrade; Mateja SEDMAK, Institute for Social Studies, Science and Research Centre, Koper; Danica ŠANTIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography, University of Belgrade; Dragan UMEK, Department of Humanities, University of Trieste

ADVISORY BOARD

Mirjana BOBIĆ, Department of Sociology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade; Mirjana DEVEDŽIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography, University of Belgrade; Mirko GRČIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography, University of Belgrade; Goran PENEV, Centre for Demographic Research, Institute of Social Sciences, Belgrade; Gordana VOJKOVIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography, University of Belgrade

LAYOUT AND DESIGN

Branko PROTIĆ, Faculty of Geography, University of Belgrade

Printed by:

Planeta Print d.o.o, Belgrade

Address:

Demografija
University of Belgrade – Faculty of Geography
Studentski trg III/3, 11000 Belgrade,
Republic of Serbia

Circulation:

200

Contact info:

Tel: +381 (0)11 2637421
e-mail: demography.editor@gef.bg.ac.rs
demography.editor@gmail.com
URL: <http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

Demografija is issued annually. The opinions of the authors do not necessarily reflect the viewpoint of the Editorial Board.

The journal is indexed in:

- **DOAJ** (Directory of Open Access Journals, Lund)
- **CEEOL** (Central and Eastern European Online Library, Frankfurt am Main)
- **SCIndeks** (Serbian Citation Index, Belgrade)

The Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia provides financial support for the printing of the journal.

The articles are licensed under a *Creative Commons Attribution - Non Commercial - No Derivatives 4.0 International* (CC BY-NC-ND 4.0).

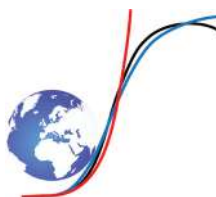
UNIVERZITET U BEOGRADU
GEOGRAFSKI FAKULTET

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF GEOGRAPHY

ISSN 1820-4244

eISSN 2560-5011

DEMOGRAFIJA

15 (2018)

BEOGRAD - BELGRADE
2018

SADRŽAJ

ČLANCI

- Ivan MARINKOVIĆ*
1 **Demografska analiza razlike u smrtnosti muškog i ženskog stanovništva**
- Nevena RADIĆ, Damjan BAKIĆ*
19 **Pseudo-kohortni pristup u analizi mortaliteta stanovništva Srbije – primeri i problemi**
- Zora ŽIVANOVIĆ*
33 **Prilog diskusiji o tipologiji naselja Srbije**
- Filip ŠKILJAN*
51 **Bračne emigracije Poljakinja u Hrvatsku od druge polovine dvadesetog stoljeća**
- Ivana ĐORĐEVIĆ, Danica ŠANTIĆ, Ljiljana ŽIVKOVIĆ*
73 **Deca migranti u školama u Srbiji – barijera ili izazov za novi početak**

DODACI

- 94 **Beleške o autorima**
- 99 **Politika časopisa**

CONTENTS

ARTICLES

- 1 *Ivan MARINKOVIĆ*
Demographic Analysis of the Sex Moratlity Differences
- 19 *Nevena RADIĆ, Damjan BAKIĆ*
Pseudo-Cohort Approach in the Mortality Analysis of the Populatin of Serbia-Examples and Problems
- 33 *Zora ŽIVANOVIĆ*
Contribution to the Discussion on Typology of the Settlements of Serbia
- 51 *Filip ŠKILJAN*
Polish Emigration to Croatia from the Second Half of the Twntieth Century
- 73 *Ivana ĐORĐEVIĆ, Danica ŠANTIĆ, Ljiljana ŽIVKOVIĆ*
Migrant Children in Schools in Serbia – Barrier or Challenge for a New Beginning

ADDITIONAL INFORMATION

- 95 **Notes on the Authors**
- 107 **Journal Policy**

Originalni naučni rad

Primljen: 07.06.2018.
Prihvaćen: 01.09.2018.

UDK: [314.42:316.346.2-055.1]:[314.42:316.346.2-055.2](497.11)
doi:10.5937/demografija1815001M

DEMOGRAFSKA ANALIZA RAZLIKE U SMRTNOSTI MUŠKOG I ŽENSKOG STANOVNIŠTVA

Ivan MARINKOVIĆ

Centar za demografska istraživanja - Institut društvenih nauka, Beograd.
e-mail: imarinkovic@orion.rs

Sažetak: Žene prema procenama SZO za 2015. godinu žive duže od muškaraca u svim zemljama sveta. Fenomen nižih stopa smrtnosti ženskog stanovništva, kod država sa dugom tradicijom statistike o mortalitetu, prisutan je već nekoliko vekova. U radu je dat prikaz evropskih trendova u kretanju razlike u smrtnosti po polu sa fokusom na stanje u Srbiji. Tokom 20. i početkom 21. veka konstatovan je različiti obrazac diferencijalne smrtnosti po polu među zemljama. Kompleksnost pojave i faktora koji uslovljavaju razliku su u takvom odnosu da čak ni susedne zemlje često ne dele jedinstven obrazac smrtnosti po polu. Kod pojedinih država, od sredine prošlog veka razlika se povećavala, kod drugih smanjivala, dok je kod nekih stagnerala. U Srbiji promene su bile skromne, a razlika se nije značajno menjala za proteklih pet decenija. Diferencijalna smrtnost po polu stanovništva Srbije je sredinom 20. veka bila među najnižim u Evropi, a sada, sredinom druge decenije 21. veka, spada u grupu zemalja sa umereno niskom razlikom. Različita smrtnost muškaraca i žena implicira mnogobrojne društvene ali i demografske posledice. Feminizacija starog stanovništva u Srbiji usled nižih stopa smrtnosti ženskog stanovništva, za posledicu ima drugačije opterećenje bolestima i uzrocima smrti u ukupnoj populaciji.

Ključne reči: mortalitet, diferencijalna smrtnost po polu, evropski trendovi, Srbija.

Abstract: According to WHO estimates for 2015, women lived longer than men in all countries of the world. The phenomenon of lower female mortality rates in countries with a long tradition of mortality statistics has been present for several centuries. The paper presents an overview of European trends in the changes of sex differences in mortality, especially in Serbia. During the 20th and the beginning of the 21st century, a different pattern of mortality by sex was detected among countries. The complexity of the phenomenon and the factors that condition the difference have a unique relationship so that even neighboring countries often do not share a uniform pattern of mortality by sex. In the second half of the 20th century in some countries, difference increased, in others decreased, while in some countries it practically stagnated. In Serbia, the changes were modest, and the difference did not change significantly over the past five decades. In the mid-20th century, the differential in sex mortality rate in Serbia was among the lowest in Europe, and now it belongs to the group of countries with moderately low differences. The different mortality of men and women implies many social and demographic

consequences. The feminization of the old population in Serbia due to the lower mortality rates of the female population results in a different burden of the diseases, and causes of death in the total population.

Keywords: mortality, sex mortality differences, european trends, Serbia.

UVOD

Žene prosečno duže žive od muškaraca (Case & Paxson, 2005; Luy, 2003) i to u gotovo svakoj zemlji¹. U istraživanjima mnogih autora u proteklim decenijama, divergencija u dužini života među polovima je potvrđena (Ciocco, 1940a; Stolnitz, 1955; Enterline, 1961; Waldron, 1976; Nathanson, 1984; Gjonča, 1999; Luy, 2003; Wisser & Vaupel, 2014). Dobro je dokumentovano da u svim populacijama, za koje postoje podaci o vitalnim događajima, stope smrtnosti muškaraca nadilaze stope smrtnosti žena gotovo u svakoj pojedinačnoj godini (Caselli & Luy, 2013). Izuzetak u nekim zemljama i u nekim istorijskim epohama predstavlja smrtnost žena u reproduktivnom periodu, kada materinski mortalitet može biti dovoljno visok da podigne ukupan mortalitet žena tog starosnog uzrasta, čak iznad mortaliteta muških vršnjaka (Bongaarts, 2014). Istraživači su rano ustanovili starosni obrazac po kome se formira razlika u smrtnosti muškaraca i žena. Na početku životnog doba javlja se razlika u smrtnosti dece do godinu dana, potom se razlika smanjuje i dostiže minimum u starosti 5-14 godina, da bi ponovo rasla, dostižući vrhunac kod sredovečnog stanovništva, a zatim još jednom, kod starih 60 ili više godina, dolazi do smanjivanja sa minimumom kod najstarijih (Ciocco, 1940b).

Mnogi smatraju da je fenomen tzv. prekomerne smrtnosti muškaraca prisutan manje ili više kroz čitav period razvoja čovečanstva (Signoli et al., 2002; Waldron, 1983a), ali egzaktno može da se potvrdi samo dokle sežu statističke serije podataka određenih država. Kod zemalja sa dugom tradicijom statistike o mortalitetu, može se konstatovati da još od sredine 18. veka, žene prosečno duže žive (Stolnitz, 1956). Iako je fenomen različite smrtnosti muškaraca i žena opšte prisutan, iznenađujuće je koliko se trendovi razlikuju poređenjem zemalja. U najvećem broju razvijenih zemalja, razlika počinje da se povećava posle Prvog svetskog rata (Stolnitz, 1956). To povećanje koincidira sa rastom stopa smrtnosti od kardiovaskularnih bolesti, tumora i povreda kod muškaraca i smanjenja stopa smrtnosti u fertilnom periodu kod žena (Rogers et al., 2010). Trend se usporava tokom 1970-ih i sa početkom 1980-ih menja smer, razlika se postepeno smanjuje (Seifarh et al., 2012). Divergencija u trendovima smrtnosti po polu tokom

¹ Na osnovu najnovijih procena Svetske zdravstvene organizacije (SZO) za 2015. godinu žene u svim državama sveta žive duže od muškaraca. U prethodnim izveštajima pojedine zemlje sa afričkog ili azijskog kontinenta imale su duži životni vek muškaraca.

20. veka može da se jednim delom objasni smanjenjem stopa smrtnosti kod žena u fertilnom periodu, ali u osnovi leže mnogo kompleksniji faktori uticaja na smrtnost. Uprkos činjenici da je to jedna od osnovnih zakonitosti u demografskom razvitku, do danas nije jasno šta sve utiče na taj fenomen. Kompleksan odnos bioloških (genetika, hormoni) i ne-bioloških faktora (ponašanje, socioekonomski faktori, kao i faktori sredine, ratovi) utiče na razliku u smrtnosti po polu (Nathanson, 1984).

U Srbiji nije bilo puno radova sa temom različite smrtnosti po polu, kao i analize faktora koji utiču na razliku. Prirodno kretanje stanovništva je najvažniji aspekt demografskih istraživanja i ujedno interesa države i društva. Različita smrtnost muškaraca i žena je prirodni i društveni fenomen od velikog značaja, jer fokusira aktivnosti različitih državnih struktura. Analiza stanja i razumevanje faktora koji uslovljavaju različitu smrtnost po polu, nudi mogućnost preventivnog delovanja, što bi moglo dovesti do bolje organizacije zdravstvenih službi.

IZVORI PODATAKA I METODOLOGIJA

U ovom radu analiza različite smrtnosti muškog i ženskog stanovništva data je iz demografskog ugla. Primenjeni su standardni pokazatelji mortaliteta (specifična stopa smrtnosti, očekivano trajanje života...) i korišćen je transversalni metod analize podataka. Primenjen je i metod dekomponovanja, opisan u Preston, S.H. et al. (2001), na osnovu koga je izračunat doprinos pojedinih starosnih grupa porastu očekivane dužine života novorođenih kod oba pola. U analizi vremenskih serija pored apsolutnih varijacija često su korišćeni relativni pokazatelji ili indeksi. U radu je dat i veliki broj grafičkih priloga. Leksisova mapa (eng. Lexis maps) je relativno nov način grafičkog prikaza koji je primenjen kako bi se, kroz tri obeležja, a na dvodimenzionalnom grafiku, što ilustrativnije, prikazale promene po starosti, vremenskim intervalima i kohortama.

Istraživanje je obavljeno na celom skupu stanovnika u Republici Srbiji² (bez AP Kosova i Metohije) u periodu 1950-2016, odnosno u zavisnosti od nivoa analize bilo je ograničeno na period oko godina popisa stanovništva, počev od 1953. do 2011. Korišćeni su podaci o umrlima iz vitalne statistike i broja stanovnika (ukupno i po strukturama) iz popisne. Takođe, podaci su preuzimani i sa sajtova: Svetske zdravstvene organizacije (WHO), Evropske statističke agencije (Eurostat), Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), baze vitalnih događaja za odabrane zemlje koju su razvili instituti Berkli i Maks Plank (Human mortality database) i nacionalnih statističkih službi.

² Istraživanje na teritoriji Srbije ograničiće se na područje centralne Srbije i Vojvodine. Podaci za AP Kosovo i Metohija neće biti analizirani zbog nepouzdanosti i u periodu posle 1997. nedostupnosti za nivo koji je potreban u analizi.

TRENDOVI U EVROPI

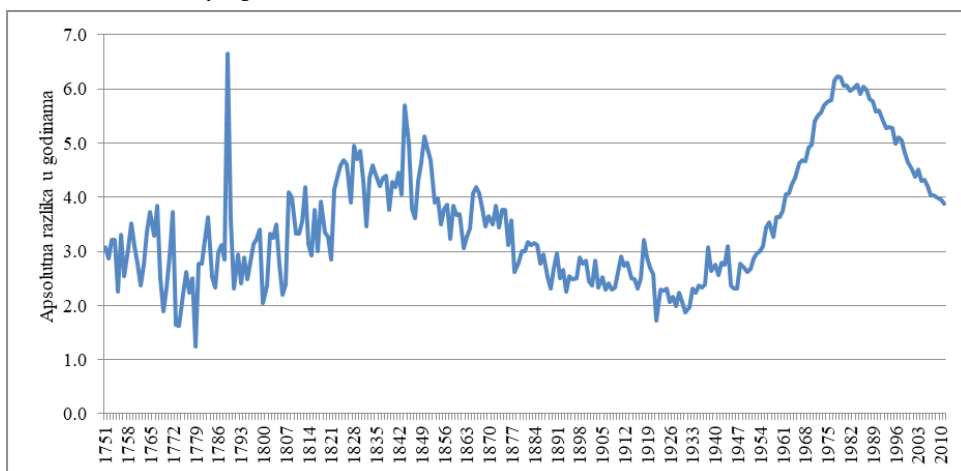
Zemlje sa dugom tradicijom statistike o mortalitetu osnovni su izvori podataka, neophodni da se pokažu trendovi u smrtnosti muškog i ženskog stanovništva. Najpouzdaniju vitalnu statistiku imaju evropske države. U Evropi, na osnovu statističkih podataka, muškarci su zadnji put nadživeli žene u Holandiji 1860. i Italiji 1889. godine³. Kod ostalih zemalja nije registrovan kraći životni vek žena, a podaci datiraju u Švedskoj još od 1751. godine, Danskoj 1835, Engleskoj i Velsu iz 1841. Najdužu statističku seriju praćenja mortaliteta na nivou čitave zemlje ima Švedska. Zahvaljujući tim podacima moguće je imati uvid u promene u smrtnosti u poslednjih 260 godina⁴ (grafikon 1). Švedska spada u grupu najrazvijenijih zemalja sa najdužim očekivanim trajanjem života pri živorođenju (e_0) kod oba pola i sa relativno najmanje posledica rata u poslednja 3 veka u Evropi. Tako posmatrano promene u smrtnosti su rezultat, u najvećoj meri, društvenih promena, a ne iznenadnih i nasilnih uzroka kakvi su rat i prirodne katastrofe. U dugoj seriji podataka o e_0 kod oba pola, primetna je stabilnost i relativno spora promena. Žene su početkom druge polovine 18. veka živele prosečno oko 38 godina, dok su muškarci rođeni u tom periodu mogli da očekuju životni vek od 35 godina. Razlika u e_0 po polu u 18. veku kretala se u intervalu 1,5-3,5 godine. U narednog veku (19. vek), e_0 postepeno raste kod oba pola, a razlika dostiže najvišu vrednost 5 godina (e_{of} je 47, a e_{om} 42 godine). U 20. veku dolazi do najintenzivnijih promena u e_0 za oba pola i razlika dostiže svoj maksimum krajem 1970-ih oko 6 godina. Početkom 21. veka e_{of} je 83, a e_{om} 79 godine.

Praćenje podataka o smrtnosti za 160 godina u periodu 1851-2011. godina, kod šest evropskih zemalja, pokazuje različite obrasce diferencijalne smrtnosti po polu (grafikon 2). Do poklapanja trendova među analiziranim državama dolazi tek tokom 1970-ih. Vrednosti se ujednačavaju kod pet posmatranih zemalja, dok Francuska zadržava trend na višem nivou za oko dve godine (prosečne vrednosti kod ostalih zemalja su oko 4 godine, a u Francuskoj oko 6).

³ *Human mortality database*. University of California, Berkeley (www.mortality.org); Max Planck Institute for Demographic Research (www.humanmortality.de).

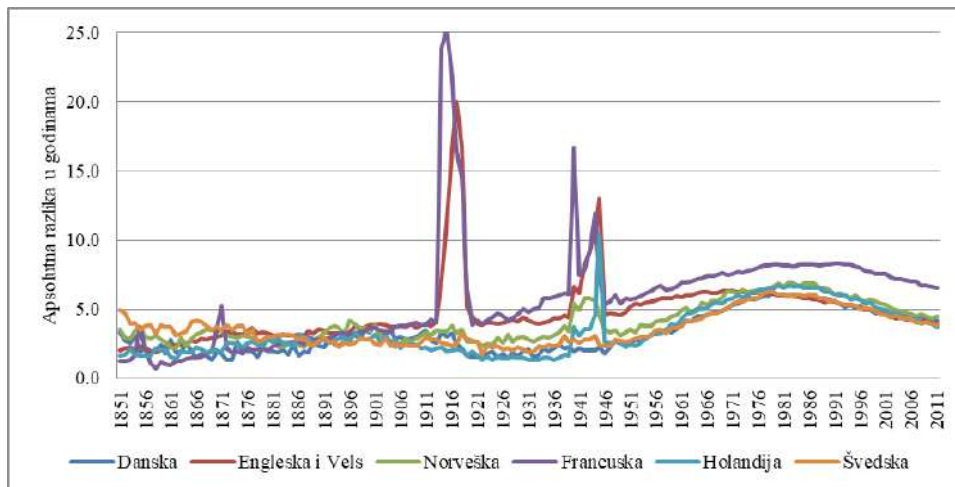
⁴ Isto.

Grafikon 1. Razlike u očekivanom trajanju života pri živorođenju muškaraca i žena u Švedskoj u periodu 1751-2011.

Izvor: Priređeno na osnovu podataka iz baze HMD - Human Mortality Database.

Grafikon 2. Razlike u očekivanog trajanja života pri živorođenju muškaraca i žena u šest odabranih zemalja u periodu 1851-2011.

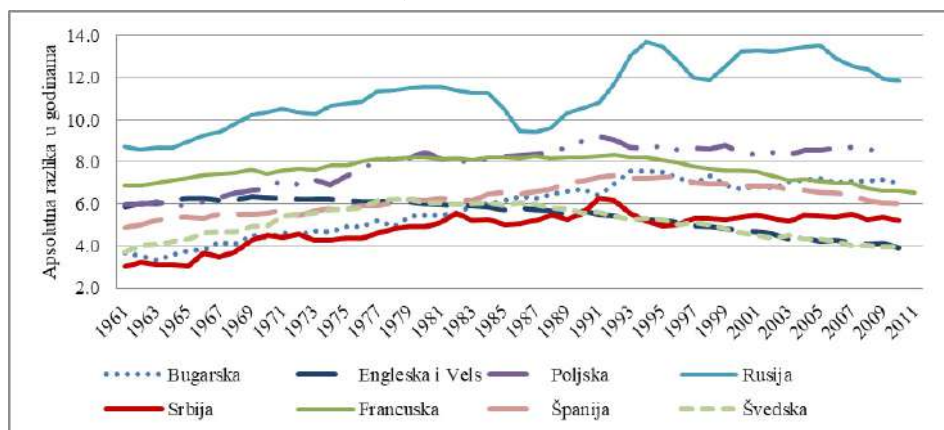

Izvor: Priređeno na osnovu podataka iz baze HMD - Human Mortality Database.

U prošlom veku došlo je do najznačajnijih pomaka u prosečnoj dužini života, ali i do uspostavljanja najveće razlike u smrtnosti po polu. Među evropskim zemljama nema jedinstvenog obrasca za različitu smrtnost po polu. Kod pojedinih razlika se povećavala, kod drugih smanjivala, dok je

kod nekih stagnirala. Razlika u očekivanom trajanju života pri živorođenju po polu (podaci za 2015. godinu) se kreće od 3,3 godine u Švedskoj do čak 11,6 godina u Rusiji. Sve zemlje bivšeg Sovjetskog saveza su od sredine 1980-ih doživele značajno povećanje razlike na štetu muškaraca. Istorijski posmatrano, najveća razlika u smrtnosti po polu, u mirnodopskim uslovima, je zabeležena u Rusiji 1994. od 13,7 godina. Promene u Evropi za poslednjih pola veka (1961-2011) biće sagledane analizom podataka za osam zemalja koje dosta reprezentativno predstavljaju trendove u svim regionima starog kontinenta (grafikon 3).

Grafikon 3. Razlike u očekivanom trajanju života pri živorođenju muškaraca i žena u osam odabranih zemalja, 1961-2011.

Izvor: Priređeno na osnovu podataka iz baze HMD - Human Mortality Database, a za Srbiju su korišćeni podaci RZS-a.

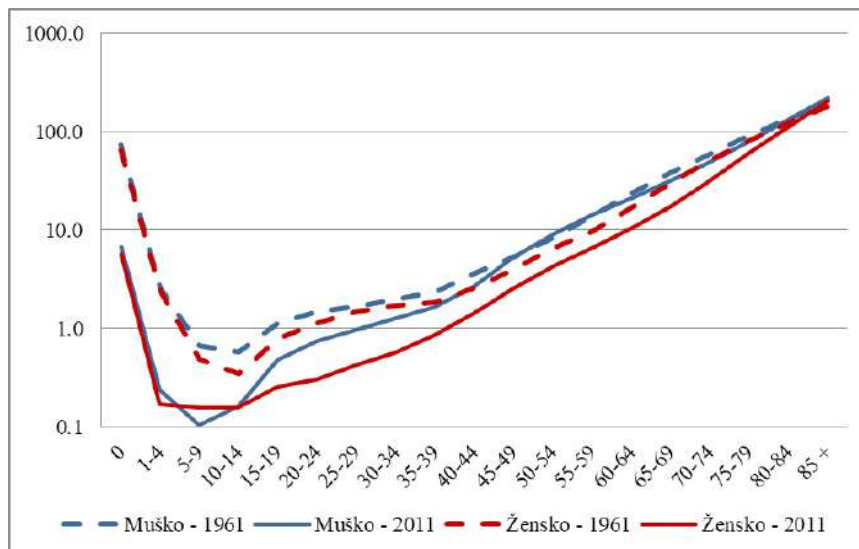
Trend povećanja razlike, koji je aktuelan tokom 1960-ih, prvo napuštaju Engleska i Vels, 1970. godine (te godine je zabeležen pik u razlici od oko 6 godina). Potom sledi i Švedska, gde je par godina kasnije, precizno 1978. evidentirana najviša vrednost od oko 6 godina. Ove zemlje predstavljaju obrazac diferencijalne smrtnosti po polu u severnom delu Evrope (istovetni trendovi su u Danskoj, Norveškoj i Holandiji). Kretanje razlike u e_0 u Francuskoj pokazuje nešto drugačiju sliku. Najviša vrednost je zabeležena 1992. godine i to oko 7 godina, a sličan trend je bio i kod zemalja središnjeg i južnog dela kontinenta (Španija, Italija, Švajcarska). Početkom 1990-ih mnoge istočnoevropske zemlje su imale pik u razlici na nivou od oko 8 godina. Zemlje poput Srbije i Bugarske, početkom analiziranog perioda, imaju najmanju razliku u smrtnosti po polu (ispod 4 godine). Kasnije, naročito tokom 1990-ih, trendovi se razdvajaju pa Bugarska stalno ima više

vrednosti (7-8 godina). Sličan trend je i u Češkoj, Slovačkoj, Mađarskoj i Poljskoj, s tim da poslednje dve imaju više maksimalne vrednosti, oko 9 godina. Rusija predstavlja posebnu grupu, tzv. sovjetskih zemalja (Belorusija, Litvanija, Letonija, Ukrajina), gde su evidentirane najviše vrednosti razlike e_0 u svetu. Žene u Rusiji su u odnosu na muškarce najduže živele tokom 1990-ih, čak 14 godina. U Srbiji pik u razlici je dostignut 1991. i iznosio je oko 6 godina. Inače, samo je tokom ratnih godina 1991. i 1992. razlika bila iznad 6, dok je u poslednje tri decenije oko 5 godina. Za razliku od većine evropskih zemalja na primeru Srbije se ne može govoriti o opadajućem trendu.

RAZLIKA U SMRTNOSTI PO POLU U SRBIJI

Posmatrano od sredine 20. veka u Srbiji su se specifične stope smrtnosti po starosti intenzivno smanjivale samo tokom 1950-ih, dok je u pedesetogodišnjem intervalu (1961-2011) napredak znatno manji, pa čak ga kod pojedinih starosnih grupa nije ni bilo. Analiza promena stopa smrtnosti po polu, pokazuje da su naročito muškarci u nepovoljnom položaju (grafikon 4). Kod oba pola značajno smanjenje je evidentirano samo kod dece do pete godine života, gde su stope za 90% niže. Kod dece stare 5-14 godina, veće je smanjenje kod dečaka (78% naspram 61%) pa su se stope u ovim starosnim grupama 2011. praktično izjednačile. U svim ostalim kohortama, u proteklih pet decenija, žene su imale veće smanjenje smrtnosti. Mlado i mlade sredovečno stanovništvo imalo je relativno smanjenje kod muškaraca od 25% do 49%, dok je kod ženske populacije pad vrednosti veći i kreće se u intervalu 53-73%. Kod starijeg sredovečnog i starog stanovništva, napredak je minimalan, a kod nekih starosnih grupa postoji čak i pogoršanje mortalitetne situacije. Razlika u smrtnosti po polu, upravo kod ovih kohorti dolazi do punog izražaja. Dok su se kod ženskog stanovništva starosti 45-59 godina stope smrtnosti smanjile za trećinu, kod muškaraca nije bilo nikakvog poboljšanja, čak su i nešto više kod starih 50-59. Stope su, takođe, u grupi 60-79 godina manje za trećinu kod žena, dok muškarci beleže tek neznatno poboljšanje od prosečno 14%. Najstarije kategorije stanovništva (80-84 i 85 ili više godina), u pedesetogodišnjem intervalu, nisu imale smanjenje smrtnosti. Muškarci i žene stari 85 ili više godina, početkom druge decenije 21. veka, prosečno za 15-16% imaju višu smrtnost od njihovih vršnjaka rođenih pola veka ranije.

Grafikon 4. Specifične stope smrtnosti po polu u Srbiji, 1961. i 2011. godine

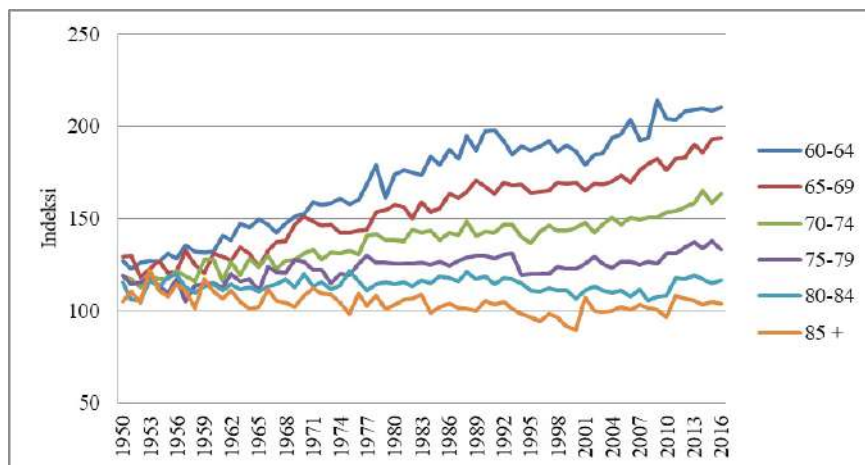

Izvor: Pripremljeno na osnovu podataka RZS-a.

Treba napomenuti da se razlika u smrtnosti muškaraca i žena u Srbiji u periodu 1961-2011. kod svih petogodišnjih starosnih grupa povećala (izuzetak su deca 5-14 godina gde je razlika smanjena). Kod mladih 20-34 godine razlika u smrtnosti je 2011. duplo veća nego što je bila 1961. godine. Starosne grupe u intervalu 35-69 godina pokazuju da se razlika prosečno uvećala za 50% (naročito kod starih 50-54 gde je viša za 68%). Stari 70-79 imaju za četvrtinu veću razliku po polu. Jedino je kod najstarijih (80 ili više) razlika mirovala, odnosno neznatno se povećala. Na osnovu ovih podataka može se konstatovati da muškarci u 2011. stari 40 ili više godina imaju više stope smrtnosti od ženskih vršnjaka iz 1961.

Različito tempo i promene koje su se dešavale od sredine 20. veka u smrtnosti muškaraca i žena u Srbiji, preciznije mogu da se sagledaju izračunavanjem indeksa razlika u specifičnim stopama smrtnosti. Kod mladih kategorija stanovništva teško je uočiti bilo kakvu pravilnost jer su vrednosti male ali je kod starijeg stanovništva, gde je smrtnost najveća, trend jasan (grafikon 5). Razlika u smrtnosti po starosti se povećava na štetu muškaraca. Naročito kod starijih sredovečnih i starih, pa upravo muškarce tih starosnih uzrasta možemo identifikovati kao najvulnerabilnije.

Grafikon 5. Indeksi razlika u specifičnim stopama smrtnosti po polu za staro stanovništvo Srbije 1950-2016 (baza = mortalitet ženskog stanovništva)

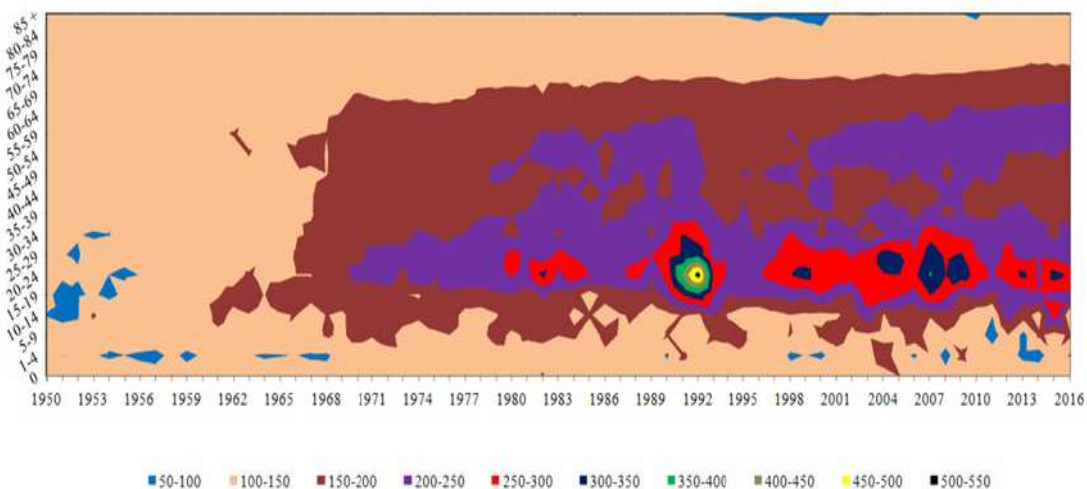

Izvor: Pripremljeno na osnovu podataka RZS-a.

Leksisova mapa (eng. Lexis maps) je grafički prikaz koji pokazuje trendove po starosti, vremenskim intervalima i kohortama. Njihova trodimenzionalna korelacija pokazuje kako je razlika u smrtnosti po polu evoluirala u poslednjih sedam decenija (grafikon 6). Razlika u specifičnim stopama smrtnosti muškaraca i žena u Srbiji pokazuje uticaj društveno istorijskih prilika na mortalitet. Sve do sredine 1960-ih razlika u smrtnosti kod gotovo svih kohorti je umerena (do 50% je viša smrtnost muškog stanovništva). U retkim slučajevima i to naročito kod mladih i dece, evidentiraju se godine u kojima je smrtnost ženskog stanovništva viša. Mali broj smrtnih slučajeva kod dece uslovljava velike godišnje oscilacije u podacima o smrtnosti, pa se ne može sa sigurnošću reći da li se razlika u mortalitetu po polu povećava ili smanjuje. Slično je i kod drugih zemalja sa niskom stopom smrtnosti odojčadi i male dece ali i kod slabije razvijenih zemalja, naročito od polovine 1970-ih, razlika se povećava na štetu dečaka (Sawyer, 2012). Trend povećanja razlike u smrtnosti po polu u Srbiji, javlja se početkom 1970-ih i obuhvata sve petogodišnje starosne grupe iz intervala 20-64 godine. Naročito se kod mladih 20-29 godina razlika intenzivira tokom 1970-ih i 1980-ih, beleži se 2,5 puta viša smrtnost kod muškaraca (u prvih 20 godina analize vrednosti su u intervalu od 3% do 20%). Kulminacija je zabeležena početkom poslednje decenije 20. veka, kada su ratovi na prostorima bivše Jugoslavije, uslovlili najveću relativnu razliku u smrtnosti po polu. Kod mladih 20-24 godine, mortalitet muškaraca je (1990-1992) imao četiri puta više vrednosti od ženskog ($m_m/m_f = 4,03$).

Sledeća najveća evidentirana razlika je u istom periodu, kod starih 25-29 ($m_m/m_f = 3,08$). Ipak ako se zanemare ratne godine, relativna razlika u smrtnosti po starosti i polu nije prelazila 300 indeksnih poena, odnosno smrtnost muškaraca je bila oko tri puta viša. Kod ostalih kohorti, starih između 30-64 godine, vrednosti diferencijalne smrtnosti po polu su 200-250 indeksnih poena. Početkom 21. veka mlađe sredovečno muško stanovništvo ima oko 2,5 do 3 puta višu smrtnost nego žensko.

Grafikon 6. Razlika u specifičnim stopama smrtnosti (indeksi) po polu u Srbiji, 1950-2016.

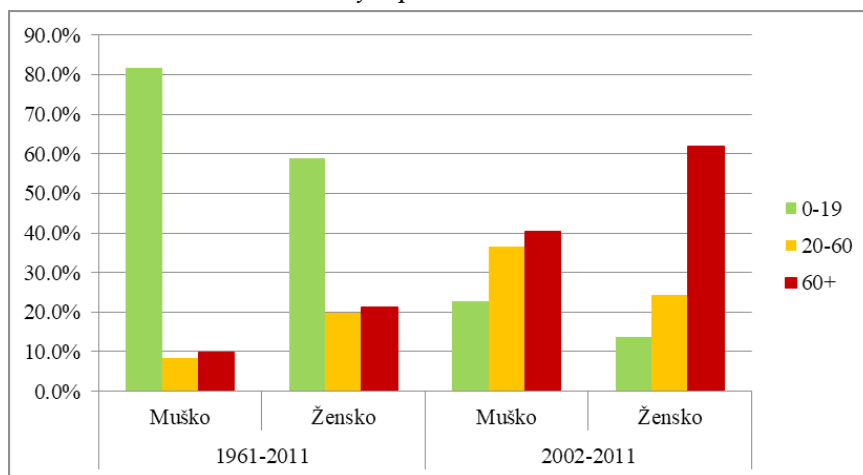
Izvor: Pripremljeno na osnovu podataka RZS-a.

Dekomponovanjem⁵ očekivanog trajanja života muškaraca i žena u Srbiji moguće je sagledati relativni doprinos svake starosne grupe očekivanom trajanju života. Kod muškaraca porast u tom periodu iznosi 6,8 godina, a čak 66,3% tog porasta duguje se smanjenju smrtnosti do prve godine života. Posle najmlađih, deca stara 1-4 godine najviše učestvuju u promenama e_0 (8,8%). Tako mladi, stanovništvo do 20 godina starosti, imaju udeo u ukupnim promenama u poslednjih pola veka od čak 81,7%. Stari 45-49 godina u ovom periodu nisu uticali na e_0 dok su kohorte starih 50-59 imale negativan uticaj. Staro stanovništvo (60 ili više) doprinelo je sa 9,9%, odnosno 8 puta manje nego mlado stanovništvo (mlađi od 20). Kod najstarijih muškaraca (85 ili više), takođe su negativne vrednosti.

⁵ Primenjena metodologija opisana je u Preston, S.H. et al. (2001).

Kod žena, razlika u e_0 iz 1961. i 2011. je veća, iznosi 9,0 godina. Obrazac je sličan kao kod muškaraca ali postoje i bitne razlike. Osnovno odstupanje leži u činjenici da su gotovo sve starosne grupe doprinosile porastu e_0 , izuzetak je grupa najstarijih, i da je doprinos odojčadi i dece znatno niži. Mlađa ženska populacija (do 20 godina) učestvuje sa 58,9%, a stara (60 ili više) sa 21,3%. Poboljšanje mortalitetne situacije kod starih je dvostruko bolje kod žena nego kod muškaraca (grafikon 7).

Grafikon 7. Doprinos pojedinih starosnih grupa porastu očekivane dužine života muškaraca i žena u Srbiji u periodima 1961-2011. i 2002-2011.

Izvor: Pripremljeno na osnovu podataka RZS-a.

U periodu između poslednja dva popisa (2002-2011), doprinos pojedinih starosnih grupa porastu očekivane dužine života ispoljio je drugačiji raspored. Naime, procentualni doprinos najmlađe grupe je očekivano značajno manji, s obzirom da je smrtnost odojčadi na relativno niskom nivou. Primetno je da su promene u smrtnosti stanovništva starijeg od 60 godina, imale značajniji doprinos u porastu dužine života. Takođe, treba istaći da su sve kohorte i muškog i ženskog stanovništva dale pozitivan doprinos očekivanom trajanju života. Kod muškaraca je smanjenje smrtnosti odojčadi i dalje najdominantnije sa 15,9% u očekivanom trajanju života, dok kod žena udeo najmlađih iznosi 10,0% što ih, u poređenju sa drugim starosnim grupama, stavlja na peto mesto. Najveći doprinos u ovom periodu beleži se kod žena starih 60-79 godina, koji učestvuju sa 51,1%. Udeo starosnih grupa, iz prethodno navedenog intervala, je kod muškaraca znatno niži 37,8%. Najstariji su, takođe, doprinosili produženju životnog veka kod oba pola, više kod žena (udeli su 6,8% i 1,6%). Veći doprinos

starijih kohorti stanovništva, naročito kod žena, posledica je stagnacije i izvesnog pogoršanja stopa smrtnosti u tim starostima tokom devedesetih 20. veka. Nepovoljne tendencije u prethodnom periodu i dodatno pogoršanje devedesetih, rezultiralo je kod žena i malim smanjenjem očekivane dužine života. Istraživanja iz tog perioda ukazuju da je redukcija mortaliteta starih upravo šansa za porast dužine života u Srbiji, pri već relativno niskim stopama smrtnosti kod mlađih godišta (Radivojević, 2002). Inače, poznato je da se sa povećanjem očekivanog trajanja života doprinos pojedinih starosnih grupa tom povećanju pomera ka starijim godištim. Kod grupe razvijenih zemalja (bez zemalja Istočne Evrope), 35% porasta dužine života u periodu od 1950-1955 do 2005-2010, koji je iznosio 13 godina, duguje se porastu preživljavanja kod starijih od 60 godina (UN, 2012).

O FAKTORIMA RAZLIČITE SMRTNOSTI PO POLU

Diferencijalna smrtnost stanovništva po polu pripada osnovnim zakonitostima demografskog razvitka, ali do danas nije jasno šta sve utiče na taj fenomen. Razliku u smrtnosti po polu pokušavaju da objasne i istraživači koji daju prednost biološkim faktorima i oni koji vide kao ključne socio-kulturne uzroke, odnosno hipoteze o faktorima koji uslovljavaju višu smrtnost muškaraca u suštini se svode na dva osnovna pristupa: biološki i nebiološki. Kod biološkog pristupa razmatra se uticaj genetike na višu smrtnost, dok nebiološki u fokusu ima razlike u ponašanju i odnosima sa okolinom muškaraca i žena (sve ono na šta čovek može direktno ili indirektno da deluje).

Zagovornici bioloških faktora ističu da genetske i hormonske razlike kod polova stvaraju biološku osnovu za duži životni vek žena (Austad, 2006; Kalben, 2002). Naglašavaju se razlike u smrtnosti po polu kod odojčadi i dece, čak i u razvijenim društvima, odnosno u detinjstvu kada ne postoje velike razlike u ponašanju po polu (Wells, 2000). Ženska populacija živi duže, jer je fizički otpornija i ima aktivniji imuni sistem (Austad, 2006). Profesorka Valdron (Waldron, 1985) naglašava uticaj ženskog hormona na smanjenje rizika nastanka ishemijskih bolesti srca. Zahvaljujući estrogenu, žene imaju bolju zaštitu moždanih ćelija kao i prevenciju za nastanak degenerativnih oboljenja koja su povezana sa starošću (Kajantie, 2008). Suprotno kod muškaraca viši nivo testosterona, glavni je uzrok za povećan rizik od ishemijskih bolesti (Haring et al., 2012). Uticaj genetskih faktora na dužinu života može biti različit tokom starosti. Neke studije ističu veći značaj genetike u preživljavanju kod starijih grupa stanovništva. Istraživanja na blizancima su podržala tu hipotezu i pokazala da je do 60 godina starosti genetski uticaj minimalan ali se u kasnijem životnom dobu značajno povećava (Hjelmborg et al., 2006).

Na drugoj strani istraživači koji su svoja istraživanja fokusirali na nebiološkim determinantama smrtnosti, ističu značaj socioekonomskog statusa, obrazovanja, navika (pušenje i alkoholizam) kao najvažnijih faktora koji utiču na smrtnost. Različite životne navike i drugačija reakcija na promene u okolini, razlozi su više smrtnosti muškog stanovništva (Rogers et al. 2010; Seifarth et al., 2012). Biološki faktori u diferencijalnoj smrtnosti po polu su, prema ovoj grupi istraživača, manje zastupljeni i njihov uticaj na razliku je relativno mali. Ističe se limitiranost bioloških faktora u odnosu na individualno ponašanje, koje je po njima mnogo značajnije oblikuje, u kombinaciji sa društvenim i drugim uticajem sredine, morbiditet i mortalitet muškaraca i žena (Lemaire, 2002). Zagovornici značajnijeg uticaja nebioloških faktora na različitu smrtnost po polu, ističu da je sklonost ka rizičnom ponašanju naglašenija kod muškaraca. Muškarci će pre raditi visoko rizične poslove kao što su građevinarstvo ili rad u rudniku. Skloniji su pušenju i piću, kao i nezdravijoj ishrani. Ređe odlaze kod lekara i manje su spremni da prevencijom utiču na svoje zdravlje. Takođe, vrlo je verovatno da su izloženi većem stepenu stresa koji je povezan sa poslovima koje obavljaju kao i sa svojom ulogom u porodici i društvu (Lynch et al., 2004). Fleksibilno radno vreme povoljnije utiče na žene, dok muškarcima donosi veći stres (Lozano et al., 2016). Rizično ponašanje je povezano sa nižim socijalnim statusom (Van den Berg et al., 2011).

Stručna literatura i autori argumentovano zastupaju oba pristupa u istraživanju fenomena različite smrtnosti po polu ali i ističu da je upravo kompleksan odnos bioloških i nebioloških faktora, pre svega, formirao razliku u smrtnosti muškaraca i žena (Nathanson, 1984).

ZAKLJUČAK

Analiza dostupnih podataka o smrtnosti muškog i ženskog stanovništva u Evropi, pokazuje različit obrazac diferencijalne smrtnosti po polu među zemljama. Kompleksnost pojave i faktora koji uslovljavaju razliku su u takvom odnosu da čak ni susedne zemlje često ne dele jedinstven obrazac smrtnosti po polu. Evropa kao mali ali po ovoj temi složen i izuzetno heterogen kontinent je pravi primer. Trend različite smrtnosti po polu među evropskim zemljama, ukazuje na postojanje više modela. Zemlje koje se nalaze u severnom i zapadnom delu Evrope, povećavale su razliku u očekivanom trajanju života po polu sve do kraja 1970-ih, od kada se menja trend, a razlika se postepeno smanjuje. Ova grupa država sada prosečno ima najnižu razliku (ne računajući Albaniju koja ima najmanje vrednosti u Evropi). Na drugoj strani najviše vrednosti, ne samo na Starom kontinentu nego i u svetu, imaju istočnoevropske zemlje. Razlika se kod njih intenzivno povećavala u drugoj polovini 20. veka, da bi tek sredinom 1990-ih počela

da se smanjuje. Države središnjeg i južnog dela kontinenta, u poslednjih 6 decenija, dele sličan trend kretanja diferencijalne smrtnosti po polu, kao i severni susedi, ali su vrednosti na nešto višem nivou. U Srbiji promene su bile skromne, a razlika se nije značajno menjala za proteklih pet decenija. Diferencijalna smrtnost po polu je sredinom 20. veka bila među najnižim u Evropi, a sada, početkom druge decenije 21. veka, spada u grupu zemalja sa umereno niskom razlikom. Različita smrtnost muškaraca i žena implicira mnogobrojne društvene ali i demografske posledice. Feminizacija starog stanovništva u Srbiji usled nižih stopa smrtnosti ženskog stanovništva, za posledicu ima drugačije opterećenje bolestima i uzrocima smrti u ukupnoj populaciji. Prilikom organizovanja zdravstvene zaštite koja je usmerena na starije stanovništvo treba imati u vidu veliki udeo ženskog stanovništva, dok kod preventive i kontrolnih pregleda, kod relativno mlađih starosnih grupa, fokus treba da bude na muškoj, zdravstveno vulnerabilnijoj, populaciji.

Rad predstavlja deo projekta Istraživanje demografskih fenomena u funkciji javnih politika u Srbiji (evidencioni broj: 47006) koji je finansiran od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

LITERATURA

- Austad, S. N. (2006). Why Women Live Longer Than Men: Sex Differences in Longevity. *Gender Medicine*, 3(2), 79–92. Preuzeto sa <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/16860268>
- Bongaarts, J. (2014). Trends in Causes of Death in Low-Mortality Countries: Implications for Mortality Projections. *Population and Development Review*, 40(2), 189–212. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2014.00670.x> Preuzeto sa <http://www.jstor.org/proxy.kobson.nb.rs:2048/stable/24027920>
- Case, A., & Paxson, C. (2005). Sex differences in morbidity and mortality. *Demography*, 42(2), 189–214. Preuzeto sa <http://www.jstor.org/stable/4147343>
- Caselli, G., & Luy, M. (2013). Determinants of unusual and differential longevity: an introduction. *Vienna Yearbook of Population Research*, Volume 11, 1–13. doi:10.1553/populationyearbook2013s1
- Ciocco, A. (1940a). Sex Differences in Morbidity and Mortality. *The Quarterly Review of Biology*, 15(1), 59–73. Preuzeto sa <http://www.nber.org/papers/w10653>
- Ciocco, A. (1940b). Sex Differences in Morbidity and Mortality (Concluded). *The Quarterly Review of Biology*, 15(2), 192–210. Preuzeto sa <http://www.nber.org/papers/w10653>
- Enterline, P. E. (1961). Causes of death responsible for recent increases in sex mortality differentials in the United States. *The Milbank Memorial Fund Quarterly*, 39(2), 312–328. doi:10.2307/3348603

- Eurostat (2018). Statistical office of the European Union (Eurostat), Preuzeto sa <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/database> (7.3.2018)
- Gjonça, A., Tomassini, C. & Vaupel, J.W. (1999). "Male – female Differences in Mortality in the Developed World. Demographic Research"(Max-Planck Institute for Demographic Research, Working Paper 1999-099). Preuzeto sa <https://www.demogr.mpg.de/Papers/Working/wp-1999-009.pdf>
- Haring, R., John, U., Völzke, H., Nauck, M., Dörr, M., Felix, S. B., & Wallaschofski, H. (2012). Low testosterone concentrations in men contribute to the gender gap in cardiovascular morbidity and mortality. *Gender Medicine*, 9(6), 557–568. doi:10.1016/j.genm.2012.10.007
- Hjelmborg, J. B., Iachine, I., Skytthe, A., Vaupel, J. W., McGue, M., Koskenvuo, M., Pederson, N.L. & Christensen, K. (2006). Genetic influence on human lifespan and longevity. *Human Genetics*, 119(3), 312–321. doi:10.1007/s00439-006-0144-y
- HMD (2013). The Human Mortality Database (HMD), Preuzeto sa http://www.mortality.org/cgi-bin/hmd/hmd_download.php (11.12.2013)
- Kajantie, E. (2008). Physiological Stress Response, Estrogen, and the Male-Female Mortality Gap. *Current Directions in Psychological Science*, 17(5), 348–352. doi:10.1177/03063127067078012
- Kalben, B. B. (2002). Why men die younger: Causes of mortality differences by sex. *North American Actuarial Journal*, 4, 83–111. Preuzeto sa <https://www.soa.org/essays-monographs/men-die-younger/>
- Lemaire, J. (2002). Why Do Females Live Longer Than Males? *North American Actuarial Journal*, 6(4), 21–37. doi:10.1080/10920277.2002.10596061
- Lozano, M., Le Bourdais, C. & Hamplová, D. (2016). Non-standard work schedules, gender, and parental stress. *Demographic Research*, 34, 259–284. doi:10.4054/DemRes.2016.34.9
- Luy, M. (2003). Causes of Male Excess Mortality: Insights from Cloistered Populations. *Population and Development Review*, 29(4), 647–676. doi:10.2307/1519702
- Lynch, J., Harper, S., Davey Smith, G., Ross, N., Wolfson, M., & Dunn, J. (2004). US regional and national cause-specific mortality and trends in income inequality: descriptive findings. *Demographic Research*, Special Collection 2, Article 8, 183–228. doi:10.4054/DemRes.2004.S2.8
- Nathanson, C. A. (1984). Sex differences in mortality. *Annual Review of Sociology*, 10(1984), 191–213. doi:10.1146/annurev.so.10.080184.001203
- Preston S.H., P. Heuveline, M. Guillot (2001). *Demography-Measuring and Modeling population Processes*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Radivojević, B. (2002). Smanjenje smrtnosti starog stanovništva u Jugoslaviji - šansa za povećanje očekivanog trajanja života. *Stanovništvo*, 40(1-4), 35-52.
- Republički zavod za statistiku Srbije (2018). Baza podataka. Preuzeto sa <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx> (3.4.2018)
- Rogers, R. G., Everett, B. G., Onge, J. M. Saint, & Krueger, P. M. (2010). Social, behavioral, and biological factors, and sex differences in mortality. *Demography*, 47(3), 555–578. doi:10.1353/dem.0.0119

- RZS (2017). Demografska statistika 2016. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Sawyer, C. C. (2012). Child Mortality Estimation: Estimating Sex Differences in Childhood Mortality since the 1970s. *PLoS Medicine*, 9(8). doi:10.1371/journal.pmed.1001287
- Seifarth, J. E., McGowan, C. L., & Milne, K. J. (2012). Sex and life expectancy. *Gender Medicine*, 9(6), 390–401. doi:10.1016/j.genm.2012.10.001
- Signoli, M., Séguy, I., Biraben, J.-N., & Dutour, O. (2002). Paleodemography and Historical Demography in the Context of an Epidemic. *Population (english Edition)*, 57, 829-854 doi:10.3917/pope.206.0829
- Statistics Sweden (2014). Preuzeto sa <http://www.scb.se> (7.5.2014)
- Stolnitz, G. J. (1955). A century of international mortality trends. *Population Studies*, 9(1), 24–55. <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00324728.1955.10405050>
- Stolnitz, G. J. (1956). A century of international mortality trends: II. *Population Studies*, 10(1), 17–42. doi:10.1080/00324728.1956.10404523
- UN (2012). *Changing Levels and Trends in Mortality: the role of patterns of death by cause*. Department of Economic and Social Affairs – Population Division. New York: United Nations. Preuzeto sa <http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/mortality/changingLevelsAndTrends.shtml>
- Van den Berg, G. J., Doblhammer-Reiter, G., & Christensen, K. (2011). Being born under adverse economic conditions leads to a higher cardiovascular mortality rate later in life: evidence based on individuals born at different stages of the business cycle. *Demography*, 48(2), 507–530. doi:10.1007/s13524-011-0021-8
- Waldron, I. (1976). Why do women live longer than men. *Social Science & Medicine*, 10, 349–362. Preuzeto sa <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0037785676900901#http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0037785676900901#>
- Waldron, I. (1983). Sex differences in human mortality: the role of genetic factors. *Social Science and Medicine*, 17(6), 321–333. doi:16/0277-9536(83)90234-4
- Waldron, I. (1985). What do we know about causes of sex differences in mortality? A review of the literature. *Population Bulletin of the United Nations* 18, 59–76. Preuzeto sa <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12314310>
- Wells, J. C. K. (2000). Natural selection and sex differences in morbidity and mortality in early life. *Journal of Theoretical Biology*, 202, 65–76. doi:10.1006/jtbi.1999.1044
- Wisser, O., & Vaupel, J. W. (2014). "The sex differential in mortality: A historical comparison of the adult-age pattern of the ratio and the difference". (Max-Planck Institute for Demographic Research, Working Paper 2014-005). Preuzeto sa <http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2014-005.pdf>
- World Health Organisation (WHO) 2018: Population database, Preuzeto sa <http://www.who.int/> (2.3.2018)

DEMOGRAPHIC ANALYSIS OF THE SEX MORATLITY DIFFERENCES

Ivan MARINKOVIĆ

SUMMARY

This analysis of the available data on the mortality of the male and female population in Europe shows different patterns among countries. The complexity of the phenomenon of lower female mortality rates in countries with a long tradition of mortality statistics has been present for several centuries. Europe as a small but very complex and extremely heterogeneous continent is a good example of this complexity. The trend of different sex mortality among European countries suggests the existence of several models. Countries in the northern and western parts of Europe experienced increase in the difference of life expectancy by sex until the end of the 1970s, when the trend changed, and the gap gradually decreased. This group of countries now has the lowest difference (not counting Albania which has the smallest difference in Europe). On the other side, Eastern European countries have the highest values, not only in the Europe, but also in the world. The difference was intensively increasing in the second half of the 20th century, until it began to decrease in the mid-1990s. The countries of the central and southern parts of the continent share a similar trend in the movement of differential mortality by sex, and so do their northern neighbors, although they are at a slightly higher level. In Serbia, the changes were modest, and the difference did not change significantly over the past five decades. Differential mortality by gender in the mid-20th century was among lowest in Europe, and now it belongs to the group of countries with moderately low differences. The different mortality of men and women implies many social and demographic consequences. The feminization of the old population in Serbia due to the lower mortality rates of the female population results in a different burden of the diseases, and causes of death in the total population. When organizing health care for the elderly, we should take into account the large share of the female population, but when it comes to relatively younger age groups, the male population should be the focus of the prevention and screening efforts.

Keywords: mortality, sex mortality differences, european trends, Serbia.

Originalni naučni rad

Primljen: 16.10.2018.

Prihvaćen: 31.12.2018.

UDK: 314.42(497.11)

doi:10.5937/demografija1815019R

PSEUDO-KOHORTNI PRISTUP U ANALIZI MORTALITETA STANOVNIŠTVA SRBIJE – PRIMERI I PROBLEMI

Nevena RADIĆ

Univerzitet u Beogradu-Geografski fakultet, Beograd. e-mail: nevence93@gmail.com

Damjan BAKIĆ

Univerzitet u Beogradu-Geografski fakultet, Beograd. e-mail: damjanbacic93@gmail.com

Sažetak: U radu se govori o analizi karakteristika pseudo-kohortnog metoda kao i o prednostima njegove primene u istraživanju mortaliteta. U odsustvu adekvatnih podataka ovaj metod omogućava jedan vid longitudinalne analize, odnosno praćenje generacijskih razlika u smrtnosti stanovništva putem podataka o mortalitetu tzv. pseudo-kohorti, veštački konstruisanoj seriji podataka, kod koje se za svaku generaciju podaci preuzimaju iz raspodele stvarnih specifičnih stopa smrtnosti tokom kalendarskih godina, a kroz koje su te kohorte praćene. Cilj rada jeste da doprinese diskusiji o drugačijim načinima upotrebe poznatih podataka vitalne statistike, ali i pre svega da pomogne u rasvetljavanju međuuticaja tri osnovne komponente koje oblikuju mortalitetne trendove: uticaj starenja, uticaj perioda i kohortni uticaj. Kako je u demografskoj literaturi uticaj starenja dobro objašnjen preko krive mortaliteta, dok se uticaj različitih perioda takođe može relativno precizno pratiti i analizirati, ostaje manje jasno kako se kohortni uticaji mogu izolovati i objasniti. Stoga se u ovom radu prikazuje postupak konstrukcije pseudo-kohorti na osnovu kojih se može izraditi grafički model koji ukazuje na postojanje ili odsustvo kohortnih efekata. Prikaz kohortnih uticaja predstavlja glavni rezultat istraživanja, sa manjim osvrtom na sofisticirani statističko-matematički model starost-period-kohorta (APC) koji je još uvek u razvoju, a koji daje mogućnost merenja doprinosa ovih komponenti promeni stope mortaliteta. U okviru istraživanja praćene su specifične stope mortaliteta jedanaest generacija rođenih između 1917. i 2016. godine. Rezultati analize prikazali su postojanje pravilnosti u opadanju nivoa smrtnosti prema starosti, kao i uticaj epoha na kretanje opštih stopa smrtnosti kroz vreme, ali i postojanje razlika između samih generacija i intenziteta datih promena tokom vremena.

Ključne reči: Pseudo-kohorte, mortalitet, Srbija, generacijske razlike.

Abstract: Paper deals with analysis of the characteristics of the pseudo-cohort method and the benefits of its use in research of mortality. With absence of adequate data, this method gives the opportunity to use a type of longitudinal analysis, that is, monitoring generational differences in mortality of the population through data on mortality, so-called. pseudo-cohorts, constructed data series, in which data for each generation is taken from the distribution of actual specific mortality rates during the calendar years

through which these cohorts are monitored. The goal is to contribute to the discussion of different ways on how to use vital statistics, but above all to assist in clarifying the interrelationship of the three basic components that shape mortality trends: the impact of aging, the impact of the period and the cohort impact. In the demographic literature the impact of aging is well explained through the mortality curve, while the influence of different periods can also be relatively closely monitored and analyzed, it remains less clear how influences of the cohort can be isolated and explained. Therefore, in this paper we presented the process of constructing a pseudo-cohort, on the basis of which a graphic model can be created that indicates the existence or absence of cohort effects. Cohort impacts represent the main result of the research, with a look back on the sophisticated mathematical age-period-cohort model (APC) that is still in development, which gives the possibility of measuring the contribution of these components to the change in the mortality rate. In this research were monitored specific mortality rates of eleven generations born between 1917. and 2016. The results showed not only the existence of the decrease of the mortality level according with age, as well as the impact of the period on the movement of mortality rates over time, but also the differences between the generations themselves and the intensities of those changes in time.

Keywords: Pseudo-cohort, mortality, Serbia, generational differences.

UVOD

Analiza mortaliteta stanovništva J. Graunt-a i izrada preteča savremenih tablica mortaliteta E. Halley-a, smatraju se počecima razvoja demografije kao nauke, što govori u prilog činjenici da je istraživanje mortaliteta oduvek okupiralo pažnju demografa. Interes za proučavanjem trendova smrtnosti nastavljen je kroz analize uzroka njegovog opadanja u okvirima poznate teorije demografske tranzicije, odnosno porasta vrednosti u razvijenim društvima usled sukcesivnog opadanja nivoa rađanja i izraženog procesa demografskog starenja. U okviru pitanja analize uzroka opadanja mortaliteta odojčadi i dece sa jedne, i starog stanovništva sa druge strane, u skladu sa definicijom primarnog uzroka, javlja se više grupa teorija o razlozima opadanja nivoa smrtnosti kako u razvijenim tako i u zemljama u razvoju. Dominantan značaj u opadanju sekundarnog mortaliteta (kao što je citirano u Devedžić, 2006) Fogel daje prirodnim faktorima, McKeown unapređenju ishrane, Omran epidemiološkoj tranziciji, dok moderna bihevioralna teorija Bongaarts-a i Watkins-a ukazuje na značaj usvajanja medicinskih znanja i menjanja odnosa prema sopstvenom zdravlju.

Cilj rada je ispitivanje mogućnosti primene metoda pseudo-kohorti na primeru stanovništva Republike Srbije tokom 20. i početka 21. veka. Dosadašnja istraživanja mortaliteta u Srbiji primenom statističko-demografskog metoda dala su kvalitetne rezultate kretanja stopa smrtnosti. Dostupni vitalno-statistički podaci o opštim i specifičnim stopama

smrtnosti stanovništva omogućavaju primenu transverzalnog metoda istraživanja mortaliteta u pojedinim vremenskim serijama, kao i izradu krive mortaliteta. Prvi pristup praćenja promena vrednosti mortaliteta tokom vremena prikazuje nam efekat perioda, dok kriva mortaliteta prikazuje efekat starenja. Međutim, metod pseudo-kohorti direktno ukazuje na generacijske efekte promena nivoa mortaliteta unutar različitih kohorti, kao što i omogućava preciznije sagledavanje međuticaja starosti, perioda i kohorte na promene trendova nivoa mortaliteta.

Sofisticiranije metode koje podrazumevaju sagledavanje značaja i međusobnog uticaja efekta starosti, efekta perioda i efekta kohorti zauzimaju značajno mesto u demografskim istraživanjima. Ovakav pristup omogućava precizniju analizu uzročno-posledničnih veza i procentualnog uticaja svakog efekta u promenama trendova mortaliteta. Danas, mnogi naučnici, posebno iz oblasti epidemiologije i demografije, pokušavaju da analiziraju uticaj efekata starosti i perioda na promene u međukohortnim vrednostima smrtnosti (Yang & Land, 2008). Prema autoru jednog od prvih radova iz ove oblasti (Ryder, 1965) kohortne promene predstavljaju rezultat izloženosti društvenim promenama poput socio-ekonomskih, faktorima ponašanja i faktorima spoljne sredine. Sociolozi Mason, Winsborough, Mason i Poole (1973) su klasifikovali ovaj model kao metodološki aparat za longitudinalnu analizu i istraživanja efekata starosti, perioda i kohorte. Efekat starosti odražava kako društveni tako i biološki proces starenja, efekat perioda predstavlja sve događaje i promene koje se dešavaju u vremenu poput ratova, dok efekat kohorte proizilazi iz razlika u ponašanju kohorti koje su iskusile određene događaje (Yang & Land, 2013). O značaju ovog metoda i njegovoj primeni u društvenim naukama svedoče i Mason i Fienberg (1985) koji smatraju da je upravo on igrao ključnu ulogu u istraživanjima koja su se bavila vremenski određenim fenomenima u sociologiji, demografiji i epidemiologiji. Primena kohortne analize zahteva poznavanje demografske strukture u vidu duge serije statističkih podataka. U nedostatku takvih longitudinalnih istraživanja i rezultata koje oni pružaju, primenjuju se metode koje omogućavaju korišćenje postojeće statističke građe.

Metod pseudo-kohorte, zbog svoje prednosti „imitiranja“ klasične longitudinalne analize najširu primenu pronašao je u medicinskim i sociološkim istraživanjima u okviru analize specifičnih populacija za koje ne postoje duže serije podataka. Tako se ističe grupa istraživanja vezanih za naviku pušenja unutar različitih generacija i njene korelacije sa medicinskim problemima koje izazivaju, na primerima Engleske i Japana (Davy, 2007; Tabuchi et al., 2014). Uopšte, usled odmicanja procesa demografskog starenja, najveći broj istraživanja vezuje se za zdravlje starog stanovništva (Suen, 2011), odnosno promene modela zdravstvenog osiguranja (Emmerson et al., 2001).

Međutim, manji broj autora u svojim istraživanjima ovaj metod koristi na primeru analize mortaliteta. Najčešće je reč o analizi intenziteta uticaja starosti, pola i kohorte na promene do kojih dolazi u okvirima demografskih struktura stanovništva (Uren, 2006). Upravo u ovoj činjenici možemo pronaći dodatni motiv za ispitivanje korišćenja metoda pseudo-kohorti u analizi smrtnosti na primeru stanovništva Republike Srbije.

METODOLOGIJA RADA

Proučavanje promena kvalitativnih i kvantitativnih pokazatelja mortaliteta najčešće se vrši demografsko-statističkim metodom kroz računanje opštih i specifičnih stopa mortaliteta u pojedinačnim vremenskim serijama. Ovakav pristup daje nam mogućnost dimenzioniranja uticaja efekta starosti i efekta perioda. Međutim, u analizi promena trendova mortaliteta manje pažnje pruženo je istraživanju uticaja efekta kohorte. S obzirom da pseudo-kohortni način istraživanja omogućava jedan vid indirektnog longitudinalnog istraživanja, upravo na ovaj način možemo pokazati efekat međugeneracijskih razlika u smrtnosti stanovništva. Centralni deo rada će biti usmeren na mogućnosti primene metoda pseudo-kohorti, sa ciljem da se bliže predstave razlike u nivoima mortaliteta lica rođenih tokom 20. i početkom 21. veka.

Metod pseudo-kohorti se posmatra po sukcesivnoj starosti lica, ne od jedne do druge godine kroz životni vek stvarne kohorte, već za određenu godinu za koju postoje podaci (Chassot et al., 2008), što najbliže odgovara transverzalnou metodu demografskih istraživanja kada se podaci o stanovništvu uzimaju za nekoliko posmatranih godina kako bi se raspolagalo statistički signifikantnim informacijama o posmatranoj pojavi (Breznik, 1977). Pseudo-kohortnim metodom analiziraju se efekti međugeneracijskih razlika u mortalitetu, kao i značaj efekata perioda i starosti u tim disproporcijama (Uren, 2006) uz ograničenje da kod ovog tipa metoda ne postoji longitudinalna statistička građa za svaku generaciju, već se koristi srednja vrednost pripadnika više sublimiranih generacija, tako da se ona može obaviti sa ograničenom serijom podataka. Primena ovog metoda pruža mogućnost praćenja promena u mortalitetu, kako tokom različitih vremenskih perioda, tako i u okviru samih kohorti stanovništva zbog čega se može izdvojiti uticaj istorijskih epoha i stilova života generacija (Rychtaříková, 2009).

Vremenski okvir rada predstavlja period 20. i početka 21. veka, tačnije period od 1917-2016. godine. U tom periodu na osnovu pokazatelja specifične smrtnosti, praćene su promene u nivoima mortaliteta različitih generacija stanovništva Srbije, tokom čitavog života ili samo u pojedinim starostima, u zavisnosti od dostupnosti vremenske serije podataka.

Teritorijalni okvir istraživanja predstavljen je u okvirima granica današnje Republike Srbije bez teritorija dobijenih Nejskim mirovnim ugovorom iz 1919. godine¹. Podaci korišćeni u radu odnose se na teritoriju čitave Srbije bez regionalnog i lokalnog nivoa posmatranja. Jednu od metodoloških prepreka u istraživanju mortaliteta Srbije predstavlja i nedostatak podataka za AP Kosovo i Metohija od kraja 20. veka, što posebno dobija na značaju kada se u obzir uzme izražena etnodemografska diferencijacija u odnosu na stanovništvo centralne Srbije i Vojvodine. U svom metodološkom okviru demografska statistika ne uključuje migracionu komponentu, a samim tim nema ulaska novih pripadnika u kohortu odnosno nema smanjenja kohorte na osnovu emigracije. Ipak s obzirom da je tokom najvećeg perioda posmatranja Srbija imala delimično stacionarno stanovništvo, ne očekuje se značajniji uticaj na rezultate istraživanja. U analizi efekata starosti i perioda korišćeni su podaci specifičnih stopa mortaliteta u identičnom vremenskom periodu kao i za konstrukciju pseudo-kohorti. Analiza efekata perioda zahteva praćenje promena nivoa opštih stopa mortaliteta u određenom vremenskom periodu, međutim, s obzirom da na vrednosti opšte stope mortaliteta veliki uticaj ima starosna struktura stanovništva koja je tokom vremena išla u pravcu povećanja udela starih, dobijene rezultate bilo je potrebno standardizovati kako bi se umanjio uticaj procesa starenja. Kao standardna godina, čija je starosna struktura preuzeta kao kriterijum za ostale godine, uzeta je prva posmatrana, 1956. godina.

U postupku izrade pseudo-kohorti korišćeni su podaci vitalne statistike od sredine 20. veka koji nam omogućavaju praćenje trendova smrtnosti izabranih generacija. Za analizu razlika u mortalitetu korišćeni su podaci o smrtnosti jedanaest generacija rođenih između 1917. i 2016. godine. Pseudo-kohortni metod ne predstavlja klasično longitudinalno istraživanje koje nam omogućava praćenje smrtnosti svake generacije po pojedinačnim navršenim godinama, već se na osnovu statističkih podataka smrtnosti petogodišnjih starosnih grupa vrši sublimacija smrtnosti deset različitih generacija koje predstavljaju jednu kohortu. Naime, smrtnost lica rođenih između 1952. i 1956. odnosno generacije rođenih između 1947. i 1951. koje su 1966. godine imala 10-14 odnosno 15-19 godina spajaju se u jednu generaciju starih 10-19 godina i njihova smrtnost u datoj starosnoj grupi računa se kao prosek za navedena petogodišta. S obzirom da su podaci o smrtnosti preuzeti za sedam posebnih vremenskih preseka, različite analizirane kohorte imaće u svakom vremenskom preseku različitu starost (Tabela 1). Ujedno, to je razlog što će najstarije i najmlađe generacije imati podatke o smrtnosti za kraći životni period.

¹ Ovim sporazumom su Kraljevini SHS pripali Caribrod (danas Dimitrovgrad), Bosilegrad, teritorije u strumičkom kraju i dolini Timoka. Međutim, s obzirom da je reč o jako maloj teritoriji ova činjenica ne utiče značajnije na rezultate istraživanja.

Tabela 1: Primer različitih kohorti u starosti 20-29 godina

Kohorta	Ekvivalentna starost
1947–1956.	20–29 godina (na osnovu podataka iz 1976. godine)
1957–1966.	20–29 godina (na osnovu podataka iz 1986. godine)
1967–1976.	20–29 godina (na osnovu podataka iz 1996. godine)

S obzirom da nam ovaj metod omogućava da vidimo jasne promene u kretanju mortaliteta i uticaj međugeneracijskih razlika na nivo smrtnosti, prevashodno se očekuje potvrđivanje trenda sukcesivnog opadanja nivoa mortaliteta kao što je to već potvrđeno u brojnim radovima primenom drugih metodoloških pristupa u istraživanjima mortaliteta. Drugi očekivani rezultat jeste postojanje većih razlika u mortalitetu među različitim generacijama, nego što se to može uvideti na osnovu krive mortaliteta.

REZULTATI I DISKUSIJA

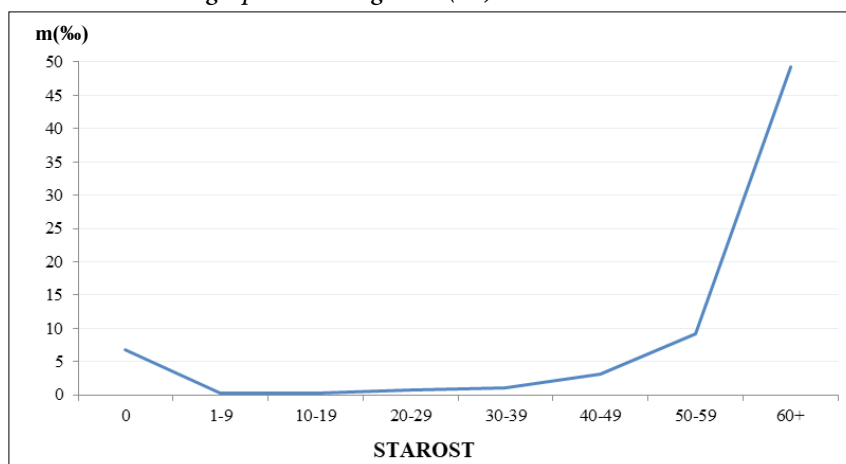
Od druge polovine 20. veka došlo je do krupnih socio-ekonomskih promena u Republici Srbiji, koje su imale važan uticaj na prirodno kretanje stanovništva i njegove demografske strukture. Dominantni uzroci redukcije smrtnosti bili su poboljšanje individualnih uslova života i sveopšteg društvenog razvoja posebno u organizaciji javnog zdravstva i zdravstvene zaštite stanovništva (Radivojević, 2006). Upravo u tom periodu dolazi do značajnih pomaka u smanjenju smrtnosti odojčadi i dece do 10 godina starosti odnosno starog stanovništva iznad 60 godina. Ipak tokom devedesetih godina 20. veka. dolazi do negativnih tendencija u daljem obaranju nivoa smrtnosti pa čak i do reverzibilnih procesa (Radivojević, 2002; Penev, 2003). Tako su dezintegracija Jugoslavije i stvaranje novih samostalnih država bili ispraćeni ratnim sukobima koji su imali značajan uticaj na obe komponente populacione dinamike, dok su krupne socio-ekonomske i političke promene, koje su usledile dovele do velikih promena u demografskom razvitku država, a u pojedinim i do “potpunog diskontinuiteta dotadašnjeg demografskog kretanja” (Penev, 2003).

Analizu promena mortalitetnih trendova moguće je vršiti na osnovu opštih i specifičnih stopa mortaliteta i konstruisanja pseudo-kohorti. Ovakvo možemo sagledati uticaje efekata starosti, perioda i kohorte. Proučavanje uticaja efekata starosti i perioda kroz praćenje krive mortaliteta i opštih stopa smrtnosti tokom vremena ima dugu tradiciju, međutim, sagledavanje promena kretanja nivoa mortaliteta nije potpuno bez analize efekata kohorti koje nam omogućava pseudo-kohortni metod.

Najbolji pokazatelj promena smrtnosti stanovništva svakako predstavljaju specifične stope mortaliteta prema starosti, s obzirom da na direktan način

ukazuju na razliku u intenzitetu smrtnosti među samim starosnim grupama. Analiza razlika smrtnosti među različitim starosnim grupama omogućava nam sagledavanje efekata starosti na kretanje vrednosti mortaliteta. Tako se uviđa biološka pravilnost nižih stopa smrtnosti lica do 40 godina starosti uz još uvek prisutne više vrednosti mortaliteta odojčadi (Grafikon 1.). Nakon toga dolazi do uravnoteženog rasta stopa smrtnosti lica starih do 60 godina, odnosno značajnog povećanja stopa nakon te starosti. Time nam efekat starosti ukazuje na veoma visok značaj odrednice doživljenih godina na nivo mortaliteta.

Grafikon 1. Specifične stope mortaliteta u Republici Srbiji prema desetogodišnjim starosnim grupama 2010. godine (%)

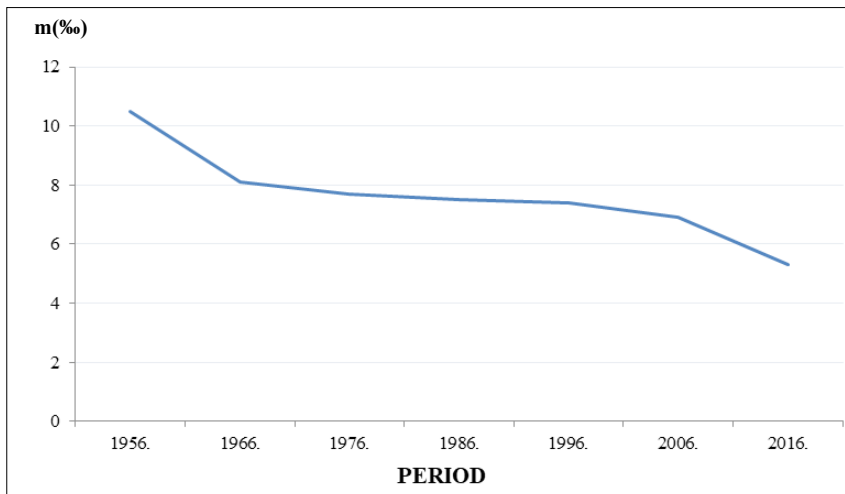
Izvor: RZS, Statistički godišnjak Republike Srbije 2011. godine

Prethodne vrednosti specifičnih stopa mortaliteta jasno su nam ukazale na postojanje razlike u nivoima mortaliteta između starosnih grupa. Međutim, taj pokazatelj ne daje nam mogućnost praćenja promena do kojih je u ukupnoj populaciji došlo tokom dužeg vremenskog perioda. Dok efekat starosti prikazuje razlike mortaliteta u starosnim kontigentima unutar celokupnog stanovništva u jednom vremenskom trenutku, efekat perioda daje nam mogućnost praćenja mortaliteta čitavog stanovništva tokom dužeg vremenskog perioda. U okviru praćenja opštih stopa mortaliteta korišćeni su podaci iz identičnih godina kao i za izradu pseudo-kohorti. Na ovaj način postignuta je veća preciznost i uporedivost u analizi promena vrednosti mortaliteta. S obzirom na prirodu pokazatelja opšte stope mortaliteta, čije vrednosti značajno zavise od starosne strukture proučavane populacije, pribegli smo standardizaciji stopa mortaliteta kako bi se umanjio značaj sve intenzivnijeg procesa starenja. Ovakav pristup preciznije pokazuje

efekte različitih epoha na kretanje stopa mortaliteta stanovništva. Rezultati primene standardizovanih stopa mortaliteta nam stoga prikazuju uticaj specifičnih ekonomskih i društvenih okolnosti na kretanje nivoa smrtnosti stanovništva.

Tako u vremenskom okviru istraživanja izdvajamo epohe povoljnijih društveno-ekonomskih uslova za život tokom sedamdesetih i osamdesetih godina, divergentnih tendencija tokom devedesetih godina 20. veka i epohu demokratske tranzicije početkom 21. veka koja je dovela do poboljšanja uslova života. Poboljšanje životnog standarda stanovništva koje je nastupilo nakon Drugog svetskog rata, dovelo je do značajnog smanjenja stopa smrtnosti tokom prvog analiziranog perioda 1956–1966. godine. Takođe u okviru efekta perioda izdvaja se i uticaj epohe odnosno društvenih zbivanja devedesetih godina prošlog veka, kada dolazi do stagnacije vrednosti stopa mortaliteta, čime je narušen kontinuitet njenog opadanja. Početkom 21. veka usled povoljnijih uslova života koji su nastupili, došlo je do intenzivnijeg smanjenja vrednosti opšte stope mortaliteta. Međutim, ukoliko bi stope mortaliteta posmatrali bez standardizacije, one bi bile gotovo trostruko više što na najbolji način ukazuje na dimenziju uticaja koji ima proces starenja na kretanje vrednosti smrtnosti stanovništva. Dobijeni rezultati jasno ukazuju na postojanje uzročno-posledične veze između pozitivnih odnosno negativnih epoha društvenog razvoja i promene nivoa mortaliteta (Grafikon 2).

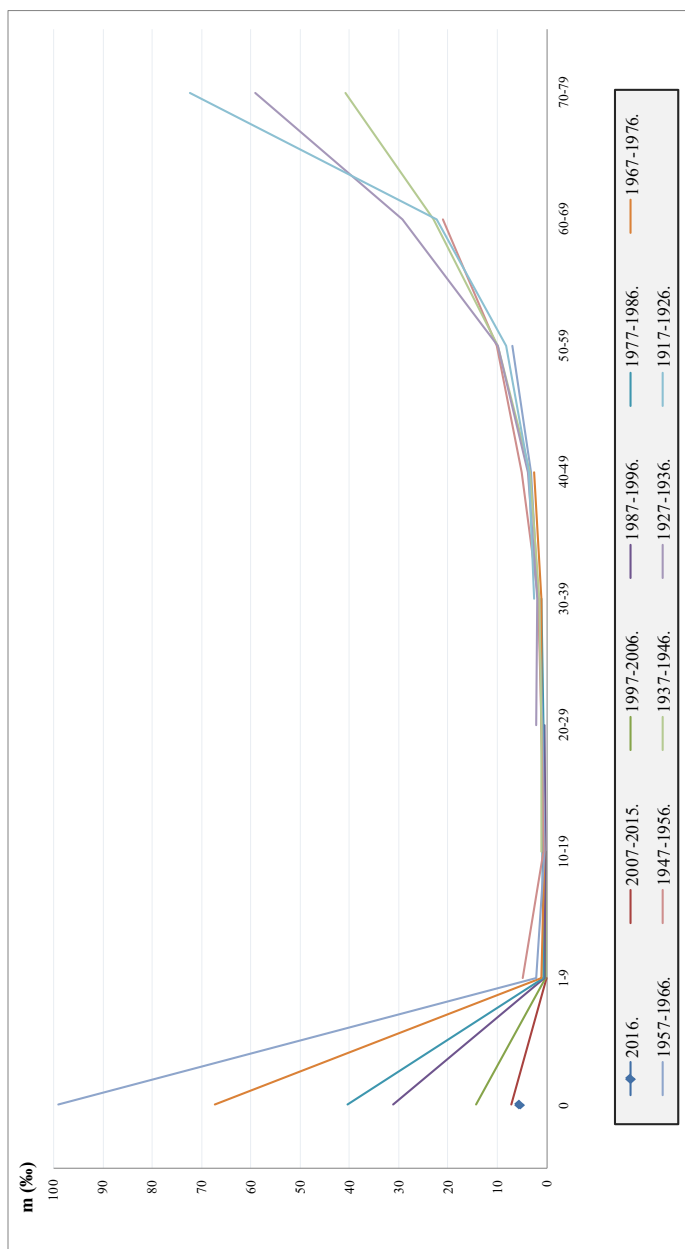
Grafikon 2: Standardizovane stope smrtnosti stanovništva Republike Srbije 1966-2016. godine (%)

Izvor: RZS, Statistički godišnjak Republike Srbije 1966-2016. godine

Dok efekti starosti i perioda ukazuju na uticaj mortalitetnih razlika unutar starosnih grupa i promena u nivou smrtnosti tokom vremena, sa druge strane pseudo-kohorte nam daju značajno precizniju sliku promena unutar različitih generacija, čime se pokazuju efekti međugeneracijskih izmena, dok se u okviru navedenih međugeneracijskih razlika u mortalitetu na posredan način mogu sagledati i uticaji perioda i starosti. Iako zbog nedostatka duže serije statističkih podataka ne raspoložemo kretanjem nivoa mortaliteta tokom čitavog života za veći broj analiziranih generacija, dostupni podaci jasno ukazuju na postojanje intenzivnijih razlika u mortalitetu mlađih i starijih generacija. Efekat kohorte se može uočiti na primerima divergencije linija specifičnih stopa mortaliteta između različitih generacija (Grafikon 3.). Što se linije više međusobno razmiču, efekat je intenzivniji. Sa druge strane, odsustvo kohortnog efekta primećuje se tamo gde dolazi do konvergiranja linija specifičnih stopa mortaliteta. Efekat kohorte se najintenzivnije uočava kod snižavanja smrtnosti odojčadi. Razlika u smrtnosti odojčadi između prve generacije za koju posedujemo ove podatke, odnosno kohorti rođenih 1957–1966. i poslednje posmatrane generacije rođenih 2016. godine iznosi preko 90%. Bitno je naglasiti da je u okviru toga već do generacije rođenih 1987–1996. došlo do 70% ukupne promene pada smrtnosti odojčadi. Najznačajniji uticaj na ovako intenzivno opadanje stopa smrtnosti odojčadi svakako su imale medicinske, društvene i tehnološke inovacije kao i sveukupan ekonomski razvoj države. Intenzivne razlike u stopama mortaliteta primećujemo već u sledećoj starosnoj grupi od 1–9 godina starosti gde prva posmatrana generacija rođenih između 1947–1956. ima značajno više vrednosti u odnosu na poslednju posmatranu generaciju rođenih 2007–2015. godine. Slično kao i sa smrtnošću odojčadi najintenzivnije obaranje mortaliteta u okviru ove starosne grupe dešava se do osamdesetih godina prošlog veka. Nakon toga, sve do starosne grupe 50–59 godina nema značajnijih razlika u nivou mortaliteta između prvih i poslednjih posmatranih pseudo-kohorti. Ipak primećuje se postojanje nekoliko izuzetaka, tako su generacije rođenih 1947–1956. u starosti 40–49 godina imale značajniju razliku u stopama smrtnosti u odnosu na prethodnu i narednu analiziranu generaciju (5,1‰ prema 3,2‰). Takođe, najstarija posmatrana generacija rođenih 1917–1926. u starosti 50–59 godina ima niže vrednosti smrtnosti koje su dostignute tek u poslednjoj generaciji za koju posedujemo podatke. Upravo se u ovoj generaciji javljaju najučestalija odstupanja od očekivanih trendova mortaliteta, s obzirom da imaju niže stope mortaliteta i u starosti 60–69 godina. Varijacije stopa mortaliteta ove u odnosu na druge generacije na najbolji način prikazuje značaj proučavanja mortalitetnih trendova iz međugeneracijske perspektive. Starosna grupa kod koje se nakon odojčadi javlja najintenzivnije opadanje stopa smrtnosti jeste grupa starosti 70–79 godina. Iako imamo podatke za samo tri generacije i

Grafikon 3. Specifične stope smrtnosti generacija rođenih 1917. – 2016. godine u Republici Srbiji (%)

Izvor: RZS, Statistički godišnjak Republike Srbije od 1958-2017.

razlika između najstarije rođenih 1917–1926. i najmlađe 1937–1946. godine iznosi preko 30%. S obzirom da je poslednja epoha najpovoljnije uticala na snižavanje stopa smrtnosti kod najstarijih starosnih grupa, jasno se pokazuje da se danas najintenzivnije promene u nivoima mortaliteta zapravo javljaju kod starog stanovništva. Jedna od prednosti metoda pseudo-kohorte je upravo to što, za razliku od klasičnih pokazatelja smrtnosti prema starosti koji pokazuju veoma intenzivan rast stopa smrtnosti stanovništva starijeg od 60 godina, ovaj metod implicira postojanje trendova smanjenja smrtnosti starog stanovništva.

ZAKLJUČAK

Metod pseudo-kohorte u analizi mortaliteta stanovništva Srbije se pokazao kao veoma povoljan analitički aparat za analizu promena nivoa mortaliteta među različitim generacijama. Rezultati istraživanja primenom ove metode pružaju preciznije sagledavanje razlika u intenzitetima promene mortaliteta tokom vremena, ukazuju na specifičnosti pojedinih generacija ali i uticaje određenih društvenih epoha na kretanja vrednosti smrtnosti. Navedene činjenice o metodu pseudo-kohorte jasno ukazuju na njene prednosti u preciznijoj analizi mortaliteta, naročito kada postoji nedostatak adekvatnih dužih vremenskih serija statističkih podataka neophodnih za longitudinalnu analizu. Mogućnost indirektno longitudinalne analize koju ovaj metod pruža, zbog sublimiranja više različitih generacija u podatak za jednu kohortu, ujedno predstavlja i nedostatak preciznosti. Na primeru našeg istraživanja metod pseudokohorte iskorišćen je za analizu promena nivoa mortaliteta populacije Republike Srbije od druge polovine dvadesetog veka. Značajan uticaj na ukupnu izmenu nivoa smrtnosti svakako treba dati i efektu perioda, a naročito efektu kohorte. Efekat kohorte pokazao je da do najintenzivnijih promena vrednosti smrtnosti dolazi kod najmlađih i najstarijih starosnih grupa. Takođe isti efekat ukazao je na postojanje trendova intenzivnog opadanja smrtnosti starih, čiji se nastavak očekuje i u budućnosti. Tako je pokazano da je do generacije rođenih 1987–1996. došlo do 70% ukupnog smanjenja smrtnosti odojčadi kao i da kod pojedinih analiziranih generacija i njihovih starosnih intervala dolazi do značajnih odstupanja u vrednostima smrtnosti u odnosu na trendove. Na ovaj način preciznije se ulazi u analizu trendova smrtnosti i jasnije se mogu analizirati uzroci promena intenziteta stopa datog pokazatelja u vremenu i prostoru. Smatramo da dobijeni rezultati mogu predstavljati kvalitetnu osnovu za dalja istraživanja na ovu temu i korišćenje predstavljenog metoda i u sličnim demografskim istraživanjima.

Rad predstavlja deo projekta Istraživanje demografskih fenomena u funkciji javnih politika u Srbiji (evidencioni broj: 47006) koji je finansiran od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

LITERATURA

- Breznik, D. (1977). *Demografija-analiza, metodi i modeli*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Chassot, E. et al. (2008). Corrected pseudo-cohort analysis: Principles, interest and application in West-African fisheries (Scientific Report-Document 4, Improve Scientific and Technical Advices for fisheries Management). Preuzeto sa <http://halieutique.agrocampus-ouest.fr/pdf/3528.pdf>
- Davy, M. (2007). Socio-economic inequalities in smoking: an examination of generational trends in Great Britain. In Dobbs, J. & Goldblatt, P. (Eds.) *Health Statistics Quarterly* (pp. 26-35). London: Office for National Statistics.
- Devedžić, M. (2006). *O prirodnom kretanju stanovništva*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Emmerson, C., Frayne, C. & Goodman, A. (2001). Should private medical insurance be subsidised? *Health Care UK*, 51(4), 49-65 . Preuzeto sa https://www.ifs.org.uk/docs/private_med.pdf
- Mason, K. O., Mason, W. M., Winsborough, H. H. & Poole, W. K. (1973). Some Methodological Issues in Cohort Analysis of Archival Data. *American Sociological Review*, 38(2), 242-258. doi:10.2307/2094398
- Mason, W. M. & Stephen, E. F (1985). *Cohort analysis in social research: beyond the identification problem*. New York: Springer-Verlag Inc.
- Penev, G. (2003). Mortality trends in Serbia during 1990s. *Stanovništvo*, 41(1-4), 93-110.
- Radivojević, B. (2002). Smanjenje smrtnosti starog stanovništva u Jugoslaviji-šansa za povećanje očekivanog trajanja života. *Stanovništvo*, 40(1-4), 35-52.
- Radivojević, B. (2006). Aktuelni problemi smrtnosti stanovništva Srbije. *Demografija*, 3, 23-32.
- Republički zavod za statistiku Srbije (1961-2011). *Demografska statistika*, 1961-2011. Beograd: Savezni zavod za statistiku, Republički zavod za statistiku Srbije.
- Republički zavod za statistiku Srbije (1961-2011). *Popisi stanovništva Srbije*, 1961-2011. Beograd: Savezni zavod za statistiku, Republički zavod za statistiku Srbije.
- Republički zavod za statistiku Srbije (1958-2017). *Statistički godišnjak*, 1958-2017. Beograd: Savezni zavod za statistiku, Republički zavod za statistiku Srbije.
- Rychtaříková, J. (2009). New Methods of Demographic Analysis. *Czech Demography*, 2009 (3), 34-42. Preuzeto sa: <https://www.czso.cz/documents/10180/23196876/rychtarikova.pdf/70a65e66-8b2d-43f3-a1b5-df87008a0573?version=1.0>
- Ryder, N. B. (1965). The Cohort as a Concept in the Study of Social Change. *American Sociological Review*, 30(6), 843-861. doi:10.2307/2090964

- Suen, Y. T. (2011). Do older women or older men report worse health? Questioning the 'sicker' older women assumption through a period and cohort analysis. *Social Theory & Health*, 9(1), 71-86. Dostupno na <https://link.springer.com/article/10.1057/sth.2010.6>
- Tabuchi, T. et al. (2014). Complete Workplace Indoor Smoking Ban and Smoking Behavior among Male Workers and Female Nonsmoking Workers' Husbands: A Pseudo Cohort Study of Japanese Public Workers. *Biomed Research International*, 2014, 1-9. doi:10.1155/2014/303917.
- Uren, Z. (2006). GHS Pseudo Cohort Dataset (GHSPCD): Introduction and Methodology. In Wagstaff, H. & Underwood, G. (Eds.) *Survey Methodology Bulletin* (pp. 25-39). London: Office for National Statistics.
- Yang, Y. and Kenneth, C. L. (2008). Age-Period-Cohort Analysis of Repeated Cross-Section Surveys Fixed or Random Effects? *Sociological Methods & Research*, 36(3), 297-326. doi:10.1177/0049124106292360
- Yang, Y. & Land, K.C. (2013). *Age-Period-Cohort Analysis: New models, methods, and empirical applications*. New York: Chapman and Hall/CRC Press. doi:10.1201/b13902

PSEUDO-COHORT APPROACH IN THE MORTALITY ANALYSIS OF THE POPULATION OF SERBIA - EXAMPLES AND PROBLEMS

Nevena RADIĆ, Damjan BAKIĆ

SUMMARY

This article consists of four segments: Introductory considerations, work methodology, results and discussion, and conclusion. Within the introductory considerations was discussed about historical continuity and significance of the mortality survey of the population. Here are presented basic characteristics of the pseudo-cohort method, its advantages and disadvantages, as well as examples of the previous use of this method in the literature. The second part is about the methodological research framework of this article. The space and time frameworks of this paper were defined and the literature used for this research was presented. Also, the method of constructing pseudo-cohorts in our analysis and the details of this research are presented here. The results and discussion part speak of the benefits that pseudo-cohort method provides in the analysis of population mortality trends in relation to the commonly used mortality indicators. Through the analysis of the results has been shown the significance of the cohort in the dimensioning of the intergenerational changes in mortality and the existence of specificities within certain generations. The analysis of the obtained results has shown as a dominant the significance of the effect of the period, i.e. historical epochs, and value changes of the population mortality. The analysis pointed out the differences in age levels of mortality among different generations and the continuity of reducing mortality levels of old people. The final observations sublime the obtained results of use of pseudo-cohort method based on changes in the population mortality rate of the Republic of Serbia from the second half of the XX century to the present day. The authors of this article suggest that this research can be a base for future use of this particular method in demographic research..

Keywords: Pseudo-cohort, mortality, Serbia, generational differences.

Originalni naučni rad

Primljen: 15.12.2018.

Prihvaćen: 28.12.2018.

UDK: 911.37(497.11)

doi:10.5937/demografija1815033Z

PRILOG DISKUSIJI O TIPOLOGIJI NASELJA SRBIJE

Zora ŽIVANOVIĆ

Univerzitet u Beogradu-Geografski fakultet, Beograd. e-mail: zoraz17@yahoo.com

Sažetak: Rad ima za cilj formiranje metodološkog okvira za tipologiju naselja Srbije. Važeća podela naselja na gradska i ostala već duže vreme trpi kritike u naučnoj i stručnoj javnosti, kako zbog toga što neka naselja koja imaju status gradskih ne ispunjavaju ni minimum uslova u smislu broja stanovnika, diverzifikovanosti privredne strukture, funkcionalnog kapaciteta itd., tako i zbog činjenice da po zvaničnoj statistici ne postoji kategorija seoskih naselja, odnosno sela. Na osnovu ispitivanja baznih indikatora vezanih za naselja: broj stanovnika, zaposleni u nepoljoprivrednim delatnostima, poljoprivredna domaćinstava i dnevni migranti, predložen je model diferenciranja naselja Srbije na gradska naselja, prigradska naselja, ruralne centre i seoska naselja. Primenom osmišljenog modela identifikovano je 190 gradskih naselja, 338 prigradskih, 51 ruralni centar i 4130 seoskih naselja na području Srbije (bez Kosova i Metohije). Adekvatna tipologija naselja olakšaće proces planiranja i upravljanja, odnosno definisanja optimalne organizacije naseljske mreže u cilju podsticanja ukupne razvijenosti Republike Srbije.

Ključne reči: mreža naselja, gradsko naselje, prigradsko naselje, ruralni centar, seosko naselje.

Abstract: The paper aims to devise a possible way of forming a methodological framework for the typology of the settlements in Serbia. Namely, since the current division of settlements into the urban and the „rest” has suffered criticism in the scientific and professional public for a long time, due to the fact that many settlements that have urban status do not meet the minimum conditions in terms of the number of inhabitants, the diversification of the economic structure, functional capacity, etc., and due to the fact that official statistics do not recognize the category of villages, or village settlements in the network of Serbia. Based on the analysis of basic indicators related to settlements: number of inhabitants, employees in non-agricultural activities, agricultural households and daily migrants, a model of differentiation of the settlements of Serbia into urban settlements, suburban settlements, rural centres and rural settlements is proposed. The obtained results indicate a set of 190 urban settlements, 338 suburban settlements, 51 rural centres and 4130 rural settlements in the territory of Serbia (excluding Kosovo and Metohija). The contribution of work is recognized in facilitating the planning and management process, ie defining the optimal organization of the residential network in order to raise the overall level of development.

Keywords: settlements network, urban settlement, suburban settlement, rural center, rural settlement.

UVOD

Početak XXI veka karakteriše naglašena dominacija urbanog nad ruralnim, potvrđena i činjenicom da je, po prvi put u istoriji razvoja ljudskog društva, broj stanovnika koji živi u gradovima nadmašio broj stanovnika koji živi u ruralnim područjima. Usled intenzivnog procesa ubranizacije istaknut je problem izbora relevantnih kriterijuma za izdvajanje urbanih područja, odnosno njihovo diferenciranje u odnosu na ruralna, mešovita, urbanizovana, itd. U savremenim uslovima, tipologije naselja smatraju se korisnim instrumentom za sprovođenje socio-ekonomskih razvojnih programa, odnosno referentnim okvirom za kreiranje nacionalnih i regionalnih razvojnih politika (Fertener, 2012).

Naseljski sistem Srbije prema zvaničnoj statistici čini 6.158 naselja (4.709 naselja na području Srbije bez Kosova i Metohije), od kojih 193 naselja ima status gradskih¹ (115 u Centralnoj Srbiji, 52 u Vojvodini i 26 na Kosovu i Metohiji), pri čemu je u gradskim naseljima Centralne Srbije i Vojvodine nastanjeno 59,44% stanovništva Srbije. Preostala naselja smatraju se "ostalim". Definisati nešto kao ostatak svakako je diskutabilno, a sa stanovišta raznolikosti osnovnih karakteristika naselja Srbije i neadekvatno. Takvim rešenjem uslovljeno je i nepostojanje sela, odnosno seoskih naselja u zvaničnoj statistici Srbije.

U stručnoj i naučnoj javnosti Srbije sve češće se javljaju predlozi za promenu kriterijuma za diferenciranje naselja (Stamenković, 2004), što se pravda nagomilavanjem problema u funkcionisanju mreže naselja u celini. Pojedina naselja male koncentracije stanovništva, nerazvijenih spoljnih funkcija i slabe komunalne opremljenosti imaju status gradskog, dok se neka naselja (pre svega u neposrednom okruženju urbanih centara, tzv. prigradska naselja) koja se po demografskim i ekonomskim obeležjima, dostupnosti i kvalitetu usluga od javnog interesa značajno razlikuju u odnosu na seoska naselja, svrstavaju u kategoriju „ostalih“. U analitičko dokumentacionoj osnovi Prostornog plana Republike Srbije se navodi da „Kada bi se kritički analizirala opravdanost pravno-statističkog kriterijuma za određivanje gradskih naselja i primenili naučno opravdani modeli za koje su se zalagali naši naučnici, stepen urbanizacije Republike Srbije bio bi niži, a regionalne razlike vidljivije uz izraženiju polarizovanost“ (Prostorni plan Republike Srbije 2010-2014-2020). Analizirajući ruralni prostor Srbije, Drobnjaković (2016, 6) navodi „...na tzv. negradskom prostoru može se ustanoviti čitav niz prelaznih formi ruralnih naselja, koja se ne mogu podvesti pod jednu kategoriju (ostala), kako zbog svoje demografske veličine, lokacije, nivoa

¹ U strukturi naselja prema populacionoj veličini sa čak 80,76% dominiraju naselja sa manje od 1000 stanovnika (među njima je 8 gradskih). U njima živi 16,2% stanovništva Srbije, što je identično udelu stanovništva koje živi u naselju Beograd.

ekonomskog razvoja i ekonomske orijentacije, ali i stepena centraliteta, odnosno značaja koji imaju u odnosu na svoje okruženje“. Analizirajući sela u Srbiji Mitrović (2015) ističe da uprkos neospornoj činjenici da sociološki važna razlika između „gradskog“ i „seoskog“ danas nije tako jasna i oštara kakva je nekada bila, u zvaničnoj statistici sa dihotomnom podelom naselja ta se granica potencira. Njegov predlog je ponovno izdvajanje mešovitih naselja i preimenovanje ostalih naselja u seoska.

Oblikovanje jedinstvenog, prostorno i vremenski postojanog modela diferenciranja urbanih i ruralnih naselja otežano je iz više razloga. Pre svega je to posledica opšteg društvenog, političkog, privrednog i tehničko-tehnološkog, odnosno civilizacijskog razvoja, ali i evolucije socijalne misli i shvatanja urbanog, odnosno ruralnog. Postupak diferenciranja urbanog/ruralnog dodatno komplikuje osetljivost svakog odabranog modela na prostorni nivo analize, kao i na korektnost administrativno definisanih granica naselja, koje često dele kontinuirano izgrađeno urbano područje.

Na području Srbije, raznovrsni istorijski, geografski i ekonomski uslovi nastanka i razvoja naselja, različiti demografski tokovi i niz drugih činilaca, rezultirali su veoma izraženim razlikama među naseljima, kako u pogledu njihove populacione veličine, tako i u demografskim i socio-ekonomskim karakteristikama stanovništva koje u njima živi. Konačno, evidentna raznolikost baznih karakteristika naselja obavezuje na njihovo adekvatno tretiranje.

U kontekstu navedenog, cilj rada je osmišljavanje mogućeg načina formiranja i oblikovanja metodološkog okvira za tipologiju naselja u Srbiji, sa polazištem da okosnicu mreže naselja Srbije čine gradska i seoska naselja. Pored toga, izdvojena su prigradska naselja, kao posebna kategorija naselja specifičnih karakteristika, kao i ruralni centri kao razvijene enklave na ruralnom prostoru. Adekvatna tipologija naselja olakšaće proces planiranja i upravljanja, odnosno definisanja optimalne organizacije naseljske mreže u cilju podsticanja ukupne razvijenosti Republike Srbije.

PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

U drugoj polovini XX i početkom XXI veka osmišljene su brojne metodologije izdvajanja urbanih područja, tj. njihovog diferenciranja u odnosu na ruralna i/ili neki oblik tzv. prelaznih, korišćenjem različitih indikatora i njihovih kombinacija (Cloke, 1977; Kostrowicki, 1989; Harrington & O'Donoghue, 1998; Ballas et al., 2003; Gallego, 2008; Pászto et al., 2015; Radovanović, 1965; Ćirić, 1979; Milićević, 1994; Tošić, 1996; Grčić, 1999; Tošić, 2009, 2012; Gajić, 2015, 2017; Gajić et al., 2018). Različite metodološke koncepte za izdvajanje i definisanje urbanih, odnosno ruralnih područja ponudili su OECD (Brezzi, Dijkstra & Ruiz, 2011), Eurostat i druge međunarodne organizacije.

Prema analizi popisnih definicija urbanih naselja ili područja u državama članicama UN, za određivanje tipova naselja koristi se jedan (ili više) od pet osnovnih kriterijuma (indikatora): veličina naselja (broj stanovnika ili stanova), gustina naseljenosti (broj stanovnika po jedinici površine), upravni (administrativni) status naselja, socioekonomska struktura i mobilnost stanovništva (udeo poljoprivrednog stanovništva, struktura delatnosti po sektorima i dnevne migracije), urbana infrastruktura i morfološka obeležja naselja (Lukić, 2009).

U Srbiji su u periodu posle Drugog svetskog rata u okviru zvanične statistike korišćena dva kriterijuma za klasifikaciju naselja. Prvi kriterijum je demografsko-statistički, dobijen kombinacijom dva pokazatelja: veličine (broja stanovnika) i udela nepoljoprivrednog stanovništva u ukupnom aktivnom stanovništvu koje obavlja zanimanje (Stevanović, 2004; Stamenković, 2007), a drugi je administrativni, po kome se naselja zakonskim propisima proglašavaju za gradska.

Savezni zavod za statistiku primenio je predlog Miloša Macure, po kome su sva naselja, na osnovu broja stanovnika i udela nepoljoprivrednog stanovništva u ukupnom aktivnom stanovništvu koje obavlja zanimanje, podeljena na: gradska, mešovita i seoska (Ban, 1970). Trihotomna podela za određivanje naselja u Srbiji primenjena je u Popisima stanovništva 1953, 1961. i 1971. godine.

U popisu stanovništva 1981. godine gradska naselja su određena na osnovu administrativno-pravnog kriterijuma, što znači da se naselja odlukom opštinskih organa vlasti proglašavaju gradskim, objavom u Službenom glasniku. Time je omogućeno da status gradskog dobiju međusobno vrlo različita naselja (Stamenković, 2004, 2007; Stevanović, 2004; Mitrović, 2015). Dihotomna podela za određivanje statusa naselja (gradska i ostala) primenjena je u Popisima stanovništva 1991., 2002. i 2011. godine.

METODOLOGIJA RADA

Iako se odabir korišćenih varijabli, kao i vrednosti parametara u modelu uvek određuju arbitrarno (Milićević, 1994), predlog modela za tipologiju naselja formiran je na osnovu pregleda inostrane i domaće literature koja tretira problematiku naselja, uvida u kriterijume diferenciranja naselja korišćene u različitim državama, poznavanja specifičnosti domaćeg naseljskog konteksta, odnosno dostignutog nivoa socio-ekonomskog razvoja Srbije, tradicije određivanja tipova naselja pri dosadašnjim popisima, kao i rezultata analize brojnih indikatora koji se odnose na naselja.

U cilju razvrstavanja naselja Srbije, pre svega na ona koja bi mogla poneti epitet urbanih i ona u kojima i dalje dominiraju ruralne karakteristike, za prepoznavanje i izdvajanje gradskih naselja u mreži naselja Srbije odabrane su sledeće varijable:

1. *Broj stanovnika* - koncentracija stanovništva na jednom području stoji u uzročno posledičnoj vezi sa koncentracijom funkcija, kapitala itd., odnosno u krajnjoj instanci sa njegovim pozicioniranjem u naseljskoj mreži. Ljudski kapital predstavlja preduslov sticanja ostalih vrsta kapitala pa se može smatrati najznačajnijim vidom bogatstva jedne teritorije. I pored neosporne važnosti kvaliteta ljudskog kapitala ne sme se zanemariti ni značaj kvantitativne komponente. Naime, naglašena demografska veličina jednog naselja, merena brojem stanovnika, važna je predispozicija za stvaranje kvalitetne demografske osnove koja će jedno područje izdvojiti u odnosu na ostala i omogućiti mu dalji razvoj i prosperitet. Proces koncentracije kvaliteta, bilo da se radi o stanovništvu, robi, uslugama itd. olakšan je i ubrzan ukoliko je na raspolaganju njihova obimnija ponuda. Međutim, uprkos činjenici da demografska veličina naselja ima važne implikacije na ukupan nivo razvijenosti, odnosno može olakšati i pospešiti racionalnije korišćenje razvojnih potencijala, svest o raznolikosti urbanih tkiva, kako po osnovu fizionomije tako i po pitanjima funkcionisanja i uopšte načina egzistiranja, onemogućila je a priori prihvatanje demografske veličine kao jedinog i dovoljnog kriterijuma za izdvajanje gradskih naselja. Stoga, mišljenja smo da je za jednu svrsishodnu diferencijaciju naselja neophodno uzeti u obzir još neke kriterijume, čija će kombinacija doprineti korektnosti izvedenih zaključaka.

2. Kao varijabla koja reprezentuje stepen urbanizovanosti naselja razmatran je *udeo lica koja rade u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru* u naselju stanovanja (isključujući dnevne migrante – radnike) u ukupnom broju aktivnih stanovnika koji obavljaju zanimanje. Vrednost tog pokazatelja je niža (posebno u migraciono aktivnim naseljima) u odnosu na rezultate koji se dobijaju klasičnom analizom strukture delatnosti na osnovu podataka koji se odnose na aktivno stanovništvo koje obavlja zanimanje po mestu stanovanja (koji obuhvataju dnevne migrante).

3. *Udeo poljoprivrednih domaćinstava* u ukupnom broju domaćinstava je jasan indikator seoskog karaktera naselja i najprimereniji za svrhu u koju se analiza sprovodi, posebno kada se uzme u obzir da podaci o broju, tj. udelu stanovništva koje se bavi poljoprivredom ne daje realnu sliku strukture delatnosti stanovništva. Naime, po poslednjem Popisu iz 2011.

godine evidentirano je svega 249.813 individualnih poljoprivrednika (3,5% ukupnog broj stanovnika). Razlog tome je činjenica da se veliki broj lica, koji se individualnom poljoprivrednom proizvodnjom bave iz nužde, deklarirao kao nezaposleno stanovništvo. Posledično, u mreži naselja Srbije postoji izvestan broj naselja (oko 23% od ukupnog broja naselja) u kojima lica koja rade u poljoprivredi čine manje od 10% ukupnog aktivnog stanovništva koje obavlja zanimanje, a istovremeno više od polovine ukupnog broja domaćinstava su poljoprivredna, što svakako otežava realno sagledavanje ekonomske funkcije domaćinstva u tim naseljima. Podaci koji se odnose na izvore prihoda domaćinstava, odnosno udeo domaćinstava sa/bez prihoda iz poljoprivrede u ukupnom broju domaćinstava u naselju takođe bi mogli doprineti korektnosti izvedenih zaključaka, ali zbog njihove nedostupnosti nije moguće uključiti ih u analizu.

Prema predloženom modelu status gradskog naselja mogu imati samo naselja sa više od 1000 stanovnika, ukoliko više od polovine aktivnog stanovništva koje obavlja zanimanje čine oni koji rade u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru u naselju stanovanja, i imaju manje od polovine poljoprivrednih domaćinstava. Naselja koja imaju od 2.000-10.000 stanovnika bi trebalo da imaju više od četvrtine onih koji rade u naselju u nepoljoprivrednim delatnostima i takođe manje od polovine poljoprivrednih domaćinstava, dok naselja sa više od 10.000 stanovnika, pored najmanje četvrtine aktivnih koji obavljaju zanimanje u nepoljoprivrednim delatnostima u naselju, ne mogu imati više od 40% poljoprivrednih domaćinstava (Tabela 1).

Tabela 1. Model za izdvajanje gradskih naselja

Broj stanovnika	Udeo zaposlenih u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru koji rade u naselju stanovanja	Udeo poljoprivrednih domaćinstava
>10.000	>25%	<40%
2000-9999	>25%	<50%
1000-1999	>50%	<50%

S obzirom na značaj središta jedinice lokalne samouprave kao privrdnog, obrazovnog, kulturnog i društvenog centra kome gravitiraju sva ostala naselja sa teritorije jedinice lokalne samouprave, mišljenja smo da svi centri opština/gradova² treba da dobiju status gradskog naselja bez obzira na uslove modela, pre svega zato što je i u demografski slabim i funkcijski nerazvijenim područjima neophodno obezbediti minimum usluga javnih

² Pored 145 centara Jedinca lokalnih samouprava, za opštinske centre smatrani su i centri gradskih opština: 7 u Gradu Beogradu, zatim: Petrovaradin, Kostolac, Niška i Vranjska Banja (ukupno 156).

službi, a to je moguće jedino u centrima opština/gradova.

Evidentno je da je, pored polarizacionog, prisutno i podsticajno delovanje gradskih naselja na razvoj oruženja, pre svega neposrednog, što za posledicu ima značajnu transformaciju prigradskih naselja, koja se po osnovnim karakteristikama značajno razlikuju, kako od gradskih tako i od ostalih naselja. Stoga smo mišljenja da prigradska naselja treba izdvojiti kao posebnu kategoriju naselja. Pri tome, iako se prigradskim naseljima obično smatraju sva naselja granična urbanom centru (ili naselja u krugu prečnika 5km kod manjih urbanih centara (Stamenković, Bačević, 1992), smatramo da, u svrhu ove analize položaj naselja u prostoru nikako nije dovoljan preduslov za sticanje statusa prigradskog naselja, već da moraju biti uzete u obzir i druge karakteristike naselja, pre svega struktura delatnosti stanovništva i dnevne migracije.

Sa ciljem izdvajanja prigradskih naselja u razmatranje su uvedeni podaci o udelu dnevnih migranata u ukupnom broju aktivnog stanovništva i učenika i studenata. Polazeći od činjenice da prigradska naselja, usled uticaja centra mogu imati vrlo razvijenu funkciju rada, po modelu je “dozvoljeno” da naselja sa više od četvrtine onih koji rade u naselju stanovanja u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru u ukupnom aktivnom stanovništvu koje obavlja zanimanje, iz kojih više od polovine aktivnog stanovništva koje obavlja zanimanje i učenika i studenata čine dnevni migranti, mogu biti svrstana u prigradska. Takodje, s obzirom na ogroman udeo dnevnih migranata u naseljima koja su u neposrednoj blizini urbanih centara, definisan je minimalni udeo onih koji rade u naselju stanovanja u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru od svega 10%, sa ciljem da se status prigradskih ne “dodeljuje” naseljima koja nemaju ni minimalno razvijenu funkciju rada i koja zapravo predstavljaju “naselja spavaonice”.

Tabela 2. Model za izdvajanje prigradskih naselja

Udeo zaposlenih u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru koji rade u naselju stanovanja	Udeo dnevnih migranata	Položaj u prostoru
>10%	>60%	Naselje se graniči sa gradskim naseljem ³
>25%	>50%	

Konačno, neophodno je ispitati položaj svih naselja koja su izdvojena primenom ovog modela. Medju njima, samo naselja koja se teritorijalno graniče sa drugim gradskim naseljem (ili naseljem koje ispunjava uslove za prigradska) mogu u konačnom diferenciranju biti svrstana u prigradska (uslov kontinuiranosti).

³ Ili naseljem koje ispunjava uslove definisane za prigradska.

Poznavanje naseljskog konteksta ukazuje na neophodnost uvođenja još jedne kategorije naselja, koja bi nosila naziv "ruralni centri"⁴. Reč je o naseljima koja imaju razvijenu funkciju rada, što dokazuje činjenica da imaju više od četvrtine onih koji rade u naselju u nepoljoprivrednim delatnostima i više od četvrtine dnevnih migranata (koji uglavnom obavljaju zanimanje u nekoj od nepoljoprivrednih delatnosti što dodatno potvrđuje diverzifikovanost strukture delatnosti stanovnika posmatranog naselja, mada se ne sme prenebrežiti činjenica da dnevni migranti obuhvataju i učenike i studente). Sa ciljem da se izdvoje naselja na ruralnom prostoru koja suštinski predstavljaju centre, čijom afirmacijom bi se mogla postići veća konosolidovanost ukupne naseljske mreže, minimalan broj stanovnika za tu kategoriju prepoznat je na 1000 u Vojvodini i 500 stanovnika u Centralnoj Srbiji. Razlog tome je činjenica da naseljsku mrežu odlikuje usitnjenost naselja na teritoriji Srbije južno od Dunava i Save, što je i jedna od osnovnih razlika u odnosu na mrežu naselja koja se razvila na području Vojvodine. Dakle, ruralni centri su naselja koja predstavljaju, uslovno rečeno, razvijene enklave na području jedinice lokalne samouprave.

Tabela 3. Model za izdvajanje seoskih centara

Broj stanovnika	Udeo zaposlenih u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru koji rade u naselju stanovanja	Udeo dnevnih migranata
>500 u Centralnoj Srbiji >1000 u Vojvodini	>25%	>25%

REZULTATI I DISKUSIJA

Primenom modela za izdvajanje gradskih naselja došlo se do sledećih rezultata:

1. Nema naselja sa manje od 1000 stanovnika koja ispunjavaju uslove modela za status gradskih, što opravdava predloženi minimum broja stanovnika u naseljima koja mogu "konkurisati" za status gradskih. Pri tome, po zvaničnoj statistici postoji 8 naselja sa manje od 1000 stanovnika koja imaju status gradskih (sedam naselja je taj status dobilo 1981. godine sa promenom kriterijuma i prelaskom na administrativno-pravni, tj. na odluku opštinskih organa vlasti kao dovoljnu za dobijanje statusa gradskog, a naselje Belo Polje tek od Popisa 2002. godine figurira kao gradsko, na osnovu odluke opštinskog organa Surdulice).

⁴ Izdvajanje mešovityh naselja, kakva su postojala u Srbiji do 1981. godine, a u nekim državama bivše Jugoslavije postoje i danas, ne smatramo adekvatnim rešenjem, pre svega polazeći od činjenice da je struktura delatnosti svih naselja Srbije relativno diverzifikovana, pa se sva ona i mogu smatrati mešovitim.

2. Među naseljima sa 1000-2000 stanovnika je 12 naselja koja bi trebalo da ponesu epitet gradskih, po predloženoj metodologiji. Među njima je 8 naselja koja nemaju takav zvaničan status: Golubac, Ražanj, Vladimirci, Rekovac i Gadžin Han su opštinski centri, dok Rudnik, Gornja Toponica i Ušće pripadaju kategoriji ostalih naselja. Nasuprot tome, status gradskih naselja zvanično imaju Aleksinački Rudnik (od 1953. god.), Ribnica (od 1961. god.), Bogovina i Jošanička Banja (od 1981. god.), ali po primenjenom modelu ne ispunjavaju zadate uslove.

3. Ukupno 105 naselja sa 2.000 do 10.000 stanovnika ispunjavaju uslove za status gradskih po uslovima modela (među njima 52 sa 2.000-5.000 stanovnika i 53 sa 5.000-10.000 stanovnika). Definisani skup obuhvata 34 naselja koja nemaju zvanično status gradskog: 24 naselja sa 2.000-5.000 stanovnika (među njima je i 9 opštinskih centara) i 12 naselja sa 5000-10.000 stanovnika (od kojih su 3 opštinska centra: Batočina, Bogatić, Barajevo). Naselja: Pinosava, Ostružnica, Ovča, Beli Potok, Mačvanska Mitrovica i Bosilegrad (koji je i opštinski centar) imaju od 2.000-5.000 stanovnika i zvaničan status gradskog naselja, ali ne ispunjavaju uslove primenjenog modela. Isto važi i za naselja sa 5.000 do 10.000 stanovnika: Starčevo, Bački Jarak, Palić, Dobanovci i Bujanovac (koji je i opštinski centar).

4. Prema zvaničnoj statistici među naseljima sa više od 10.000 stanovnika je 71 gradsko naselje. U tom skupu su samo dva naselja (Borča i Petrovaradin) koja ne ispunjavaju uslove zadate modelom. Nasuprot tome, Nova Pazova je naselje koje nema zvanično status gradskog, a ispunjava uslove modela. U konačnom zbiru prepoznato je 70 naselja iz ove kategorije koja bi po primenjenoj metodologiji trebalo da ponesu status gradskog.

Tabela 4. Gradska naselja

Broj stanovnika	Broj gradskih naselja po primenjenom modelu	Broj naselja koja imaju status gradskog, bez obzira da li ispunjavaju uslove modela	Broj naselja koja nemaju status gradskog a ispunjavaju uslove modela	Broj naselja koja imaju status gradskog a ne ispunjavaju uslove modela
>10.000	70	71	1	2
5000-9999	53	46	12 (3OC)	5
2000-4999	52	34	24 (9OC)	6
1000-1999	12	8	8 (4OC)	4
<1000	0	8	0	8
Ukupno	187	167	45	25

Napomena: *OC – opštinski centar

Primenom uslova definisanih modelom identifikovano je 187 naselja koja bi trebalo da imaju status gradskih naselja u Srbiji (među njima je 45 naselja koja do sada nisu imala status gradskih).⁵ Pored toga postoji još 15 opštinskih centara⁶ (3 imaju zvanično status gradskog naselja) koji ne ispunjavaju uslove modela ali će biti svrstani u gradska naselja. U tabeli 5 prikazano je 34 naselja koja po predloženom modelu ispunjavaju uslove za gradska naselja, dok centri jedinica lokalne samouprave, koji takodje treba da imaju status gradskih naselja po mišljenju autora, nisu tabelarno prikazani.

Tabela 5. Gradska naselja, koja nisu opštinski centri

Jedinica lokalne samouprave	Naselje	Broj stanovnika	Udeo zaposlenih u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru koji rade u naselju stanovanja, u %	Udeo poljoprivrednih domaćinstava, u %	Udeo dnevnih migranata, u %
Ada	Mol g	6009	28.50	36.38	48.78
Alibunara	B. Karlovac g	5082	42.37	32.33	41.22
Bačka Palanka	Čelarevo	4831	46.20	37.79	41.67
Bačka Topola	Stara Moravica	5051	46.38	39.9	33.06
Bački Petrovac	Maglić	2486	45.35	48.75	41.54
Despotovac	Resavica g	2035	78.17	5.19	11.16
Gornji Milanovac	Rudnik	1490	51.24	31.67	36.63
Grad Kraljevo	Mataruška Banja g	2950	29.06	11.55	65.46
Grad Leskovac	Vučje g	2865	39.17	42.11	34.61
Grad Leskovac	Grdelica g	2136	46.86	11.17	30.38
Grad Loznica	Banja Koviljača g	5151	38.16	11.16	42.54
Grad Smederevo	Radinac	5428	36.70	26.57	46.20
Grad Sombor	Bezdan	4623	44.05	45.72	30.34
Grad Subotica	Bajmok	7414	29.98	43.56	48.59
Grad Subotica	Čantavir	6591	43.16	36.52	36.92

⁵ Među naseljima koja zvanično imaju status gradskog je i 25 naselja koja ne ispunjavaju uslove modela.

⁶ Opštinski centri koji zvanično nemaju status gradskog naselja a ne zadovoljavaju ni uslove modela: Mali Idoš, Nova Crnja, Sečanj, Žabari, Žagubica, Malo Crniče i Crna Trava od 1981. godine gube stanovništvo, dok je kod opštinskih centara: Plandište, Golubac, Varvarin i Preševo taj proces započeo 1991. godine. Međutim, kako postoji još 5 gradskih naselja u kojima se broj stanovnika smanjuje od 1981, još 20 gradskih naselja u kojima se broj stanovnika smanjuje od 1991. i čak 51 gradsko naselje u kome je depopulacija evidentirana u poslednjem međupopisnom periodu, jasno je da taj indikator moramo prihvatiti kao realnost.

Grad Užice	Sevojno g	7101	41.15	16.47	46.06
Grad Zrenjanin	Melenci	5982	29.28	40.2	49.63
Irig	Vrdnik	3092	45.65	16.14	43.77
Kanjiža	Horgoš	5709	34.94	49.09	37.23
Kovačica	Debeljača	4913	36.51	40.86	32.05
Kula	Crvenka g	9001	60.12	30.48	24.53
Lazarevac	Vreoci	2559	52.22	44.98	46.22
Lučani	Guča g	1755	65.37	24.25	21.05
Majdanpek	D. Milanovac g	2410	60.03	11.03	19.14
Mali Idjoš	Lovćenac	3161	30.79	45.36	48.12
Mali Idjoš	Feketić	3980	33.21	46.72	41.84
Nova Crnja	Srpska Crnja	3685	49.14	49.82	22.16
Novi Bečej	Novo Miloševo	6020	31.44	47.88	38.61
Odzaci	Ratkovo	3411	35.73	37.88	41.92
Odzaci	S. Miletić	3038	26.40	44.81	42.49
Pećinci	Šimanovci	3053	49.33	46.11	41.90
Raska	Baljevac g	1482	55.12	27.39	31.78
Sečanj	Jaša Tomić g	2373	40.83	42.67	28.18
Čajetina	Zlatibor g	2821	69.40	2.06	21.88

Izvor: Popis 2011. godine, knjiga 20, Posebna obrada podataka RZS.

Primenom modela za izdvajanje prigradskih naselja došlo se do sledećih rezultata:

Više od 10% onih koji rade u naselju stanovanja u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru u ukupnom aktivnom koje obavlja zanimanje i više od 60% dnevnih migranata ima 564 naselja Srbije. Od toga uslov kontinuiranosti ispunjava 313 naselja u 100 opština/gradova i ona se mogu smatrati prigradskim⁷.

Drugi niz uslova definisanih za prigradska naselja (tabela 2) ispunjava 19 naselja (još 20 naselja je isključeno jer ne ispunjavaju uslov kontinuiranosti).

⁷ Rezultati analize pokazuju da pored brojnih naselja koja ispunjavaju uslove postavljene za prigradska naselja, ali u tu kategoriju ne mogu biti svrstana jer ne ispunjavaju uslov kontinuiranosti (posebno u Centralnoj Srbiji), postoje i brojna naselja koja se fizički graniče sa urbanim centrom ali uz ogroman udeo dnevnih migranata (često više od 80%) imaju manje od 10% onih koji rade u naselju stanovanja u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru. To ukazuje na tzv. "naselja spavaonice". Pre svega zato što nemaju ni minimalno razvijenu funkciju rada, ta naselja nisu svrstana u grupu prigradskih, ali ukoliko su takva naselja evidentirana između gradskog naselja i naselja koje ispunjava uslove za prigradsko, smatralo se da je uslov kontinuiranosti zadovoljen i naselje (koje ispunjava ostale uslove za prigradska) je svrstano u kategoriju prigradskih (tako je postupljeno u 20 slučajeva).

Na taj način evidentirano 338 prigradskih naselja. Među njima je i 12 naselja koja ispunjavaju uslove za gradska, međutim, pre svega zbog značajnog broja dnevnih migranata (više od 50%), smatramo da njih treba svrstati u kategoriju prigradskih⁸.

Stoga je predložena korekcija skupa naselja za koja se na osnovu primenjenog modela predlaže da dobiju status gradskih. Iz skupa, od definisanih 202 (187 naselja koja ispunjavaju uslove modela za gradska i 15 opštinskih centara) izuzeto je 12 naselja koja su zbog visokog udela dnevnih migranata svrstana u prigradska. U konačnom zbiru dobijeno je 190 gradskih naselja.

Zbog obimnosti skupa prigradskih naselja, ona neće biti tabelarno prikazana, ni detaljno komentarisana. Međutim, činjenica da je pri definisanju skupa prigradskih naselja uočen veliki broj "naselja spavaonica (sa manje od 10% onih koji su zaposleni u mestu stanovanja i preko $\frac{3}{4}$ dnevnih migranata) koja su najčešće i granična gradskom naselju, ukazuje na potrebu detaljnijeg istraživanja osnovnih karakteristika tih naselja i njihovog eventualnog pripajanja gradskom naselju, što otvaramo kao pitanje za buduća istraživanja.

Primenom modela za izdvajanje ruralnih centara došlo se do sledećih rezultata:

Identifikovano je 51 naselje koje ispunjava uslove zadate modelom za naselja koja će biti svrstana u kategoriju ruralnih centara (opštinski centri, kao i naselja koja su već svrstana u kategoriju gradskih ili prigradskih, nisu razmatrana). Na području Vojvodine je 19 ruralnih centara (sva sa više od 1000 stanovnika kako je modelom i zadato). Među naseljima na području Centralne Srbije evidentirano je 10 ruralnih centara sa više od 1000 stanovnika i 22 sa 500-1.000 stanovnika. Rezultati analize pokazuju da je na području Vojvodine svega 4 naselja sa 500-1000 stanovnika, koja pri tome ispunjavaju ostale uslove modela za ruralne centre, što opravdava definisanje minimuma broja stanovnika za ruralne centre Vojvodine na 1000 stanovnika, odnosno potvrđuje da uporediva populaciona veličina naselja Vojvodine i Centralne Srbije ne znači i uporedivost razvijenosti njihovih funkcija.

⁸ To su: Beška, Bukovik, Futog, Gornja Toponica, Kačarevo, Nova Pazova, Sremska Kamenica, Stari Banovci, Umka, Urovci, Ušće i Veliki Crljeni.

Tabela 6. Ruralni centri u Centralnoj Srbiji

Jedinica lokalne samouprave	Naselje	Broj stan.	Udeo zaposlenih u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru koji rade u naselju stanovanja, u%	Udeo dnevnih migranata, u%
Velika Plana	Krnjevo	3777	26.40	40.25
Arandelovac	Banja	2194	35.92	49.88
Prijepolje	Brodarevo	1845	27.57	32.62
Čičevac	Stalać	1563	36.25	41.36
Ivanjica	Prilike	1311	31.90	46.68
Arandelovac	Stojnik	1285	26.30	43.98
Boljevac	Bogovina g	1151	28.75	38.27
Grad Leskovac	Predejane	1088	36.33	33.50
Beograd-Lazarevac	Baroševac	1054	41.73	51.82
Grad Novi Pazar	Ivanča	1038	26.99	68.77
Paraćin	Donja Mutnica	944	26.89	46.82
Požarevac	Drmno	894	48.62	42.25
Trgovište	Radovnica	865	30.19	28.36
Grad Loznica	Jelav	854	27.54	62.80
Krupanj	Zavlaka	840	30.77	36.49
Grad Kragujevac	Stragari	827	35.05	40.67
Koceljeva	D.Crniljevo	813	28.30	29.73
Rekovac	Belušić	809	39.46	30.98
Grad Zaječar	Lubnica	808	26.54	33.90
Grad Leskovac	Kumarevo	799	28.16	68.09
Vranje	Golemo Selo	786	31.69	49.74
Majdanpek	Mosna	720	38.76	46.50
Nova Varoš	Bistrica	694	27.61	38.60
Čajetina	Sirogojino	630	35.14	31.02
Paraćin	Popovac	621	43.15	42.86
Aleksinac	Kulina	589	70.37	26.87
Grad Loznica	Zajača	582	61.80	33.47
Grad Leskovac	Čukljenik	566	26.63	62.25
Prokuplje	Mala Plana	558	26.57	49.07
Grad Čačak	Gornja Trepča	556	25.79	53.01
Gadžin Han	Donji Dušnik	516	50.53	32.02
Tutin	Delimeđe	509	29.41	31.34

Izvor: Popis 2011. godine, knjiga 20, Posebna obrada podataka RZS.

Tabela 7. Ruralni centri u Vojvodini

Jedinica lokalne samouprave	Naselje	Broj stan.	Udeo zaposlenih u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru koji rade u naselju stanovanja, u%	Udeo dnevnih migranata, u%
Žabalj	Čurug	8166	31.11	42.73
Kula	Sivac	7895	27.43	42.97
Kula	Ruski Krstur	4585	30.43	26.15
Titel	Šajkaš	4374	28.78	55.57
Apatin	Sonta	4331	26.75	41.59
Grad Sombor	Stanišić	3987	26.88	46.45
Alibunar	Vladimirovac	3868	28.07	43.09
Vršac	Uljma	3269	25.89	42.52
Ruma	Hrtkovci	3036	26.13	45.83
Odžaci	Bački Brestovac	2819	29.62	43.00
Bački Petrovac	Kulpin	2775	26.75	48.54
Šid	Erdevik	2736	26.51	41.04
Ruma	Platičevo	2444	28.37	48.94
Šid	Kukujevci	1955	30.21	42.02
Bačka Palanka	Despotovo	1853	25.08	34.46
Odžaci	Bogojevo	1744	29.00	32.35
Sečanj	Krajišnik	1719	28.82	41.14
Šid	Bačinci	1180	38.14	45.11
Plandište	Velika Greda	1158	28.96	44.56

Izvor: Popis 2011. godine, knjiga 20, Posebna obrada podataka RZS

ZAKLJUČAK

U radu je primenjeno više modela na osnovu kojih je na području Srbije (Bez Kosova i Metohije) identifikovano 190 gradskih naselja, 338 prigradskih naselja, 51 ruralni centar i 4.130 su seoska naselja.

Pored svih centara opština/gradova, predlog je da još 34 naselja dobiju status gradskih: 20 na području Vojvodine i 14 na području Centralne Srbije (medju tim naseljima 12 po zvaničnoj statistici već ima status gradskog, dok su preostala 22 naselja u kategoriji ostalih).

Na području Vojvodine definisano je 19 ruralnih centara, a na području Centralne Srbije 32 (medju definisanim ruralnim centrima samo naselje Bogovina u opštini Boljevac po zvaničnoj statistici ima status gradskog).

Predložena tipologija naselja, po mišljenju autora, realnije odslkava naseljski kontekst u odnosu na postojeću podelu, pre svega zahvaljujući “razbijanju” kategorije ostalih naselja. Identifikovanje gradskih i prigradskih naselja kao i ruralnih centara, odnosno definisanje kategorije seoskih naselja, olakšaće kreatorima javnih politika definisanje razvojnih mera koje će se svakako značajno razlikovati u zavisnosti od toga na koji tip naselja se odnose.

Takođe, predložena tipologija će olakšati sagledavanje demografskog i socio-ekonomskog položaja i potencijala svih kategorija naselja. Na taj način stvoriće se uslovi za korektnije definisanje strateških ciljeva razvoja na nacionalnom i nižim teritorijalnim nivoima, sa namerom da se u krajnjoj instanci konstituiše racionalna funkcionalno-hijerarhijski organizovana i strukturirana naseljska mreža.

Rad predstavlja rezultat istraživanja na projektu 47006, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

LITERATURA

- Ballas, D., Kalogerisis, T. & Labrianidis, L. (2003). “A comparative study of typologies for rural areas in Europe” (Research report in *A comparative study of typologies for rural areas in Europe*). Preuzeto sa: <https://www.jyu.fi/ersa2003/cdrom/papers/515.pdf>
- Ban, M. (1970). *Naselja u Jugoslaviji i njihov razvoj u periodu 1948-1961*. Beograd: Institut društvenih nauka-Centar za demografska istraživanja, Beograd.
- Cloke, J. P. (1977). An index of rurality for England and Wales. *Regional Studies*, 11(1), 41-46. <https://doi.org/10.1080/09595237700185041>
- Drobnjaković, M. (2016). *Razvojni nukleusi ruralnog prostora Centralne Srbije*. (Neobjavljena doktorska disertacija). Univerzitet u Beogradu-Geografski fakultet, Beograd.
- Eurostat (2015). Urban-rural typology update. Preuzeto sa: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Urban-rural_typology_update#Methodology
- Fertner, C. (2012). Downscaling European urban-rural typologies. *Geografisk Tidsskrift-Danish Journal of Geography*, 112(1), 77-89. doi: 10.1080/00167223.2012.707805
- Gajić, A. (2015). Različiti metodološki pristupi u definisanju ruralnih i urbanih područja. *Arhitektura i urbanizam*, 41, 63-37.
- Gajić, A. (2017). Savremene tendencije u izdvajanju i definisanju ruralnih područja. U: *Zbornik radova Planska i normativna zaštita prostora i životne sredine*. Beograd: Asocijacija prostornih planera Srbije i Univerzitet u Beogradu-Geografski fakultet
- Gajić, A., Krunić, N. & Protić, B. (2018). Towards a new methodological framework for the delimitation of rural and urban areas: a case study of Serbia. *Geografisk Tidsskrift-Danish Journal of Geography*, 118(2), 160-172. doi: 10.1080/00167223.2018.1503551
- Gallego, J. (2008). “Mapping rural/urban areas from population density grid” (Working Paper). Ispra: Institute for Environment and Sustainability, JRC. Preuzeto sa: http://81.47.175.201/urban_rural/documents/docs_others/Gallego_urban_rural.pdf

- Grčić, M. (1999). Funkcionalna klasifikacija naselja Mačve, Šabačke Posavine i Pocerine. *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 79(1), 259-270.
- Harrington, V. & O'Donoghue, D. (1998). Rurality in England and Wales 1991: A Replication and Extension of the 1981 Rurality Index. *Sociologia Ruralis*, 38(2), 178-203. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00071>
- Kostrowicki, J. (1989). Types of agriculture in Britain in the light of types of agriculture map of Europe. *Geographia Polonica*, 56, 133-154.
- Lukić, A. (2009). *Tipologija ruralnih područja Hrvatske-geografski aspekt* (Neobjavljena doktorska disertacija), PMF-Geografski odsjek, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb.
- Macura, M. (1954). „Jedan nov kriterij za razgraničenje gradskog i seoskog stanovništva“ (Radni dokument II godišnjeg sastanaka Jugoslovenskog statističkog društva). Beograd: Jugoslovensko statističko društvo
- Miličević, G. (1994). Analiza mogućnosti unifikacije kriterijuma za razlikovanje gradskih od negradskih naselja. *Stanovništvo*, 31-32(3-4, 1-2), 95-108.
- Mitrović, M. (2015). *Sela u Srbiji*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Brezzi, M., Dijkstra, L. & Ruiz, V. (2011), “OECD Extended Regional Typology: The Economic Performance of Remote Rural Regions” (*OECD Regional Development Working Papers*, 2011/06). Paris: OECD Publishing. Preuzeto sa <http://dx.doi.org/10.1787/5kg6z83tw7f4-en>
- Pászto, V., Brychtová, A., Tuček, P., Marek, L., & Burian, J. (2015). Using a fuzzy inference system to delimit rural and urban municipalities in the Czech Republic in 2010. *Journal of Maps*, 11(2), 231-239. doi:10.1080/17445647.2014.944942
- Prostorni plan Republike Srbije 2010-2014-2021. nacrt, Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja, Republička agencija za prostorno planiranje, Beograd.
- Radovanović, M. (1965). Metodološka pitanja tipološke klasifikacije seoskih naselja sa posebnim osvrtom na Srbiju. *PMF Univerzitet u Beogradu Geografski zavod-Zbornik radova*, 12, 105.
- Republički zavod za statistiku (2014). *Uporedni pregled broja stanovnika 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002. i 2011, Popis stanovništva 2011.*, knjiga 20. Beograd: RZS
- Stamenković, S., & Bačević, M. (1992). *Geografija naselja*. Beograd: Geografski fakultet PMF Univerzitet u Beogradu.
- Stamenković, S. (2004). Neka aktuelna pitanja prostorne organizacije mreže naselja i relevantni demografski problemi u Srbiji. *Demografija*, 1, 115-134.
- Stamenković, S. (2007). Proučavanje prostorne organizacije mreže naselja Srbije i evropske preporuke. U: *Zbornik radova 1, Prvi kongres srpskih geografa* (str. 97-107). Beograd: Srpsko geografsko društvo, Geografski institut „Jovan Cvijić“ SANU, Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, PMF-Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo Univerzitet u Novom Sadu.
- Stevanović, R. (2004). Gradska naselja Republike Srbije u popisima stanovništva od 1948. do 2002. godine. *Stanovništvo*, 42(1-4), 109-126.
- Tošić, B. (1996). Tipologija naselja na osnovu primenjenog istraživanja. *Zbornik radova Geografskog instituta „Jovan Cvijić“ SANU*, 46, 143-149.

- Tošić, D., Krunić, N. & Milijić, S. (2009). Istraživanje prostorne organizacije mreže naselja u funkciji izrade prostornog plana opština Južnog Pomoravlja, *Demografija*, 6, 173-194.
- Tošić, D. (2012). *Principi regionalizacije*. Beograd: Univerzitet u Beogradu-Geografski fakultet.
- Ćirić, J. V. (1979). *Osnove sociologije naselja i sociologije sela*. Niš: Gradina

CONTRIBUTION TO THE DISCUSSION ON TYPOLOGY OF THE SETTLEMENTS OF SERBIA

Zora ŽIVANOVIĆ

SUMMARY

The paper is devoted to design the model of differentiation of the settlements in Serbia. Conditions have been proposed which the settlement should fulfill in order to belong to the category of urban settlements, suburban settlements or rural centres. In the territory of Serbia 190 urban settlements, 338 suburban settlements, 51 rural centres and 4130 rural settlements were registered. The identification of urban and suburban settlements as well as rural centers, and the definition of a category of rural settlements, will make it easier for policy-makers to define developmental measures, which will certainly vary significantly depending on the type of settlement they relate to. The proposed typology of the settlements will facilitate the examination of the demographic and socioeconomic position and potential of urban, suburban, developed rural and rural settlements and will contribute to a more precise definition of the strategic goals of development at the national and lower territorial levels.

Keywords: settlements network, urban settlement, suburban settlement, rural center, rural settlement.

Originalni naučni rad

Primljen: 06.08.2018.

Prihvaćen: 08.11.2018.

UDK: 314.743:2-45(=1:438)(497.13) „1970/2002“

doi:10.5937/demografija1815051S

BRAČNE EMIGRACIJE POLJAKINJA U HRVATSKU OD DRUGE POLOVINE DVADESETOG STOLJEĆA

Filip ŠKILJAN

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb. e-mail: filipskiljan@yahoo.co.uk

Sažetak: Autor u članku donosi informacije o dolasku Poljakinja na područje Hrvatske / Jugoslavije u vrijeme između 1970. i 2002. godine. Autor na temelju polustrukturiranih dubinskih intervjua s pripadnicama poljske nacionalne manjine u Zagrebu i Zadru, te na temelju građe iz Državnog zavoda za statistiku, Hrvatskog državnog arhiva i objavljene relevantne literature donosi informacije o tome na koji su način Poljakinje pristizale u Jugoslaviju, s kojim problemima su bile suočene prilikom dolaska, kako su bile dočekane, odnosno na koji način danas čuvaju nacionalni identitet. U članku je posebno naglašeno pitanje tzv. “Poljske škole” u Zagrebu. Autor uz to obrađuje i djelovanje poljskih društava u Hrvatskoj.

Ključne reči: Poljakinje, Hrvatska, bračna emigracija, poljska nacionalna manjina, nacionalni identitet.

Abstract: The author in the article provides information on the arrival of Polish women in the territory of Croatia / Yugoslavia between 1970 and 2002. Based on the semi-structured interviews with members of the Polish national minority in Zagreb and Zadar, and on the material from the State Bureau of Statistics, the Croatian State Archive and published relevant literature, the author provides information about the ways of immigration of the Polish women to Yugoslavia, their arrival in Yugoslavia, hospitality and ways of preserving their national identity. Particularly deals with the question of “Polish school” in Zagreb. The author also deals with the activities of Polish associations in Croatia.

Keywords: Polish woman, Croatia, marriage emigration, Polish national minority, national identity.

UVOD

Nakon prvoga emigracijskog vala Poljaka u Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća, za koji možemo reći da je bio masovan i organiziran (Hauptmann, 1967; Strehaljuk, 1978; Busuladžić, 2003), u drugoj polovini dvadesetog stoljeća na područje Jugoslavije pristizale su zbog sklapanja braka s jugoslavenskim državljanima uglavnom visokoobrazovane žene iz svih dijelova Poljske.

U prvom emigracijskom valu dolazili su uglavnom seljaci iz područja tadašnje pokrajine Galicije koji su bili u najvećoj mjeri nastanjeni na teritoriju današnjeg novogradiškog i slavonskobrodskog područja, te u Bosni i Hercegovini u okolici Prnjavora, Bosanskog Novog, Bosanske Gradiške, Srbca i Banja Luke (Drljača, 1985; Škiljan, 2016; Škiljan, 2017; Kale, 2015). Radilo se o dugotrajnoj migraciji koja je potrajala od kraja devetnaestog stoljeća do Prvog svjetskog rata. Najveći broj doseljenika iz današnje Poljske na područje Bosne i Hercegovine iseljeni su 1946. godine, a njihova su naselja nakon toga vremena ili u potpunosti nestala, ili su naseljena novim stanovništvom (Kamberović, 1998). Za razliku od Bosne i Hercegovine, gdje je doseljenika bilo znatno više, na području Hrvatske nije bilo masovne migracije u poslijeratnom periodu u Poljsku. U Hrvatskoj je nakon Drugog svjetskog rata u naseljima u kojima su bili naseljeni Poljaci u okolici Nove Gradiške i Slavenskog Broda došlo do ubrzane asimilacije, a veze s Poljskom koje su dotada postojale uglavnom su tijekom vremena oslabile. Tijekom druge polovice dvadesetog stoljeća, odnosno početkom sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća, dolazi do tzv. drugog migracijskog vala iz Poljske u Hrvatsku i Jugoslaviju. Radilo se uglavnom o ženama koje su pronašle partnere u tadašnjoj Jugoslaviji i ondje doselivši se, očuvale nacionalni identitet i povezale se s drugim Poljacima i Poljakinjama. Na drugi migracijski val nastavlja se, nakon osamostaljenja Hrvatske, i treći migracijski val, također u najvećoj mjeri visokoobrazovanih žena koje su zasnovale svoje obitelji u Hrvatskoj.

Poljsko-hrvatske udruge u prvoj polovici dvadesetog stoljeća - preteča bračnih migracija

Prvi organizirani oblici prijateljstva između dvaju naroda započinju u Zagrebu osnivanjem društva *Ognisko polske* 1912. godine. Aktivnost ovoga društva ubrzo se ugasila zbog izbijanja Prvoga svjetskog rata (ponovno je osnovano 1929. godine). Nakon završetka Prvoga svjetskog rata Poljska je bila prva strana država koja je 1. srpnja 1919. godine u Zagrebu uspostavila generalni konzulat. Prvi konzul Republike Poljske u Zagrebu Adam Karchezy pozvao je istaknute zagrebačke intelektualce koji su prije rata radili na širenju poljske kulture i zbližavanju dvaju naroda radi osnivanja Jugoslavenskoga kluba koji je osnovan 19. listopada 1919. godine, a za prvoga predsjednika izabran je Julije Benešić. Tri godine kasnije, 9. prosinca 1922. godine, u Zagrebu je u tadašnjim prostorijama Društva hrvatskih književnika u Gundulićevoj 7 osnovano Poljsko-jugoslavensko društvo, preteča Društva za kulturnu suradnju Hrvatske s Poljskom. Za predsjednika je izabran Fran Ilešić. Aktivnost Društva svodila se na davanje informacija o kulturnim zbivanjima u Poljskoj i organizaciju proslava poljskih narodnih blagdana. Godine 1936. mijenjaju se društvena pravila, a Društvo dobiva

ime Društvo prijatelja Poljske. Nakon toga aktivnost se društva pojačava organiziranjem redovitih sastanaka članova, tečajevima poljskoga jezika, predavanjima i priredbama. Aktivnost je Društva s početkom Drugoga svjetskog rata preorijentira na na pomoć poljskim izbjeglicama koje počinju stizati u Zagreb, odnosno u Hrvatsku. Osnovan je i poseban odbor kojemu je zadaća bila pomagati žrtvama napada na Poljsku, a na njegovu čelu našao se dr. Andrija Štampar. Ime društva 2. veljače 1940. mijenja se u Društvo prijatelja poljskog naroda, a predsjednik postaje dr. Nikola Andrić. Međutim, 25. srpnja 1940. godine banska vlast u Zagrebu zabranjuje Društvo prijatelja poljskog naroda. Predsjednik Društva Nikola Andrić umire 1942., a neke od članova Gestapo uhićuje. Krajem 1939. godine, nakon okupacije Poljske, osnovano je i Društvo prijatelja Poljske u Splitu.¹

Neposredno nakon Drugoga svjetskog rata odnosi između Jugoslavije i Poljske bili su vrlo intenzivni, Josip Broz Tito posjetio je Poljsku 1946. godine, a tada je potpisan i ugovor o međusobnoj suradnji. Već sljedeće, 1947. godine, potpisan je sporazum o poljsko-jugoslavenskoj privrednoj i znanstveno-tehničkoj suradnji. Poslije Drugoga svjetskog rata, 21. lipnja 1946. osnovano je u Zagrebu Društvo za kulturnu suradnju Hrvatske s Poljskom, a za predsjednika je izabran monsijor Svetozar Rittig. Društvo je imalo svoje sjedište u Kamenitim vratima 3. Tada se ponovno održavaju tečajevi poljskoga jezika koje vode dr. Josip Hamm i prof. Julije Benešić. Organizira se i razmjena tiska i časopisa s poljskim društvima u Varšavi i u Krakovu, a održavaju se i književne večeri, koncerti poljske glazbe, predavanja, prikazivanje poljskih kulturnih i dokumentarnih filmova i slično. Zbornik „Današnja Poljska” Društvo objavljuje 1948. godine, što je bila i posljednja aktivnost jer je Rezolucijom Informbiroa prekinuta svaka daljnja kulturna suradnja Poljske i Jugoslavije, a samim time prestalo je i djelovanje Društva za kulturnu suradnju Hrvatske s Poljskom (Hrvatska-Poljska, 2009, 57-62). Nakon 1956. godine dolazi do poboljšanih odnosa Jugoslavije i Poljske. Svjedočanstvo tome jest i ugovor o prijateljstvu između gradova Zagreba i Krakowa.

Ugovor o suradnji između gradova Krakowa i Zagreba potpisan je 1975. godine (Kale, 2015, 219). Predsjednik Skupštine Grada Zagreba Ivo Vrhovec dočekao je 2. travnja 1975. godine delegaciju grada Krakova na čelu s Jerzyjem Pekalom, predsjednikom grada Krakova. Delegacija je boravila u Zagrebu pet dana, a bilo je to prvo stvaranje veze između jednoga poljskog i jednoga jugoslavenskog grada nakon Drugoga svjetskog rata (Kale, 2015, 219). Svečanom je izjavom 1986. godine obilježena desetogodišnjica uspostave prijateljstva potpisivanjem Protokola o suradnji gradova prijatelja.² Veze između Jugoslavije i Poljske bile su vidljive i u sitnoj trgovini. Tako su Poljaci

¹ Hrvatski državni arhiv (HDA), fond 136, grupa VI, predmet 2.348, Društvo prijatelja Poljske u Splitu – pravila društva.

² <http://www.zgportal.com/o-zagrebu/gradovi-prijatelji/>

tržili u Zagrebu jeftinim proizvodima iz Poljske i SSSR-a, posebno na Dolcu i oko Glavnoga kolodvora, pa ih je milicija dovodila sudcu za prekršaje. Kako se čini, sudci su oštro kažnjavali te ilegalne preprodavače oduzimajući im robu, protjerujući ih iz zemlje i novčano ih kažnjavajući. Čini se da ih takve kazne nisu previše plašile budući da su i dalje dolazili i u sve većemu broju, pa se dnevno kažnjavalo i po 24 osobe iz Poljske. Najkonkurentnija roba bio je kristal iz Čehoslovačke, krzno, tekstil i razni kozmetički preparati, a ponekad i najrazličitije vrste tehničke robe (Kale, 2015, 219).

Broj i dinamika doseljavanja Poljaka u Hrvatsku između 1880. i 2011. godine

Prema popisu iz 1880. godine u Hrvatskoj je bilo tek 485 govornika poljskog jezika kao materinjeg. Slično je bilo i u popisu iz 1890. Pretežno se radilo o austrougarskim službenicima koji su bili zaposleni u administraciji i doseljenim trgovcima. Veći porast broja Poljaka vidljiv je u popisu iz 1910. godine kada se na područje novogradiškog i broskog kraja doseljavaju tzv. Galicijani (rimokatoličke i grkokatoličke vjeroispovijesti). Broj Poljaka raste i u periodu između dva svjetska rata što zbog visokog nataliteta poljskog stanovništva u Hrvatskoj, što zbog doseljavanja Poljaka i u tome periodu, iako znatno manje nego u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije. Nakon Drugog svjetskog rata broj Poljaka osjetno pada zbog iseljavanja Poljaka u Poljsku 1946. godine. Kasnije opadanje broja Poljaka može se objasniti ubrzanom asimilacijom poljskog seoskog stanovništva u Slavoniji u drugoj i trećoj generaciji. U popisima nakon 1971. sve veći broj Poljaka čine i doseljene Poljakinje koje čine predmet istraživanja u ovom radu. Tek u posljednjem popisu 2011. vidljiv je blagi porast broja pripadnika poljske nacionalne manjine nakon kontinuiranog pada koji je uslijedio nakon popisa 1931. godine. Tome porastu svakako su pridonijele i Poljakinje koje su doselile na područje Hrvatske u posljednjem desetljeću (2001-2011. godine), što pokazuju statistički podaci.

Tabela 1. Dinamika broja Poljaka u Hrvatskoj, 1880-2011.

Godina	1880	1890	1910	1921	1931	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2001	2011
Broj	485	450	2312	3077	4103	2308	1575	1151	819	758	679	567	672

Napomena: Godine 1880., 1890., 1910., 1921. i 1931. godine popisani su govornici poljskog jezika kao materinjeg, dok su od 1948. do 2011. popisani pripadnici poljske nacionalnosti u Hrvatskoj.

Izvor: Gelo, Crkvenčić, Klemenčić, 1998; Hrvatski državni arhiv, Državni zavod za statistiku, Stanovništvo, kutija 5, Stanovništvo prema vjeroispovijesti, kutija 7, Popis iz 1880., Stanovništvo prema vjeroispovijesti, kutija 10, Popis iz 1890., Stanovništvo prema vjeroispovijesti, kutija 11, Popis iz 1890., Stanovništvo prema materinjem jeziku, kutija 43, Popis iz 1921., Stanovništvo prema materinjem jeziku i vjeroispovijesti, kutija 55, Popis iz 1931., Stanovništvo prema vjeroispovijesti i materinjem jeziku.

Grafikon 1. Broj Poljaka u Hrvatskoj, 1880-2011.

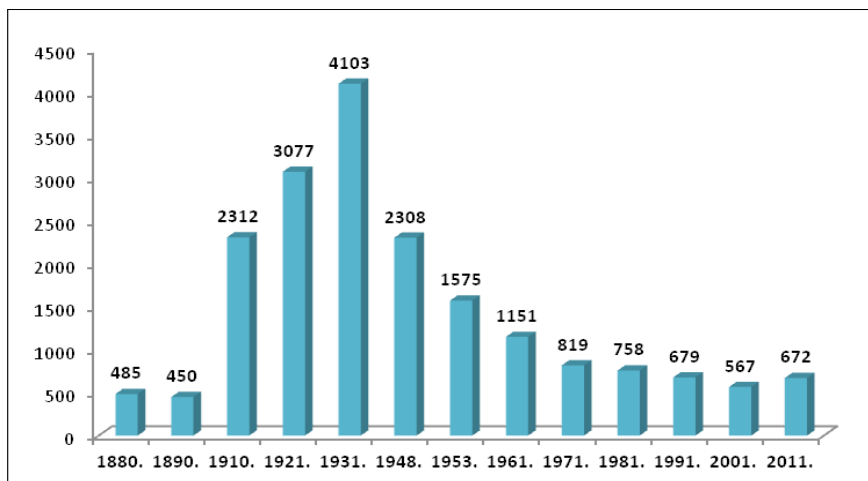

Tabela 2. Broj doseljenih iz Poljske prema zemlji rođenja (mjestu stanovanja majke u vrijeme rođenja), spolu i vremenu doseljenja, do 2011. godine³

	Spol	Ukupno doseljeni	Prije 1970	1970-2011	Nepoznato vrijeme doseljenja
Ukupno	Sv.	763	58	682	23
	m.	237	19	207	11
	ž.	526	39	475	12
Rodeni u Poljskoj					
	Sv.	522	38	462	22
	m.	97	9	78	10
	ž.	425	29	384	12
Ostale zemlje i nepoznato					
	Sv.	241	20	220	1
	m.	140	10	129	1
	ž.	101	10	91	-

Izvor: Državni zavod za statistiku – Republika Hrvatska

³ Za podatke o doseljenicima iz poljske i poljskim državljanima te osobama koje su rođene u Poljskoj (tabele III, IV, V, VI, VII i VIII zahvaljujem gospođi Grozdani Stolnik iz Državnog zavoda za statistiku.

Tabela 3. Stanovništvo Hrvatske rođeno u Poljskoj prema rezultatima popisa, 2011.

Spol	Ukupno
Ukupno	745
Muško	151
Žensko	594

Izvor: Državni zavod za statistiku – Republika Hrvatska

Tabela 4. Doseljeni iz Poljske prema državljanstvu i spolu, po godinama, 2011–2017.

	Doseljeni iz Poljske					
	Državaljani Poljske	Državljeni Hrvatske	Ostali	Ukupno	m.	ž.
2011	34	4	1	39	13	26
2012	32	4	1	37	12	25
2013	55	2	-	57	22	35
2014	58	1	1	60	20	40
2015	74	6	1	81	38	43
2016	59	8	-	67	39	28
2017	52	9	5	66	32	34
Ukupno	364	34	9	407	176	231

Izvor: Državni zavod za statistiku – Republika Hrvatska

Tabela 5. Doseljeni iz Poljske prema zemlji rođenja, 2011–2017.

	Ukupno doseljeni	Poljska	Hrvatska	Ostalo
2011	39	38	-	1
2012	37	36	-	1
2013	57	53	2	2
2014	60	53	3	4
2015	81	72	6	3
2016	67	56	6	5
2017	66	53	8	5
Ukupno	407	361	25	21

Izvor: Državni zavod za statistiku – Republika Hrvatska

METODOLOŠKI PRISTUP

Za svakodnevicu i identitet nacionalnomanjinskih zajednica postoji sve veći interes i u znanstvenim krugovima. Kao što piše Suzana Leček (1996) „pojedinačne priče o djetinjstvu, radu, vjeri, obitelji i prijateljima, o onom

malom svijetu jednako anonimnih pojedinaca, u kojem se netko kretao, govore tek o njegovom/njenom životu”. Međutim, kada se prikupi nekoliko tih priča (uz uvjet da su ih ispričali pripadnici iste društvene skupine iz istoga zemljopisnog područja), one postaju ogledalo društvenih procesa u određenom periodu na određenom prostoru. U svojem sam istraživanju pokušao prikazati razloge migracija krajem dvadesetog i početkom dvadesetog i prvog stoljeća iz Poljske u Jugoslaviju, odnosno Hrvatsku, probleme s kojima su se kazivačice prilikom doseljavanja u Jugoslaviju/Hrvatsku susretale i oblike i načine očuvanja nacionalnog identiteta poljskih žena u Hrvatskoj. Istraživanje je najvećim dijelom zasnovano na metodi usmene povijesti,⁴ odnosno na razgovorima vođenim sa Poljakinjama koje su doselile radi braka između 1970. i 2002. godine. Unatoč tome što ova metoda ima već poznate slabosti, ona je u principu nezamjenjiva za proučavanje povijesti manjinskog stanovništva o kojem nema mnogo arhivskog gradiva.

Mora sam pritom kreirati jasna pitanja i postaviti ih u logičan sklop. Pri ispitivanju susreo sam se s brojnim problemima poput problema nepouzdanosti sjećanja, prilagođavanja onome što ispitivač očekuje, selekcije pitanja i odgovora, ali i s problemima etičke prirode (poput zalaženja u intiman život pojedinca).

Osim polustrukturiranih dubinskih intervjua s Poljakinjama proveo sam i istraživanje u Hrvatskom državnom arhivu i Državnom zavodu za statistiku.

Tijekom 2016., 2017. i 2018. godine obavljeno je deset intervjua s 10 Poljakinja koje su u drugom i u trećem migracijskom valu pristigle u Hrvatsku. Na temelju urađenih intervjua bilo je moguće donijeti određene zaključke o vrsti ove migracije, odnosno o načinu snalaženja pripadnica poljske nacionalne manjine u Jugoslaviji, tj. kasnije u Hrvatskoj. Na temelju dubinskih intervjua obavljenih s pripadnicama poljske nacionalne manjine u Zagrebu i u Zadarskoj županiji donosimo informacije o posljednjemu migrantskom valu Poljaka u Hrvatsku.⁵ Ispitanicama, koje su uglavnom bile uključene u neku od poljskih udruga u Hrvatskoj, postavljena su sljedeća pitanja:

⁴ Metoda usmene povijesti najčešće se definira kao oblik povijesno-istraživačke prakse, tj. kao bilježenje, čuvanje i interpretacija povijesnih informacija utemeljenih na osobnim iskustvima i mišljenjima govornika, tj. postupak smišljenog audio ili audiovizualnoga bilježenja osobnih viđenja događanja ili osobnog iskustva. Predmet usmene povijesti pojedinci su ili grupe koji su do sada bili odsutni ili nevidljivi u kolektivnoj povijesti, a sada postaju predmetom povijesnih istraživanja te takva povijest postaje prigodom za promišljanje što to zaista čini povijesno znanje.

⁵ Obavljeni su razgovori s 10 kazivačica. T. M. S., r. 1943., Miechowice; J. W.W., r. 1946., Korniaktów; M. S. M., r. 1955., Wátuz; J. M., r. 1980., Szczecin; B. Z. V., r. 1950., Starachowice; I. G., r. 1964., Koszalin; M. D., r. 1969., Lidzbark; W. L., r. 1939., Hajnowka; K. S., r. 1957., Suwałki; B. K. S., r. 1947., Tczew. Kazivačice su autoru dale suglasnost da se njihovi intervjui objave.

- Ime i prezime, godina rođenja i mjesto rođenja;
- Čime ste se bavili u Poljskoj i kakav je bio vaš socijalni položaj ondje?
- Koliko ste obrazovani (koju ste školu završili)?
- Koji su bili razlozi napuštanja Vaše domovine i kada je to bilo?
- Koji su bili razlozi dolaska upravo na područje Hrvatske (Jugoslavije)?
- S kojim ste se problemima susreli pri dolasku u Hrvatsku (Jugoslaviju), odnosno kako ste primljeni u Hrvatskoj (Jugoslaviji)?
- Čime se bavite u Hrvatskoj i kakav je sada Vaš život?
- Jeste li došli zajedno s čitavom obitelji ili s nekim članovima Vaše obitelji, ili ste došli sami?
- Boravite li stalno u Hrvatskoj ili je Vaš boravak tek privremen?
- Odlazite li u Poljsku i koji su razlozi Vašega odlaska onamo?
- Jeste li se u Hrvatskoj okupili u neko društvo ili udruženje Poljaka i koji su Vaši razlozi pristupanju tome društvu?
- Na koji način čuvate identitet u Hrvatskoj?

Ispitanice nisu bile dužne odgovoriti na sva pitanja. Na temelju dobijenih odgovora moguće je oprezno donijeti određene zaključke o *položaju ispitanica u Poljskoj i motivima odlaska u Jugoslaviju, o doživljaju, prvim dojmovima i snalaženju, kao i očuvanju poljskog nacionalnog identiteta u novoj sredini.*

REZULTATI I DISKUSIJA

Položaj ispitanica u Poljskoj i njihov odlazak u Jugoslaviju

U vrijeme komunističkoga sustava u Poljskoj iseljavanje iz te zemlje bilo je ograničeno. Naime, za izlazak iz Poljske trebalo je imati posebne dozvole i razloge. Stoga poljskih emigranata nakon Drugoga svjetskog rata nije bilo onoliko mnogo kao u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije ili u međuratnom periodu. Ispitanice su u Poljskoj završile različite studije, a neke su od njih bile čak i zaposlene, ali su se zbog veze s jugoslavenskim, a kasnije hrvatskim državljanima preselile u Jugoslaviju. Iznošenje životnih priča kazivačica govori nam i o nastanku veza s jugoslavenskim, kasnije hrvatskim prostorom, odnosno načinima na koji su se ispitanice snašle nakon doseljavanja. Ispitanice s kojima su vođeni razgovori doselile su se uglavnom između 1970. i početka trećega tisućljeća.

W. L. rođena je 1939. na krajnjem sjeveroistoku Poljske, u mjestu Hajnowki. Otac je bio željezničar, a majka domaćica. Uz roditelje obitelj se sastojala od još dva brata i jedne sestre. Kazivačica je prvo završila gimnaziju, a potom je u Warszawi bila zaposlena u Institutu za geodeziju i geografiju.

Nakon prvoga radnog mjesta dobila je zaposlenje u poduzeću koje se bavilo vanjskom trgovinom. Pripremala je sajmove i izložbe koji su bili reklama za njezino poduzeće. Kada je treći put došla u Jugoslaviju, upoznala je supruga te se za njega udala 1972. godine. Za razliku od ostalih ova je kazivačica dolazila poslovno u Jugoslaviju prije upoznavanja supruga.

T. M. S. rođena je u Miechovicama 1943. u obitelji koja se bavila trgovinom. Poslije srednje škole zaposlila se i paralelno studirala. Završila je Ekonomski fakultet u Katowicama, u industrijski najrazvijenijemu dijelu Poljske. Još u vrijeme studija dobila je posao. Svojega budućeg supruga, podrijetlom iz okolice Gračaca u Lici, upoznala je 1970. godine. Da bi mogla otići na godišnji odmor u Jugoslaviju, morala je dobiti pozivno pismo, a još je veći problem bio dobivanje putovnice koja je bila stalno deponirana na miliciji. Uz iscrpno ispitivanje moralo se dostaviti i potvrdu poslodavca. Nakon povratka s godišnjega odmora putovnica se vraćala u miliciju. Kao i druge kazivačice imala je velikih problema pri izlasku iz Poljske koja je u to vrijeme bila u zoni utjecaja SSSR-a.

J. W. W. rođena je 1946. u jugoistočnoj Poljskoj, nedaleko od ukrajinske granice, u kraju koji je nekada pripadao austrougarskoj Galiciji. Nakon završene gimnazije otišla je u Krakow na studij. Studirala je na Jagelonskom sveučilištu slavistiku i polonistiku. Na prvoj godini studija (1965.) upoznala je svojega budućeg supruga koji je došao kao student filozofije i komparativne književnosti s Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, s još sedmero kolega na studentsku razmjenu. Zahvaljujući brojnim pismima i kontaktima s jugoslavenskim prijateljima, brzo je izvanredno naučila hrvatski jezik. Ova je kazivačica na studiju upoznala svojeg supruga. Studentske razmjene su u vrijeme nakon otopljanja odnosa između SSSR-a i Jugoslavije 1956. godine postale učestale između Poljske i Jugoslavije.

M. S. M. rođena je u Walczu u sjevernoj Poljskoj 1955. godine. Tijekom školovanja selila se s čitavom obitelji po Poljskoj. U Wrocławu je završila Ekonomski fakultet. S budućim suprugom upoznala se na izletu u Mađarskoj za vrijeme studija. Tri godine nalazila se s budućim suprugom u Mađarskoj i Poljskoj, a preko ljeta dolazila je u Jugoslaviju. Godine 1980. vjenčala se u Poljskoj te je odmah sa suprugom preselila u Jugoslaviju. Upoznavanje s budućim supruzima u trećoj zemlji (dakle izvan Jugoslavije i Poljske) bilo je također među kazivačicama uobičajeno.

B. Z. V. rođena je 1950. godine u malome industrijskom gradu Starachowicama, poznatom po vojnoj industriji nedaleko od Kielca, u radničkoj obitelji. Nakon završetka srednje škole živi u rodnoj kući s bratom. Zapošljava se u pošti gdje počinje raditi kao službenica. Nakon kratkoga vremena preko zavoda za zapošljavanje dobiva ponudu za rad u Čehoslovačkoj u Pragu. U Pragu je upoznala supruga podrijetlom iz

Zagreba. Budući suprug dosta je dobro vladao poljskim jezikom jer je u Zagrebu komunicirao s izlagačima iz Poljske na Zagrebačkom velesajmu.

K. S. rođena je 1957. u mjestu Suwałki. „Otac je bio urar, društveno angažiran. Majka je bila krojačica i radila je povremeno, a s obzirom na to da su imali petero djece, majka je uglavnom brinula o nama.” U srednjoj školi K. se počela dopisivati s jednom djevojkom iz Zagreba. „Dopisivale smo se na engleskom, a dopisivanje je započelo zahvaljujući jednom kolegi koji je donio mnogo adresa iz nekog časopisa. Uspjela sam nakon mature 1976. dobiti putovnicu da posjetim djevojku s kojom sam se dopisivala koja se u međuvremenu preselila iz Zagreba u Beograd. To je bio moj prvi doticaj s inozemstvom. Na kolodvoru u Warszawu nisam uspjela nabaviti rezervaciju za Beograd, pa sam odustala od daljnjeg putovanja. Jedan mi je dečko prišao i rekao da putuje u Jugoslaviju te je ponudio svoje društvo i pomoć. Pet minuta prije polaska vlaka povukao me u vlak i ja sam bez rezervacije, bez deviza, pomalo zbunjena i uplašena otpočela put u Jugoslaviju. Bio je to moj kasniji suprug.”

M. D. rođena je 1969. u mjestu Lidzbarku u Mazuriji nedaleko od Baltičkoga mora. Nakon završene osnovne i srednje škole željela je postati kozmetičarka. Otišla je u Warszawu, ali nije uspjela upisati željenu školu. Nakon toga dobila je ponudu za posao u Čehoslovačkoj i ondje je otišla 1989. godine. „Radila sam u tvornici zajedno s još trideset Poljakinja. Nakon godinu dana 1990. upoznala sam na jednom izlasku budućeg supruga koji je bio iz Zagreba i radio je preko jedne građevinske tvrtke u Čehoslovačkoj.” Prvi dolazak u Hrvatsku bio je za Božić 1990. Međutim, dolazak budućega supruga u tadašnju Poljsku bio je znatno otežan. „On nije mogao normalno doći preko granice. Ja sam mu morala srediti papire.” Ipak, M. ističe kako je mnogo kompliciranije bilo dobiti papire za nju i za njezin dolazak u Jugoslaviju. „Crveni je pasoš ipak mnogo više omogućivao.” S budućim suprugom M. je govorila češkim jezikom.

J. M. rođena je 1980. u Szczecinu u sjeverozapadnoj Poljskoj. Ondje je završila Pomorski fakultet. Nakon završenoga fakulteta otišla je u Sjedinjene Američke Države u okviru studentske razmjene. Imala je priliku zaposliti se u Americi u svojoj struci. Tamo je upoznala budućega supruga. Od 2002. godine počela je odlaziti u Hrvatsku, a budući je suprug počeo dolaziti u Poljsku. Budući je suprug u to vrijeme živio u Zagrebu.

Iz intervjua je potpuno jasno da su žene iz Poljske pristigle u Hrvatsku, odnosno Jugoslaviju uglavnom zbog zasnivanja obitelji. Ispitanice potječu iz obitelji koje su podrijetlom ravnomjerno raspoređene u svim dijelovima Poljske, a iz iskaza je vidljivo da su dolazile od 1970. godine do 2002. godine. Činjenica je da niti u jednom trenutku u svim promatranim slučajevima nije dolazilo u obzir da se obitelj s jugoslavenskim državljanima zasniva

u Poljskoj, već je kod svih brakova od početka bilo određeno kao mjesto življenja Hrvatska, odnosno Jugoslavija. Činjenica je da je tadašnja Poljska bila znatno siromašnija od Jugoslavije te da su političke okolnosti u kojima se poljska država nalazila tada bile znatno teže od položaja nesvrstane Jugoslavije koja je imala blaži socijalistički režim od ruskog oblika komunizma koji je bio prisutan u Poljskoj. Konzervativni oblik shvaćanja braka kako u Poljskoj, tako i u Jugoslaviji odredio je također činjenicu da su žene dolazile živjeti kod supruga, odnosno da su obrnute situacije bile vrlo rijetke. Gotovo su sve žene bile visoko obrazovane, a jedan dio njih uspio je nastaviti karijeru u Hrvatskoj. Jedan dio ispitanica su svoje buduće partnere upoznale izvan Poljske, u tadašnjoj Čehoslovačkoj, u Mađarskoj i SAD-u, no većina ih se upoznala u Poljskoj. Tek je jedna kazivačica prvo pristigla u Jugoslaviju, a potom upoznala budućeg supruga. Upoznavanje kazivačica i budućih supruga odvijalo se na poljskom, češkom, engleskom, ruskom i njemačkom jeziku, a vidljivo je iz iskaza da su kazivačice prije stalnog preseljenja na područje Hrvatske odlazile u posjete svojim budućim supruzima u Jugoslaviju/Hrvatsku kao što su i oni odlazili njima u Poljsku. Odlasci u Poljsku i Jugoslaviju u vrijeme socijalizma bili su često vrlo otežani, posebno Poljakinjama u Jugoslaviju.

Doživljaj Jugoslavije/Hrvatske, prvi dojmovi i snalaženje u Jugoslaviji/Hrvatskoj

Dolazak kazivačica u Jugoslaviju/Hrvatsku nakon sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća možemo svrstati u dva vremenska intervala, od 1970-1990. godine, i od 1990-2006. godine.

Gotovo u svim slučajevima dolasci su, dakle, bili motivirani vezom s hrvatskim državljaninom. Međutim, radilo se o dolasku u različite sredine i u različita vremena. Žene koje su dolazile u Jugoslaviju smatrale su da dolaze na bolje, dok su žene koje su se udale u periodu nakon osamostaljenja Hrvatske, a posebno nakon 2000., dolazile su u zemlju s lošijim ekonomskim standardom od Poljske.

Prva je u Jugoslaviju došla **J. W. W.** Nakon završenoga studija i vjenčanja stala je pred odlukom živjeti u Poljskoj ili u Jugoslaviji. Budući da je suprug bio novinar i nije mogao dobiti posao u Poljskoj, a rodio se i sin, odlučila se na preseljenje u Jugoslaviju, gdje je stigla 30. rujna 1970. godine. U Zagrebu su se rodile još tri njihove kćeri. Sva djeca dobro govore poljski jezik. Suprug se s trideset i dvije godine teško razbolio, pa je kazivačica mislila da će se morati vratiti s djecom u Poljsku. „Bila sam bez posla i bez stana u stranoj zemlji...” Suprug je ozdravio, a kazivačica je pronašla posao u novootvorenome Generalnom konzulatu Republike Poljske u Zagrebu. „Zbog dobrog poznavanja hrvatskog jezika svi su me dobro prihvaćali.”

Tri mjeseca nakon nje u Jugoslaviju je došla **T. M. S.** „Uz sve prepreke vjenčala sam se u Zagrebu 30. prosinca 1970.” Jugoslavija i Zagreb i okolica T. su se činili toplima, punim svjetlosti i sunca. „Kod nas je bilo puno dima, pa mi se činilo da sam došla u raj.” T. je kao strankinja bila svima zanimljiva, a prijatelje svojega supruga prisvojila je kao svoje. Dok nije naučila hrvatski jezik, s mužem je komunicirala na ruskome. Pri traženju posla u Zagrebu prepreka je bila neposjedovanje jugoslavenskoga državljanstva, pa je T. bila prisiljena na odricanje od poljskoga državljanstva i primitak jugoslavenskog državljanstva. Poljsko državljanstvo T. je vratila kada su se promijenili uvjeti. Godine 1973. zapošljava se u Autocentru gdje je radila dvadeset godina do umirovljenja. Njezina joj je prva financijska direktorica rekla: „Valjda ćemo i od Vas nešto naučiti.” Zbog potrebe za brzim svladavanjem hrvatskoga jezika s djecom je T. komunicirala na hrvatskome jeziku, a manje na poljskome jeziku. U široj obitelji govorilo se poljskim jezikom, pa djeca razumiju i taj jezik.

W. L. došla je u Jugoslaviju 1972. godine. „Dolazak u Zagreb bio je pomalo razočaravajući. U Novom Zagrebu tada su bile dvije zgrade. Ljudi su me ipak jako lijepo primili, pa sam mogla razgovarati i stekla sam brojne prijatelje. Standard je bio mnogo viši, nego što je bio u Poljskoj. Jugoslaveni su bili bogataši prema nama Poljacima. Osjećala se razlika. Ljudi su mogli putovati okolo, plaće i mirovine su bile odlične. U Warszawi su Jugoslaveni ponižavali Poljake. Kupovali su sve, bahati su bili, a mi smo bili siromasi. Stav prema Poljacima bio je kao da su svi s Jakuševca, odnosno da su svi preprodavači i šverceri. Ljudi na selu u Jugoslaviji bili su jako gostoljubivi. Suprug je dobro zarađivao, pa na početku nisam radila. Usavršavala sam engleski, a potom sam se prijavila za vodiča u Warszawu i na taj način počela surađivati s Generalturistom. Na početku nisam imala državljanstvo. Otišla sam u Sloveniju i ondje tražila posao u Globturu. Dobila sam posao u njihovom predstavništvu u Zagrebu i ondje radila 18 godina.”

B. Z. V. došla je u Jugoslaviju 1975. „S prstenom je došao u Poljsku, a budući da je bio strani državljanin, trebalo je relativno mnogo vremena da se dobije odobrenje za vjenčanje.” Nakon vjenčanja u Poljskoj odselili su u Zagreb. Doselili su u jedno novozagrebačko naselje. Nakon dvije godine B. se zaposlila. Budući da je imala stalno prebivalište, nije imala problem raditi na, kako kazuje, „poljski pasoš”. Njezinih dvoje djece služi se poljskim jezikom.

K. S. bila je oduševljena bogatstvom Jugoslavije kada je prvi put došla 1976. godine. „Sve što smo mi nabavljali za devize u Poljskoj, postojalo je u svakom dućanu u Jugoslaviji.” Nakon studiranja u Poljskoj na Katoličkom lubelskom sveučilištu u Lublinu na Odsjeku filozofije i zaštite okoliša, K. se udala 1980. godine. Obranu magisterija K. je imala u prosincu 1981., u vrijeme kada je upravo nastalo ratno stanje u Poljskoj. Budući da je zavlдалo ratno stanje, K. se morala vratiti u rodni grad i nisu je puštali

suprugu u Jugoslaviju. Nakon što je suprug gospodarskom razmjenom uspio doći u Poljsku, K. su, tada već trudnu s prvim djetetom, pustili u veljači 1982. u Jugoslaviju s putovnicom u jednome smjeru. „Došla sam u Zagreb u lošije uvjete nego što su bili u Poljskoj. Kupili smo malu kućicu na Kajzerici na kredit.” K. je dobila posao u tvrtki u kojoj joj je bio zaposlen i suprug – „Bratstvu”, tvornici za obradu drva. Početkom devedesetih tvrtka u kojoj je radila počela je propadati, pa je kazivačica sama dala otkaz. Zbog ratnih okolnosti koje su zavladale 1991. godine, K. i njezin suprug zajedno s djecom spakirali su stvari i krenuli u Poljsku. „Međutim, kako se suprug nije vidio u Poljskoj, nismo prešli granicu. Nakon rata 1995. dobila sam posao u V. gimnaziji kao predavač etike na svega godinu dana, a 1994. osnovali smo svoju tvrtku.” Od 2007. do 2015. K. je bila zaposlena u poljskoj ambasadi. U kući s djecom govori poljskim jezikom.

M. S. M. prisjeća se kako je, kada se 1980. doselila u Veliku Goricu, bila svima zanimljiva. „Gledali su me visoka. Za njih su Poljaci bili oni koji prodaju na placu, kao da sam drugog reda. Kasnije se to izmijenilo kada smo mi postali relativno bogata zemlja u Europskoj uniji.” M. je tražila posao četiri godine otkad se doselila u Jugoslaviju. Čak je i upisala tečaj hrvatskoga jezika u Školi stranih jezika u Varšavskoj da bi lakše našla posao, ali je sve do danas bez posla. M. je svojega sina naučila poljski te ga je slala u poljsku školu.

M. D. prisjeća se svojega prvog posjeta Zagrebu: „Moj prvi dolazak u Zagreb za Božić 1990. bio je prekrasan. Svi su bili ljubazni prema meni, svi su se željeli družiti sa mnom.” Tek u travnju 1992. M. je došla na dulje vrijeme u Zagreb – na tri mjeseca. Prilikom povratka u Poljsku prolazila je kroz Prag i ondje se umjesto češkoga koristila hrvatskim jezikom. „Tek 1994. odlučili smo se za brak. Napravili smo dvostruko crkveno vjenčanje zajedno s mojom sestrom u Poljskoj, a potom civilno u Zagrebu.” Tek 6. veljače 1995. M. se preselila u Zagreb. „U Zagrebu mi nije bilo teško. Sve je to bilo slično. Nakon dolaska zatražila sam državljanstvo. Policajci su dolazili kontrolirati živim li stvarno u Hrvatskoj ili želim dobiti papire preko fiktivnoga braka.” Domovnicu je M. dobila tek nakon pet godina i platila ju 1500 kuna. „Suprug je izvrsno naučio poljski, a mene je naučio hrvatski jezik. U Zagrebu nikada nisam doživjela nikakvu neugodnost na nacionalnoj osnovi. Uvijek su me sa simpatijama gledali.” M. je posao našla u veleposlanstvu.

J. M. doselila je 2006. Sa suprugom je isprva razgovarala na engleskom jeziku. „Zagreb me podsjećao na velegrad sličan poljskim gradovima, ali Zadar, u koji sam doselila, bio je sasvim nešto drugo. Bio je to drukčiji ambijent, vegetacija, toplina. Grad mi se učinio bogatim, malo egzotičnim.” J. se suočila s puno formalnosti i papirologije pri rješavanju statusa stalnoga boravka. Trebalo joj je, kako kazuje, „milion potvrda za boravak”, a potvrdu za stalni boravak i državljanstvo dobila je tek pet godina nakon doseljenja u

Zadar. Vrlo brzo nakon doseljenja J. je dobila posao, prvo kao konobarica u jednom hotelu, a potom kao recepcionarka. Problemi s jezikom nestali su vrlo brzo pomoću razgovora sa suprugom, suprugovim prijateljima i svekrvom, ali i čitanjem novina i gledanjem televizije. Gosti u hotelu u kojemu je radila mislili su da je podrijetlom iz nekoga drugog dijela Hrvatske. S djecom govori poljskim jezikom.

Kazivačice napominju da nisu bile razočarane dolaskom u Hrvatsku, odnosno da je životni standard u tadašnjoj socijalističkoj Jugoslaviji bio na mnogo višem nivou od standarda u tadašnjoj Poljskoj. Kazivačice ističu da je veliki problem predstavljao odlazak iz Poljske koji je bio povezan s brojem provjerama i ispitivanjima te na kraju dozvolama koje su ispitanice trebale dobiti prije odlaska iz Poljske. Kazivačice koje su pristigle u Zagreb nisu osjećale veliku razliku u životnoj sredini. Ispočetka je problem predstavljala jezična barijera, ali je i ona vrlo brzo nestala. Naime, Poljakinje koje su pristigle u Hrvatsku najčešće nisu imale prilike razgovarati na poljskom jeziku s drugim pripadnicama ili pripadnicima poljske nacionalne manjine budući da u vrijeme socijalizma još nisu postojala udruženja Poljakinja i Poljaka. Stoga su putem televizije, radija, tiskovina, knjiga te ponajviše u razgovorima sa svojim supruzima, njihovim obiteljima i prijateljima ubrzano naučile hrvatski jezik. Ispitanice ističu da nisu doživljavale neugodnosti na temelju nacionalne pripadnosti te da su uglavnom promatrane sa simpatijama i zanimanjem. Problemi su se najčešće odnosili na rješavanje dozvola za boravak, dozvola za rad i državljanstvo kao i povremene policijske kontrole koje su provjeravale da li se radi o fiktivnom braku s jugoslavenskim državljanima. Najveći dio ispitanica uspjele su pronaći zaposlenje. Jedan dio njih je to ostvario u Generalnom konzulatu, a kasnije u Veleposlanstvu Republike Poljske u Zagrebu dok su ostale pronašle zaposlenja u raznim tvrtkama od kojih su neke propale devedesetih godina prošloga stoljeća. Njihova zaposlenja najčešće nisu odgovarala njihovom obrazovanju i stručnoj spremi, ali su na taj način uspijevale ostvariti socijalne kontakte i poboljšati kućni budžet.

Očuvanje poljskog nacionalnog identiteta

Očuvanje identiteta Poljakinje u Hrvatskoj održavaju putem sudjelovanja u različitim društvima. Udruga „Mikołaj Kopernik” u Zagrebu osnovana je 16. veljače 1990., a bila je to prva poljska kulturna udruga osnovana u Jugoslaviji nakon Drugoga svjetskog rata. Njezina djelatnost prema statutu obuhvaća njegovanje poljskih nacionalnih i kulturnih tradicija, njegovanje poljskoga jezika putem održavanja tečajeva za djecu i mladež, organiziranje proslava poljskih nacionalnih blagdana, susreta, predavanja, kulturnih priredbi i drugo. Udruga je od 2002. godine članica Europske unije zajednice

Poljaka te od 2003. Dijaspore Poljaka svijeta. U svibnju 2012. Udruga je brojila 77 članova. Na čelu udruge bila je 1990–1991. Jolanta Wi ckowska-Matić, potom Walentyna Lončarić (1991-1998.), Lidia Cieślińska-Živčić (1999. – 2000.), Walentyna Lončarić (2000. – 2006.), Krystyna Simić (2006–2007.), Petar Zavacki, Walentyna Lončarić (2008–2010.), Jolanta Sychowska-Kavedžija (2010–2014.), a sadašnja je predsjednica Barbara Kryžan-Stanojević (2014-) (Kale, 2015, 221-222). Walentyna Lončarić je još u vrijeme socijalizma tražila način kako da se Poljaci u Hrvatskoj organiziraju. „Još sam u vrijeme dok sam bila zaposlena u Globturu tražila Poljake. Tako sam upoznala tri kolegice koje su bile podrijetlom iz Poljske i otišla s njima na kavu. U konzulatu sam susrela ministra vanjske trgovine koji je postao konzul, a s kojim sam surađivala dok sam još živjela u Poljskoj. Na jednom sastanku kod generalnoga konzula 1989. godine tražila sam mogućnost da stvorimo jednu grupicu u koju ćemo učlaniti i nas i djecu. Dugo smo vremena razmišljali tko bi nam mogao biti patron udruge, pa smo se najzad odlučili za Mikołaja Kopernika, astronoma kojim se svi ponose. U Jugoslaviji smo bili registrirani kao udruga od 1990. godine. Udrugu sam vodila osamnaest godina. Od početka smo imali sponzore koji su nas podupirali. Uz pomoć konzula našli smo prostor za djecu, pa su djeca mogla učiti i poljski jezik. Tako je počelo dolaziti i sve više žena i članova njihovih obitelji. Godine 2003. dobili smo prostor na Gornjem gradu. Ondje smo se družili i svaka od kolegica pokazala je svoje sposobnosti. Organizirali smo i omladinsku sekciju, a pojedinci su iz omladinske sekcije organizirali i koncerte i plesnu grupu. Udruga je organizirala i poljske mise u crkvi svete Katarine na Božić i na Uskrs na Gornjem gradu, a u vrijeme rata pomagali smo i poljskim vojnicima u UNPROFOR-u. Naši odnosi s veleposlanstvom bili su odlični. Oni su nam početka dali i prostor za sastajanje, a čitavo su vrijeme bili uz nas. Suradivali smo i s odjelom polonistike, a kod nas su studenti dolazili posuđivati literaturu koju smo mi dobivali od Matice poljske. Od samih smo početaka izdavali Bilten koji je na početku bio pisan na pisačoj mašini jer kompjutera nije bilo. Časopis ‘Kopernik’ danas je zaveden i u poljskim i u hrvatskim bibliotekama.” Sadašnja predsjednica Barbara Kryžan-Stanojević nakon odlaska u mirovinu počela je intenzivno raditi u Poljskoj kulturnoj udruzi „Mikołaj Kopernik”. Dugogodišnje iskustvo rada u krugu poljske dijaspora (u udruzi je od samoga početka–već 26 godina) opravdava neke zaključke. Predsjednica Udruge ističe kako postoje dvije tendencije u Udruzi–jedna sklonija tradicionalnom shvaćanju uloge poljske dijaspora–njegovanje tradicionalnih vrijednosti poput domovine, vjere, rodoljublja u malo uzvišenom smislu. Druga tendencija vodi shvaćanju misije poljske dijaspora u prikazivanju svijetu Poljske kao snažne, lijepe, suvremene i moderne zemlje s bogatom zanimljivom kulturom. Naravno, ove se dvije tendencije preklapaju.

Žene s kojima su vođeni razgovori, a koje su s područja grada Zagreba i najbliže okolice sudjeluju u Vokalnoj grupi „Wisła” koja je jedna od sekcija društva „Mikołaj Kopernik”. Održavanje međusobnih kontakata iznimno im mnogo znači jer na taj način čuvaju vlastiti nacionalni identitet. Prije svega razgovor na poljskome jeziku te putovanja u Poljsku omogućavaju održavanje očuvanja nacionalnoga identiteta i nakon više desetljeća života izvan domovine. Sve žene kazuju kako se njihovi razgovori vode na poljskom, ali kako vrlo često prelaze na hrvatski jezik budući da već dugo žive u Hrvatskoj.

Dakako, i u drugoj generaciji, pa i u trećoj generaciji pokušava se očuvati znanje poljskoga jezika. Jedan dio djece i unuka mojih ispitanika odlazio je na poljsku školu koja se održava svake subote. Poljska škola u Zagrebu postoji od 1992. godine—na početku kao škola poljske manjine pri Poljskom kulturnom društvu „Mikołaj Kopernik”, 2005. godine prerasla je u Poljsku dopunsku školu pri Veleposlanstvu Republike Poljske u Zagrebu. Škola provodi dopunski program obrazovanja za osnovnu školu i tzv. gimnazijum (prema poljskome sustavu gimnazijum obuhvaća 7., 8. i 9. razred osnovne škole) sukladan novomu temeljnom programu Pravilnika poljskoga Ministarstva nacionalne edukacije u vezi organizacije obrazovanja djece poljskih državljana koji privremeno borave u inozemstvu na dan 31. kolovoza 2010. godine. Istovremeno škola vodi predavanja u vrtiću i predškolskom razredu koje financijski podupire Predstavnicu poljske nacionalne manjine Grada Zagreba. Poljska dopunska škola pri Veleposlanstvu Republike Poljske u Zagrebu održava nastavu u unajmljenoj zgradi Centra za odgoj i obrazovanje „Slava Raškaj”. Svake se subote u školi održava nastava u 6 razreda. Učenici također mogu koristiti sportsku dvoranu i školsko dvorište. Na nastavi sudjeluje 53 djece, u vrtiću 8, a u predškolskom razredu 5 djece. Kako su u dogovoru s hrvatskim Ministarstvom obrazovanja i sporta dogovorili da se nastava u poljskoj školi priznaje kao nastava prema C modelu, učenicima iz poljske škole upisuje se i u obične svjedodžbe kao poseban jezik poljski i ocjena iz toga predmeta. U svrhu podupiranja aktivnosti poljske škole specijalno je stvoreno Poljsko prosvjetno društvo u kojemu aktivno djeluje oko 20 osoba.

I u Primorsko-goranskoj županiji u Rijeci djeluje društvo „Fryderyk Chopin” koje vodi Jolanta Čar. Prema kazivanju Walentyne Lončarić, zagrebačka udruga „Mikołaj Kopernik” pomogla je osnivanju udruge u Rijeci. Poljska kulturna udruga „Fryderyk Chopin” djeluje na području Rijeke od 2000. godine. U Udruzi djeluje 36 članova. U prostorijama Udruge organizira se mala škola poljskoga jezika, a jednom mjesečno ugošćuje se i konzulat Veleposlanstva Republike Poljske u Hrvatskoj, koji obavlja svoju

djelatnost.⁶ Udruga popularizira poljsku kulturu i umjetnost te organizira koncertne izvedbe Chopina, izložbe slika i festivale poljskoga filma. Povodom stote obljetnice smrti Stanisława Witkiewicza i stotinu tridesete obljetnice rođenja Stanisława Ignacyja Witkiewicza-Witkacija organizirane su dvije predstave u izvedbi Teatra „Ignacyj Witkiewicz-Witkacy” iz Zakopana u Lovranu te izložba o umjetnosti Zakopana S. Witkiewicza u Opatiji. Također je u Vili Atlanti otvorena i spomen-ploča o boravku Stanisława Witkiewicza na Kvareneru. U hotelu tvrtke „Polmot” Poljska je udruga otvorila i izložbu fotografija o ocu i sinu Witkiewiczima. Godine 2016. Udruga je sudjelovala u objavljivanju knjige *Grof Ignacy Karol Korwin-Milewski-neobična ličnost*.

U Osijeku je u svibnju 2012. godine osnovana udruga „Wisła” koja okuplja oko 60 članova, što pripadnika poljske nacionalne manjine, što članova njihovih obitelji. Isprva je udrugu vodio Bogusław Zajęc, a od kraja 2012. godine. Udrugu vodi Adrijana Jurilj. Poticaj za okupljanje dali su konzul Republike Poljske u Hrvatskoj i Walentyna Lončarić, Predstavnica poljske nacionalne manjine Grada Zagreba.⁷ Poljska udruga „Wisła” organizirala je 2016. godine. Tjedan poljske kulture u Osijeku, sudjelovala je na Uskršnjem sajmu u Osijeku, sudjelovala je u organizaciji gostovanja poljskih umjetnika i književnika u Slavoniji, organizirala je izložbe u Osijeku (2014. godine izložba *Tragovima Papinih djela*), organizirala je proslavu Božića, Uskrsa i Dana neovisnosti Poljske u Osijeku za članove Udruge te je sudjelovala u organizaciji 47. Valpovačkog ljeta na kojoj su bili prisutni i poljski reemigranti iz Boleslavca.

Udruga „Polonez” djeluje u Kaštel Starome od 2007. godine. Velika zasluga za ideju osnutka organizacije „Polonez” pripada gospođi Halini Borowieckoj-Dražin. Ona je bila i prvi predsjednik te Udruge. U srednjoj Dalmaciji živi oko 200 Poljaka, a udruga broji 60 članova. Većina Poljaka živi u Splitu, Trogiru, Kaštelima, Solinu i na otoku Braču. Od 2014. godine u Splitu djeluje također Poljska škola.⁸ Danas je predsjednica Udruge Ewa Kaštelan. Udruga je sudjelovala u organiziranju izložbe „Poljski tragovi u Dalmaciji” u Etnografskom muzeju u Splitu (2017.), zatim u organizaciji izložbe „Skulpture od kamene soli” u Europskom domu u Splitu (2011.), u organiziranju radionice izrade tradicionalnih uskrasnih ukrasa, u Fešti boba u Kaštel Kambelovcu, u Danima kruha, u realizaciji programa „Mladi na djelu” (2009.), u organizaciji brojnih glazbenih događanja te u organizacijama božićnih i uskrasnih proslava, proslava maskenbala za članove udruga kao i organizaciji Dana poljske neovisnosti, Dana Polonje, Blagdane poljske zastave i Dana Ustava 3. svibnja.

⁶ <http://www.rijeka.hr>

⁷ <http://pku-wisla.hr>

⁸ <http://udruga-polonez.hr>

Najmlađa udruga jest Udruga „Morsko oko” u Zadru koju vodi Joanna Matešić. Joanna je upoznala nakon dolaska u Zadar još nekoliko govornica poljskoga jezika od kojih je jedna živjela u Crnom kod Zadra (Hrvatica, supruga Poljaka, koja tečno govori poljski), a druga u Preku na otoku Ugljanu. Na poticaj tadašnjega konzula Republike Poljske osnovana je udruga Poljaka iz okolice Zadra i Šibenika. Ukupan broj članova udruge iznosi 30. U Zadru nema poljske škole, ali postoji interes za njezino pokretanje.

Prema zakonima Republike Hrvatske poljska nacionalna manjina na području Grada Zagreba zbog svoje brojnosti ima pravo na predstavnika. Tako Poljaci imaju svoju predstavnicu u Gradu Zagrebu od 2007. godine. Od tada do danas tri su puta održani izbori za predstavnike i vijeća nacionalnih manjina u Gradu Zagrebu i sva je tri puta na mjesto predstavnice poljske nacionalne manjine izabrana Walentyna Lončarić. Poljaci su se pokušali natjecati i na izborima za Hrvatski sabor. Godine 2007. za tu se poziciju natjecao Poljak Josip Zavacki iz udruge „Mikołaj Kopernik”, a 2011. godine uz njega i Poljakinja Lilianna Hanna Tolj iz udruge „Fryderyk Chopin” iz Rijeke. Nitko od navedenih nije dobio dovoljno glasova za ulazak u Hrvatski sabor, tako da je Poljake u Hrvatskome saboru 2003. godine predstavljao Nikola Mak, kandidat Njemačke narodnosne zajednice-Zemaljske udruge Podunavskih Švaba, na izborima 2007. Nazif Memedi, kandidat Mreže romskih udruga MRUH, a na izborima 2011. i 2015. Veljko Kajtazi, kandidat Centra za provedbu integracija u Europsku uniju (Kale, 2015, 223).

ZAKLJUČAK

Poljaci su na područje Hrvatske počeli dolaziti već krajem devetnaestog stoljeća. Prva veća naseljavanja Poljaka bila su poduzeta na teritorij Brodskog i Novogradiškog posavlja iz tadašnje austrougarske pokrajine Galicije. U prvoj polovici dvadesetog stoljeća također nastaju pojedina poljska društva i udruge u hrvatskim gradovima. U to vrijeme dolaze i prvi poljski turisti u jadranska odmarališta. Nakon Drugog svjetskog rata dolazi do iseljavanja poljskog ruralnog stanovništva iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine u Poljsku. Od 1948. dolazi i do zahlađivanja odnosa između Jugoslavije i Poljske, a tek sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća dolazi do ponovne relaksacije odnosa između dvije zemlje. U to vrijeme dolaze i prvi doseljenici iz tzv. drugog migracijskog vala. Radilo se o ženama koje su zasnivale brakove s jugoslavenskim državljanima i koje su doseljavale uglavnom u velike jugoslavenske gradove. „Emigracija srca” između Poljakinja i jugoslavenskih državljana nije bila jedina takve vrste u tadašnjoj Jugoslaviji. Gotovo po identičnom modelu postojala je i emigracija srca između Ruskinja i Jugoslavena. Ruskinje i Poljakinje bile su gotovo uvijek visoko obrazovane osobe, a seoba na jugoslavenski prostor bila je uvjetovana lošim

ekonomskim statusom SSSR-a i Poljske u vrijeme prije pada Berlinskog zida, odnosno tradicionalnim muško-ženskim odnosima. Posve su se promijenili odnosi u vrijeme nakon 2004. godine kada je Poljska postala članicom Europske Unije, odnosno i prije te godine od kasnih devedesetih kada se Poljska počela snažno razvijati u industrijski, turistički i privredno snažno razvijenu europsku zemlju. Tada Poljaci nisu više promatrani kao siromašni sjeveroistočni susjedi Jugoslavije, već su postali poželjan ekonomski partner. Poljakinje su u Hrvatskoj/Jugoslaviji uglavnom uspijevale pronaći zaposlenja, naučile su jezik, uspjele su dobiti hrvatsko državljanstvo, ali su uspjele i zadržati nacionalni identitet. Nacionalni identitet su čuvale i čuvaju ga preko šest udruga koje u Hrvatskoj danas djeluju na pet mjesta (dvije u Zagrebu te po jedna u Osijeku, Rijeci, Kaštelima i u Zadru). Ljubav prema rodnoj zemlji prenijele su i na svoju djecu koja uglavnom poznaju poljski jezik, a jedan dio njih pohađa i poljsku školu. Prilike za suradnju dvije zemlje još su se povećale nakon što je Hrvatska 2013. godine ušla u Europsku Uniju. Tada su se, kao što je to bio slučaj, barem djelomično, i prije stotinu godina (Austro-Ugarska), Hrvatska i Poljska našle u jednoj zajedničkoj zemlji. Bliskoj suradnji dvaju zemalja svakako pogoduje i činjenica što u Hrvatskoj postoji poljska dijaspora koju među ostalim članovima čine i poljske žene udane za hrvatske državljanke.

Za podatke o doseljenicima iz Poljske i poljskim državljanima te osobama koje su rođene u Poljskoj, autor iskazuje posebnu zahvalnost gospođi Grozdani Stolnik iz Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske.

LITERATURA

- Busuladžić, A. (2003). Pojava grkokatoličkog stanovništva u Bosni i Hercegovini od 1789. do najnovijeg doba. *Časopis za suvremenu povijest*, (35)1, 173-187.
- Drljača, D. (1985). *Kolonizacija i život Poljaka u jugoslovenskim zemljama od kraja XIX do polovine XX veka*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti-Etnografski institut.
- Državni zavod za statistiku (2018). *Popisi stanovništva 1991-2011. i Posebne obrade podataka*. Zagreb: DZS -Republika Hrvatska
- Gelo, J., Crkvenčić, I. & Klemenčić, M. (1998). *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880-1991: po naseljima*. Zagreb: Državni zavod za statistiku.
- Hauptmann, F. (1967). Reguliranje zemljišnog posjeda u Bosni i Hercegovini i počeci naseljavanja stranih seljaka u doba austrougarske vladavine. *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XVI, 151-171.
- Hrvatski državni arhiv (HDA). Fond Državni zavod za statistiku
- Hrvatski državni arhiv (HDA). Fond 310-Komisija za odnose s vjerskim zajednicama Izvršnog vijeća SR Hrvatske.

- Hrvatski državni arhiv (HDA). Fond 1363-grupa VI, predmet 2348, Društvo prijatelja Poljske u Splitu-pravila društva.
- Karafilipović, A. (Ured.). (2009). *Hrvatska – Poljska. Prijateljske zemlje bliskih pogleda*. Zagreb: Hrvatsko-poljsko društvo prijateljstva, Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija.
- Kale, S. (2015). Poljska manjina u Hrvatskoj 1945–2015. U Dobrovšak, Lj. & Žebec Šilj, I. (Ured.), *Nacionalne manjine u Hrvatskoj i Hrvati kao manjina – europski izazovi* (str. 215-228). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Kamberović, H. (1998). Iseljavanje Poljaka iz Bosne i Hercegovine 1946. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, 30(1), 95-104. doi: 10.2139/ssrn.2705356
- Leček, S. (1996). Seljačka obitelj u Hrvatskoj 1918. – 1960. Metoda usmene povijesti (oral history). *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, 29(1), 249-265.
- Strehaljuk, V. (1978). Ukrajinci u Bosni. *Godišnjak Društva istoričara Vojvodine*, 77-93.
- Škiljan, F. (2016). Poljaci u novogradiškoj i brodskoj posavini. *Scrinia slavonica : Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, 16(1), 301-319.
- Škiljan, F. (2017.) Poljaci u Bosni i Hercegovini. U Omerović, E. (Ured.) *Historijski pogled na razvoj i položaj nacionalnih manjina u Sarajevu i Bosni i Hercegovini*, (str. 77-108), Sarajevo: Udruženje za modernu historiju/Udruga za modernu povijest.

POLISH EMIGRATION TO CROATIA FROM THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

Filip ŠKILJAN

SUMMARY

Poles have started to migrate at the area of Croatia by the end of the 19th century. The first major settlements of the Poles were undertaken on the territory of Slavonski Brod and Nova Gradiska. In the first half of the 20th century were founded some Polish societies and associations in Croatian cities. At that time, the first Polish tourists came to the Adriatic Resort. After the Second World War, the Polish rural population from Croatia and Bosnia and Herzegovina returned to Poland. Since 1948, relations between Yugoslavia and Poland have worsened, and in the late 1970s, the relationship between the two countries re-dissolved. At that time, the first immigrants from Poland came to Yugoslavia. They were women who founded marriages with Yugoslav citizens and who moved mainly to big cities in Yugoslavia. The »emigration of the heart« between the Poles and the Yugoslavs was not the only such thing in Yugoslavia. Almost identical to that model was the »emigration of the heart« between the Russians and the Yugoslavs. Russians and Poles were almost always highly educated persons, and secession to Yugoslavia was conditioned by the poor economic status of the USSR and Poland at the time before the fall of the Berlin Wall, or traditional male-female relations. The changes were followed in time since 2004 when Poland became a member of the European Union, and before that year since the late nineties, when Poland began to develop strongly in the industrial, tourism and economically developed European country. Then the Poles were no longer observed as the poor northeastern neighbors of Yugoslavia, but have become a desirable economic partner. In Croatia / Yugoslavia, the Polish women mostly managed to find employment, learned language, managed to gain Croatian citizenship, but succeeded in maintaining a national identity. National identity has been preserved and preserved by six associations in Croatia currently operating in five places (two in Zagreb and one in Osijek, Rijeka, Kaštela and Zadar). Love to the native land also passed on to their children who mostly know the Polish language, and some of them attend the Polish school. The opportunities for cooperation between the two countries have increased since Croatia entered the European Union in 2013. Then, as it was the case, at least partially, a hundred years ago (Austria-Hungary), Croatia and Poland found themselves in one common ground. The close co-operation between the two countries is certainly beneficial to the fact that there is a Polish diaspora in Croatia, which among other members also makes Polish women married to Croatian citizens.

Keywords: Polish woman, Croatia, marriage emigration, Polish national minority, national identity.

Originalni naučni rad

Primljen: 05.11.2018.

Prihvaćen: 27.11.2018.

UDK: 37:[2-482:314.745.3](497.11)

doi:10.5937/demografija1815073D

DECA MIGRANTI U ŠKOLAMA U SRBIJI – BARIJERA ILI IZAZOV ZA NOVI POČETAK

Ivana ĐORĐEVIĆ

Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Beograd. e-mail: ivanadj.92@gmail.com

Danica ŠANTIĆ

Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Beograd. e-mail: danicasantic@gmail.com

Ljiljana ŽIVKOVIĆ

Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Beograd. e-mail: ljiljanazivkovic59@gmail.com

Sažetak: Uključivanje dece migranata u formalni obrazovni sistem Republike Srbije predstavlja dugoročan projekat koji sprovodi Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja uz podršku međunarodnih organizacija i organizacija civilnog društva. Obrazovni sistem Republike Srbije se po pitanju njihovog obrazovanja suočava sa dva ključna izazova. Prvi izazov je što se oni nalaze u tranzitu kroz Srbiju te je dužina njihovog boravka nepredvidiva. Drugi izazov se odnosi na sveobuhvatni pristup i angažovanje sistema u celini. Shodno tome, predmet ovog rada jeste identifikacija zakonodavnog i institucionalnog okvira za uključivanje dece migranata u formalni obrazovni sistem, kao i analiza stanja u praksi. Cilj rada je testiranje primene dosadašnjeg modela za uključivanje dece migranata u formalni obrazovni sistem Republike Srbije. Opšti cilj rada je konkretizovan kroz specifične koji obuhvataju način organizacije i realizacije nastave u školama u kombinovanim odeljenjima učenika, ali i u okviru prihvatnih centara, kao i podršku učenicima kroz dopunski rad nakon uključivanja u osnovnu školu. Ispitivanjem stavova svih aktera uključenih u obrazovno-vaspitni proces (dece migranata, nastavnika, direktora škola i stručnih saradnika) može se doprineti smanjivanju predrasuda i stereotipa o deci migrantima, kao i efikasnijem ostvarivanju njihovog prava u sistemu obrazovanja. Primenjenom metodologijom, koja je obuhvatila anketna istraživanja i polustrukturisane intervjue, dobijene su smernice za efikasniju implementaciju postojećih normativnih okvira koji imaju za cilj uspešniju integraciju dece migranata u društvo. Rezultati istraživanja ukazuju da deca migranti u obrazovno-vaspitnim ustanovama stiču funkcionalno znanje i veštine u cilju adaptacije na novu sredinu, socijalizacije, oslobađanja od stresa, osećaja sigurnosti i slobode.

Ključne reči: deca migranti, formalno obrazovanje, Republika Srbija, zakonodavni okvir, Balkanska migraciona ruta.

Abstract: The inclusion of migrant children into the formal education system of the Republic of Serbia represents a long-term project implemented by the Ministry of

Education, Science and Technological Development with the support of international organizations and civil society organizations. The education system of the Republic of Serbia in terms of their education faces two key challenges. The first challenge is that they are in transit through Serbia and the length of their stay unpredictable. Another challenge relates to the comprehensive approach and commitment system as a whole. Consequently, the subject of this paper is to identify the legal and institutional framework for the inclusion of migrant children into the formal education system, as well as the analysis of the situation in practice. The aim is to test the implementation of the previous model for the inclusion of migrant children into the formal education system of the Republic of Serbia. The aim of the work is concretized through specific that include the organization and realization of teaching in schools in combined classes of students, but also in the context of reception centers, as well as support to students through additional work after implementation in primary school. By examining the attitudes of all participants involved in the educational process (migrant children, teachers, school director and professional associates) contribute to reducing prejudice and stereotypes about migrant children, as well as the exercise of their rights in the education system. The applied methodology, which included surveys and semi-structured interviews, obtained the guidelines for the effective implementation of the existing normative framework aimed at successful integration of migrant children into society. The results suggest that migrant children in educational institutions acquire functional knowledge and skills in order to adapt to the new environment, socialization, stress relief, a sense of security and freedom.

Keywords: migrant children, formal education, Republic of Serbia, the legal framework, Balkan migration route.

UVOD

Pravo na obrazovanje je osnovno ljudsko pravo definisano "Konvencijom Ujedinjenih nacija o izbeglicama" iz 1951. godine i "Konvencijom o pravima deteta" iz 1989. godine. "Njujorška deklaracija o izbeglicama i migrantima" iz 2016. godine naglašava da je obrazovanje kritičan element u međunarodnom odgovoru na povećan obim migracionih tokova. U "Ciljevima održivog razvoja" Ujedinjenih nacija (cilj broj 4) ukazuje se na neophodnost inkluzivnog i kvalitetnog obrazovanja za sve, bez obzira na pol i nacionalnu pripadnost. Obrazovanje u svim njegovim formama ima ulogu transformacije pojedinca, ali i celog društva, omogućavajući mu da ostvari pun potencijal i pozitivan uticaj u društvu i postizanje ekonomskog, socijalnog i opšteg blagostanja. Iz tog razloga je neophodno da jedna od glavnih komponenti svake migracione i integracione politike bude uključivanje dece i mladih u obrazovni sistem, čime se postavljaju i učvršćuju temelji integracije u društvo za sadašnje i buduće generacije (Solarević & Pavlović, 2018).

U vremenu povećane prostorne mobilnosti stanovništva, uključivanje dece migranata/tražilaca azila/izbeglica u obrazovni sistem u državama destinacije postaje sve veći izazov. UNHCR ističe da je od 68,5 miliona lica koja su bila prisiljena da napuste svoje domove u 2018. godini, trećina, odnosno njih 25,4 miliona bilo izbeglice (<https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>), među kojima 7,4 miliona dece školskog uzrasta. Od ukupnog broja dece izbeglica čak 4 miliona ili više od 50% nije pohađalo školu. Osnovnu školu je pohađalo 61% ukupnog broja dece, što je značajno ispod proseka ukupne uključenosti dece ovog uzrasta u svetu koji iznosi 91%. Udeo dece izbeglica koja su uključena u srednje obrazovanje je svega 23%, odnosno 4 puta manje od proseka uključenosti dece ovog uzrasta na globalnom nivou. Kada je reč o visokom obrazovanju, uključenost izbeglica je zanemarljiva i iznosi svega 1%, u odnosu na trećinu ukupne svetske populacije koja pohađa visokoškolske ustanove (<http://www.unhcr.org/turnthetide/>).

Broj tražilaca azila u Srbiji je od 2008. godine u stalnom porastu, a kulminaciju doživljava 2015. godine kada je preko teritorije ove države prešlo 577.955 lica. Udeo dece tražilaca azila u ukupnom broju migranata je značajno varirao od 23% u 2011. godini, 15% tokom 2013. godine do 30% u 2015. godini. Nakon marta 2016. godine njihov udeo u ukupnoj migrantskoj populaciji je najveći sa konstantnom vrednosti od 40%. Uključivanje dece migranata u formalni obrazovni sistem Srbije započeto je 2013. godine upisom dece u osnovnu školu u Bogovađi. Naredne godine uključeno je sedmoro učenika, a u prvih šest meseci 2015. godine još tridesetoro dece tražilaca azila. U vreme dok je Balkanska migraciona ruta bila aktivna (od juna 2015. do marta 2016. godine) zadržavanja lica su bila veoma kratka, te je i uključivanje dece migranata u obrazovni sistem bilo gotovo nemoguće. Zatvaranjem rute u martu 2016. godine, produžen je boravak lica na teritoriji Srbije, pa se kao jedan od prioriteta nametnulo i pitanje obrazovanja dece migranata. Prema podacima Komesarijata za izbeglice i migracije, u Republici Srbiji trenutno boravi oko 4000 migranta, od kojih je 40% dece školskog uzrasta, pa njihovo uključivanje u školski sistem, zajedno sa vršnjacima iz Srbije ima višestruki značaj.

Pristup obrazovanju se ističe kao posebno važan, ne samo zato što je obaveza svake države da omogući ostvarivanje prava na obrazovanje, već i zbog činjenice da se na taj način donekle smanjuje rizik od raznih oblika eksploatacije (Volarević, 2017). Neuspeh u uključivanju dece migranata u obrazovne sisteme širom sveta uslovljava stvaranje marginalizovanih pojedinaca i zajednica, koji ne mogu da ispolje svoje mogućnosti, a time i društvo ostaje uskraćeno za njihove potencijale koji mogu biti iskorišćeni u cilju postizanja dobrobiti celokupne zajednice (Sengupta & Blessinger, 2018). Napred navedeno postaje još značajnije ako se zna da veliki broj dece

migranata nije pohađao školu u zemljama porekla, pa se njihovo prethodno iskustvo objašnjava kao "crna kutija" u obrazovanju u zemljama destinacije (Dryden-Petersen, 2015). Stoga se navodi kao obaveza da država obezbedi sve preduslove u smislu definisanja preciznih pravila i standarda, kako bi se na adekvatan način pripremila za uključivanje dece migranata u obrazovni sistem. Upravljanje migracionim tokovima i obezbeđivanje osnovnih socijalnih i obrazovnih servisa za doseljenike, a pre svega za decu, nameće se danas kao najvažnije pitanje za vladine i nevladine organizacije, kako u zemljama destinacije, tako sve više i u zemljama tranzita.

U radu se sa teorijskog i praktičnog aspekta analizira dosadašnji model uključivanja dece migranata u obrazovni sistem Republike Srbije sa ciljem njegovog razvoja i efikasnije primene u praksi. Imajući u vidu da je obrazovanje širok pojam, naglasak je najpre stavljen na njegov zakonodavni i institucionalni okvir koji razmatra načine uključivanja dece migranata u školski sistem. Tome su značajno doprineli stavovi nastavnika i drugih relevantnih učesnika obrazovno-vaspitnog procesa koji su, na osnovu iskustva u radu sa decom migrantima, sveobuhvatno interpretirali navedenu problematiku. U cilju unapređenja procesa uključivanja, mišljenja dece migranata i njihova percepcija doprinose sagledavanju različitosti u školi 21. veka koja se odnosi na realizaciju nastave u heterogenim odeljenjima. U daljem procesu istraživanja navedenog problema, potrebno je ispitati i stavove roditelja dece migranata ili staratelja kako bi se i sa tog aspekta analizirale mogućnosti i prednosti uljučivanja ove marginalizovane i osetljive kategorije u škole.

DECA MIGRANTI U ŠKOLSKOM SISTEMU SRBIJE U KONTEKSTU POSTOJEĆE MIGRACIONE POLITIKE

U prethodnih nekoliko godina sve veći broj dece migranata je postepeno uključivan u obrazovni sistem Republike Srbije. I pored činjenice da postoji dugogodišnja inkluzivna praksa, kao i iskustvo uključivanja učenika iz različitih socijalnih grupa, uključivanje učenika migranata je predstavljalo izazov, koji je zahtevao značajne pripreme i prilagođavanja svih aktera. Prema međunarodnim standardima i nacionalnim propisima, sva deca, nezavisno od njihovog pravnog statusa, treba da budu uključena u obrazovni sistem bez odlaganja. Republika Srbija primenjuje odredbe Međunarodne konvencije o zaštiti prava migranata i članova njihovih porodica, Konvenciju o pravima deteta i druga relevantna međunarodna dokumenata koja tretiraju pristup obrazovanju, registraciji učenika, principe jednakog tretmana, sprečavanje ksenofobije i netolerancije (Solarević & Pavlović, 2018).

Prema podacima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja na početku školske 2017/2018 godine upisano je 503 dece i to 447 dece u 37

osnovnih škola i 56 dece u 8 srednjih škola. U Beogradu je upisano 30% od ukupnog broja dece u 16 škola. U decembaru/januaru se nastava realizovala za 454 učenika i to 429 u osnovnim i 25 učenika u srednjim školama (tabela 1). U kolektivnim centrima je nastava realizovana za 83 dece, dok je taj iznos opao na 59 dece u periodu decembar/januar (tabela 2). Broj učenika se menjao i u aprilu kada je prijavljeno 400 učenika u osnovnim školama i 27 učenika u srednjim školama (Save the children, 2018). Obrazovna podrška je pružana deci u prihvatnim centrima na teritoriji uprava Zrenjanin i Sombor (tabela 2), a od školske 2018/2019 i u jednoj školi u Subotici (Solarević & Pavlović, 2018).

Tabela 1. Broj* dece migranata u školama u Srbiji, septembar/oktobar (I) i decembar/januar (II) 2017/18.

Teritorija školske uprave	Broj učenika u osnovnim školama		Broj osnovnih škola		Broj učenika u srednjim školama		Broj srednjih škola		Ukupno učenika	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Beograd	137	153	16	14	8	3	2	1	145	156
Valjevo	26	36	2	2	-	-	-	-	26	36
Novi Pazar	21	22	1	2	10	11	1	1	31	33
Kraljevo	13	-	3	-	-	-	-	-	13	-
Niš	59	52	6	6	24	9	4	4	83	61
Leskovac	96	61	5	6	4	9	-	3	100	70
Novi Sad	95	73	4	4	12	3	1	1	107	73
Ukupno	447	429	37	33	56	25	8	10	503	454

*Promene u broju i strukturi uključenih učenika su na nedeljnom nivou

Izvor: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS, 2017/2018.

U školskoj 2018/2019 godini 413 dece migranata je uključeno u obrazovno-vaspitni sistem u Srbiji od čega je 308 dece migranata i 34 maloletnika bez pratnje upisano u 34 osnovne škole, a 71 dete je uključeno u 13 srednjih škola, dok je 40 dece migranata upisano u obavezni predškolski program. Deca migranti iz prihvatnih centara u Vranju, Bujanovcu, Bosilegradu, Sjenici, Tutinu, Somboru i Banji Koviljači uključena su u vrtičke grupe (KIRS, 2018).

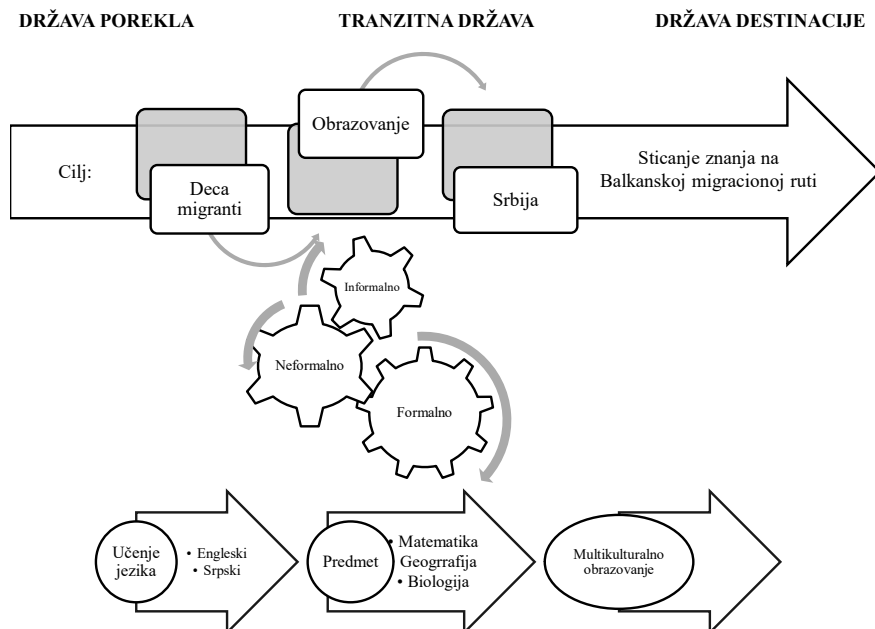
Tabela 2. Organizacija nastave u prihvatnim centrima u periodu septembar/oktobar i decembar/januar 2017/2018.

Teritorija školske uprave	Broj obuhvaćenih učenika		Broj uključenih osnovnih škola u podršku učenicima	
	septembar/oktobar	decembar/januar	septembar/oktobar	decembar/januar
Sombor (Sombor i Subotica)	55	34	8	8
Zrenjanin (Kikinda, Banatska Topola i Zrenjanin)	28	25	4	4
Ukupno	83	59	12	12

Izvor: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS, 2017/2018.

Najvažniji pravni akti države tretiraju problematiku uključivanja dece migranata u formalni obrazovni sistem. Ustav Republike Srbije u članu 71. propisuje da svako lice ima pravo na obavezno i besplatno obrazovanje u osnovnoj školi. Isti član se odnosi i na srednje obrazovanje koje je besplatno, ali nije obavezno. U Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (Sl. glasnik RS, 72/09, 52/11, 55/13, 35/15, 62/16), formulisani su opšti principi koji zahtevaju obezbeđivanje jednakih prava i dostupnosti obrazovanja i vaspitanja. Navedeni zakon u članu 6. propisuje da se strani državljanin i lice bez državljanstva upisuje u školu i ostvaruje pravo na obrazovanje pod istim uslovima i na način kao za državljanu Republike Srbije. Odredbe koje se tiču upisa učenika u školu nalaze se u Zakonu o osnovnom obrazovanju i vaspitanju i Zakonu o srednjem obrazovanju i vaspitanju (Sl. glasnik RS, 55/13), Zakonu o zabrani diskriminacije (Sl. glasnik RS, 22/09), Pravilniku o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, deteta, učenika ili trećeg lica u ustanovi obrazovanja i vaspitanja (Sl. glasnik RS, 22/16), Zakonu o azilu i privremenoj zaštiti (Sl. glasnik RS, 24/2018) i drugim zakonima, strategijama i propisima kojima se regulišu prava deteta i učenika. Ovo podrazumeva zakonsku obavezu uključivanja dece migranata u obrazovni sistem Republike Srbije, poštujući pravo na obrazovanje, slobodno vreme, igru i rekreativne aktivnosti, učešće u kulturnom životu.

Problematika uključivanja dece migranata u formalni obrazovni sistem Srbije u najvažnija pravna akta je od suštinskog značaja jer su, sa jedne strane, pitanja suvereniteta ljudskih prava, diskriminacije, koegzistencije, različitosti u multikulturalnim društvima, kao i nacionalnog, jezičkog i verskog identiteta vrlo izražena u javnoj sferi društvenog života, dok je sa druge strane, kulminacija migrantske krize predimenzionirala strepnje od negativnih efekata etno-kulturnog pluralizma na etnodemografsku diferencijaciju Srbije (Knežević, 2017).

Slika 1. Šematski prikaz obrazovanja dece migranata u Srbiji

Nakon zatvaranja Balkanske migracione rute u martu 2016. godine određeni broj¹ migranata je ostao „zaglavljen“ u Srbiji, a vreme njihovog boravka se značajno produžilo, od nekoliko meseci do jedne godine (Šantić et al., 2017; Umek et al., 2018; Minca et al., 2018). Jednu trećinu ovih migranata činila su maloletna lica do 14 godina. Imajući u vidu da se boravak dece i njihovih porodica produžio, postalo je neophodno da se, pored pružanja adekvatne zaštite i zdravstvene nege, obezbedi pristup obrazovanju, u prvom momentu preko aktivnosti koje su bile organizovane u centrima za azil i prihvata. Potom je postepeno pokrenut sveobuhvatniji proces integracije dece migranata u obrazovni sistem u cilju njihovog osposobljavanja za sticanje znanja i razvijanje određenih veština i navika.

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja uputilo je dopis školskim upravama u avgustu 2016. godine kojim se od škola i predškolskih ustanova zahteva da obezbede nesmetan ulazak u sistem obrazovanja i

¹ Nakon zatvaranja Balkanske migracione rute broj lica koji je ostao u Srbiji iznosio je 2.000. Nakon toga njihov broj opada na ispod 1.000 lica do maja 2016. godine, od kada beleži značajan porast do maja 2017. godine, kada iznosi čak 7.000 migranata. Prema poslednjim podacima Komesarijata za izbeglice i migracije, trenutno u Srbiji (decembar, 2018) boravi preko 4.000 migranata (www.kirs.gov.rs).

vaspitanja dece/učenika iz porodica migranata/izbeglica/tražilaca azila u Republici Srbiji (Solarević & Pavlović, 2018). Dakle, do 2016. godine deca su uključivana u neformalno obrazovanje u azilnim i prihvatnim centrima, u organizaciji Komesarijata za izbeglice i migracije, kao i međunarodnih i nevladinih organizacija. Programski sadržaji su obuhvatali kreativne, psihosocijalne i edukativne radionice, učenje srpskog i engleskog jezika, kao i časove iz drugih predmeta (slika 1). Jedino su u centru u Preševu nevladine organizacije organizovale “neformalnu školu” u kojoj je nastava realizovana na sličan način kao i u redovnim školama. Do značajne promene je došlo 2016. godine kada je doneta i Uredba o uključivanju osoba kojima je dodeljen izbeglički status (Sl. glasnik RS, 101/16) u društveni, kulturni i ekonomski život. Uredbom o integraciji je predviđeno da će deci kojoj je priznato pravo na utočište biti obezbeđena pomoć prilikom uključivanja u obrazovni sistem na svim nivoima obrazovanja (predškolsko, osnovno i srednje) u vidu obezbeđivanja nastavnog materijala i školskog pribora, pomoći u započinjanju procedure priznavanja stranih školskih isprava, obezbeđivanja pomoći u učenju i finansijske pomoći radi uključivanja u vannastavne aktivnosti.

Određeni broj dece koja borave u centrima za azil u Krnjači i Bogovađi uključen je školske 2016/2017 godine u sistem formalnog obrazovanja, uz podršku UNICEF-a, kroz projekat “Podrška obrazovanju dece migranata/izbeglica na teritoriji Republike Srbije”, koncipiran da pruža celovitu podršku obrazovanju dece migranata/izbeglica (Krašić, Milić & Šahović, 2017; Solarević & Pavlović, 2018). Pilot program koji podržava uključivanje dece migranata u redovni obrazovni sistem je započet u decembru 2016. godine u 10 škola u Beogradu i Lajkovcu. U istom periodu Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja zajedno sa Komesarijatom za izbeglice i migracije i Ministarstvom za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja oformilo je Radnu grupu za obezbeđivanje podrške u obrazovanju učenika izbeglica i tražilaca azila u institucijama sistema obrazovanja i vaspitanja. Podrška školama i nastavnicima u kreiranju individualnih planova rezultirala je uspešnim pohađanjem nastave za 200 učenika tokom školske 2016/2017 godine. Međutim, izostao je sistemski pristup, a učešće škola u tom procesu zasnivalo se na spremnosti školske uprave da učestvuje u projektu.

U skladu sa svim napred navedenim, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja je početkom maja 2017. godine donelo obavezujuće “Stručno uputstvo za uključivanje učenika izbeglica/tražilaca azila u sistem obrazovanja i vaspitanja” kojim se bliže uređuje način uključivanja sve dece uz pružanje mera podrške. Uputstvom je predviđeno da se za decu koja ne poseduju svedočanstva o prethodnom školovanju, što je najčešće slučaj sa decom migrantima, organizuju provere znanja. U skladu

sa tim, stručni tim za inkluzivno obrazovanje na nivou škole sačinjava plan podrške za uključivanje učenika, koji podrazumeva angažovanje prevodilaca za jezik koji dete razume i drugih stručnih saradnika. Planom podrške je predviđena i pripremna nastava za decu migrante u trajanju od dve nedelje do dva meseca u cilju postepene adaptacije učenika, program intenzivnog učenja srpskog jezika, individualizacija nastavnih aktivnosti i uključivanje u vannastavne aktivnosti. Na osnovu iskustava škola koje su prve primile učenike migrante izrađen je "Priručnik za škole u realizaciji stručnog uputstva za uključivanje učenika izbeglica/tražilaca azila u sistem obrazovanja i vaspitanja" (Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS, 2018). Resorno Ministarstvo je organizovalo mentorsku podršku školama koja je podrazumevala obuke za 500 zaposlenih iz 17 opština u blizini 18 kolektivnih centara i vrši stalno praćenje procesa uključivanja i podrške zaposlenima i učenicima.

Podrška zaposlenima u školama se realizuje kroz smernice, definisane u Priručniku, a odnosi se na to kako škola treba da postupa kada dobije zahtev za upis učenika migranata, kako bi trebalo da izgleda period adaptacije učenika migranata, šta sve školu očekuje u tom periodu, kao i na šta treba usmeriti aktivnosti. Zaposleni se upućuju i na važnost stvaranja sigurnog i podsticajnog okruženja u školi, organizacione modele nastave koji su se pokazali odgovarajućim u školama koje imaju iskustva u uključivanju učenika migranata. Posebna pažnja je posvećena individualnoj proceni obrazovnih i drugih potreba učenika koji se uključuju i kreiranju individualnih planova podrške. Praćenje procesa uključivanja dece migranata u obrazovni sistem se realizuje kroz formulare, kreirane od strane škola koje imaju iskustvo u uključivanju učenika migranata, a koji se koriste kao pedagoška dokumentacija jer sadrže opise sprovedenih radionica sa učenicima i nastavnicima, kao i formulare za početnu procenu znanja (Stanojković et al., 2017).

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Definisani cilj i zadaci istraživanja usloveli su korišćenje kvantitativne i kvalitativne metodologije, a u cilju sveobuhvatnog razumevanja sa aspekta obrazovanja, prednosti i nedostataka postojećih programa i praksi namenjenih deci migrantima u Republici Srbiji. Korišćeni su različiti izvori informacija i tehnike prikupljanja podataka kao što su analiza primarnih i sekundarnih izvora – međunarodnih politika i instrumenata, izveštaja državnih organa, zakonodavnih dokumenata i javnih politika koje interpretiraju obrazovanje dece migranata, polustrukturisani intervjui i ankete sa predstavnicima državnih institucija i organizacija civilnog društva, kao i sa decom migrantima.

Analiza primarnih i sekundarnih izvora podataka obuhvatila je tumačenje međunarodnih i nacionalnih standarda koji se odnose na prava dece migranata na obrazovanje. Obuhvaćeni su akti kojima su definisane vrednosti sistema obrazovanja, zatim zakoni specifično relevantni za oblast obrazovanja dece migranata i ostvarivanja njihovih prava. U ovom segmentu istraživanja pažnja je posvećena podacima koje su tokom godina prikupile različite institucije i organizacije i koji su objavljeni u formi godišnjih ili višegodišnjih izveštaja, studija i brošura ili su bili dostupni na druge načine. To su izveštaji međunarodnih organizacija (UNICEF, UNHCR, IOM), podaci nacionalnih nadležnih službi i institucija (Republički zavod za socijalnu zaštitu, centri za socijalni rad, ustanove socijalne zaštite, Kancelarija za readmisiju, Kancelarija za azil, Komesarijat za izbeglice i migracije, Kancelarija za ljudska i manjinska prava, Centri za azil), kao i izveštaji i studije domaćih i međunarodnih organizacija koje imaju direktan kontakt sa decom migrantima i/ili učestvuju u kreiranju politika (Save the Children, Atina, Beogradski centar za ljudska prava, Grupa 484, Praxis, Centar za prava deteta, Centar za integraciju mladih, Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila i dr).

Istraživanje je organizovano u dve faze. Prva faza se odnosila na prikupljanje podataka na terenu, a druga na njihovu evaluaciju i obradu. Proces prikupljanja podataka je realizovan u šest osnovnih škola na teritoriji Beograda, a odabir škola je obavljen na osnovu kriterijuma da školu pohađa veći broj učenika migranata, da budu raspoređeni u kombinovana odeljenja i da postoji organizovana dopunska nastava nakon njihovog uključivanja u cilju razvoja podrške učenicima. Deca iz migrantske populacije smeštena su u Centru za azil u Krnjači, a njihova zemlja porekla je prevashodno Avganistan, Iran i Irak. U istraživanju je učestvovalo ukupno 135 ispitanika, od čega 90 nastavnika, 13 direktora škola i stručnih saradnika sa iskustvom u radu sa decom migrantima, 25 dece migranata i maloletnika bez pratnje, 5 osoba iz nevladinog i 2 službenika iz vladinog sektora.

Prikupljanje podataka sprovedeno je u periodu od novembra 2017. godine do novembra 2018. godine. Pri tome, vremenska serija je dopunjena i podacima iz 2016. godine, odnosno od perioda kada su se učenici migranti upisali u školu. To je poslužilo da se dobije jedna sveobuhvatnija slika uključenosti dece migranata u formalni obrazovni sistem u dužem vremenskom periodu, ali i postavila osnove za predviđanja u budućnosti. Anketa je korišćena za ispitivanje stavova nastavnika predmetne nastave koji su je popunjavali dobrovoljno tako što su na jednom od stupnjeva skale Likertovog tipa odgovarali da li se i u kojoj meri slažu sa ponuđenim tvrdnjama. Polustrukturisani intervjui primenjeni su za dobijanje podataka od dece migranata i maloletnika bez pratnje, direktora, stručnih saradnika i predstavnika vladinih i nevladinih službenika. Imajući u vidu da se radi o

osetljivoj kategoriji stanovništva, prilikom ispitivanja stavova maloletnika, vodilo se računa o etičkom protokolu koji podrazumeva davanje saglasnosti od strane roditelja ili ovlašćenog lica. U tom smislu, direktori škola su obavešteni o cilju prikupljanja podataka, a samom procesu su prisustvovali stručni saradnici škole i nastavnici. Prilikom ispitivanja stavova dece u centru u Krnjači, kontaktirana su odgovorna lica koja su precizno definisala vreme predviđeno za proces realizacije istraživanja kome su i oni prisustvovali. Učešće dece u procesu prikupljanja podataka je bilo dobrovoljno i obezbeđeno im je potpuna anonimnost. Intervjui sa njima su obavljeni uz pomoć prevodilaca, na engleskom i srpskom jeziku. Pomenuti instrumenti istraživanja sa predstavnicima državnih institucija i organizacija civilnog društva uključili su ispitanike angažovane u direktnom radu sa decom migrantima. Razgovor sa njima je imao za cilj istraživanje iskustva, razumevanje i stavove profesionalaca o predmetu istraživanja, kroz pružanje osnovnog uvida u sistem obrazovanja dece migranata u Republici Srbiji. Na pitanja otvorenog tipa o vrstama podrške koja je potrebna deci migrantima za efikasnije uključivanje i sticanje kvalitetnijeg znanja u školskom sistemu Republike Srbije izjasnilo se 20 ispitanika. Stavovi i iskustva dece migranata u vezi sa postojećim programima u oblasti obrazovanja i izazovima sa kojima se susreću u ostvarivanju svojih osnovnih prava značajno su doprinela istraživanju. Ovakav pristup pruža dodatnu vrednost jer deci otvara prostor da iznesu lična iskustva, sopstveno mišljenje o pravu na obrazovanje, ali i da predlože potencijalna rešenja. Time perspektiva dece postaje dostupna profesionalcima koji rade sa njima i donosiocima odluka. U procesu prikupljanja podataka učešće ispitanika je bilo dobrovoljno i anonimno, a rezultati su prezentovani objedinjeno.

Osnovna teškoća prilikom istraživanja u radu sa decom migrantima i maloletnicima bez pratnje bila je jezička barijera, dok, sa druge strane, određeni broj nastavnika nije želeo da učestvuje u istraživanju zbog loše saradnje sa decom migrantima. Takođe stalna promena broja dece u centrima, a samim tim i u školama predstavljala je jednu od otežavajućih okolnosti prilikom istraživanja. Imajući u vidu specifičnost i složenost položaja dece migranata u Srbiji, rezultati istraživanja mogu da doprinesu usavršavanju sistema obrazovanja i vaspitanja kroz obezbeđivanje sveobuhvatne analize postojećih politika i praksi, zasnovanih na stavovima i izjavama svih učesnika istraživanja.

REZULTATI I DISKUSIJA

Izazovi sa kojima se susreću akteri koji se bave uključivanjem dece migranata u obrazovni sistem se odnose na prilagođavanje nastavnog plana i programa, jezičku barijeru i motivisanje nastavnika za saradnju. Predrasude

i indiferentnost nekih aktera u okviru obrazovnog sistema, kulturna različitost i inovacije u pristupu otežavaju uključivanje dece migranata u škole. Zbog toga je poznavanje različitih kultura, običaja i tradicija važno u smislu integracije i asimilacije i predstavlja ključnu ulogu u sprečavanju bilo kakvog oblika diskriminacije i rasizma. Ispitanici smatraju da realizovanje radionica može da omogući svim učenicima da se upoznaju sa različitim kulturama. Akteri koji direktno rade sa decom migrantima ističu da oni stiču znanje neophodno za funkcionisanje u svakodnevnom životu zajednice. Isto tako im se pruža prilika za nastavak obrazovanja pod jednakim uslovima za svu decu, ali i fizički i psihički oporavak.

Iz njihovih odgovora zaključeno je da se osnovne prepreke za prilagođavanje nastave različitom lingvističkom, etničkom, kulturnom i društvenom vaspitanju učenika odnose na nepoznavanje jezika i usklađivanje rasporeda. Prethodno znanje učenika i neusklađenost sistema obrazovanja u zemlji porekla i u Srbiji takođe predstavlja izazov sa kojim se susreću deca migranti, ali i svi akteri koji rade sa njima. Konkretno, u Avganistanu je prisutan nesrazmeran odnos u obrazovanju između muške i ženske dece. Dečaci čine skoro dve trećine školske populacije, dok je njihov broj u srednjim školama desetostruko veći od broja devojčica. Prema procenama, u ovoj državi je tek oko 10% svih žena starijih od 15 godina pismeno. Ipak, u oblasti obrazovanja ženske dece uočen je napredak u poslednjih deset godina, jer je njihovo obrazovanje do tada bilo zabranjeno i zanemarljivo malo. Zbog bezbednosne situacije na jugu i jugoistoku zemlje mnoge škole su zatvorene i deca ne mogu redovno da pohađaju nastavu (Izveštaj o zemlji porekla tražilaca azila, 2012). Odgovorna lica koja se bave uključivanjem dece migranata u školski sistem u Srbiji navode da se deca suočavaju ne samo sa stresom i strahom od novog i nepoznatog okruženja, već i sa finansijskom nesigurnošću i privremenim smeštajem što se manifestuje i na proces njihovog učenja. Jezička barijera može da onemogući sticanje novih prijateljstava, a deca migranti u velikom broju slučajeva ostaju u okviru povezanih grupa etničkih zajednica. S tim u vezi, prilagođeni nastavni sadržaji, stvaranje sigurnog i podsticajnog okruženja za učenje, podsticanje svih učenika na prevazilaženje predrasuda i prihvatanje kulturoloških razlika može da doprinese integraciji dece migranata u novo društvo.

Prema stavovima ispitanih aktera, preporuke za efikasnije uključivanje dece migranata u obrazovni sistem Republike Srbije odnose se na veću podršku nastavnicima koji direktno rade sa decom migrantima. Programi intenzivnog učenja jezika sredine, individualizovan pristup (plan podrške), prilagođavanje sadržaja, oblika i metoda rada, didaktičkih sredstava i uključivanje dece u vannastavne aktivnosti, samo su neki od predloga. Napominju da je neophodan veći broj prevodilaca kako bi nastava bila

efikasnija, ali i postojanje mogućnosti da deca migranti odaberu predmete koje žele da pohađaju na osnovu svojih interesovanja jer usvajanje nastavnih sadržaja svih predmeta za učenike migrante nije neophodno zato što je većina njih u tranzitu. Integrativna nastava, individualizacija rada i diferencijacija nastave doprinose funkcionalnoj adaptaciji dece migranata u obrazovni sistem. Zaključuju da će znanja stečena u školama u Srbiji deci migrantima biti polazna osnova za dalje školovanje u nekoj od država članica EU. Takođe im se pruža mogućnost za aktivno uključivanje u društveni, kulturni i privredni život ukoliko ostanu u Srbiji. Učenici ne stižu samo znanja već razvijaju kompetencije koje omogućavaju efikasniju adaptaciju u novo društvo. Međutim, primena stečenih znanja u novim situacijama u određenoj meri zavisi od uzrasta učenika i provedenog vremena u školi.

Stavovi nastavnika o vrstama podrške deci migrantima u školama

U cilju ispitivanja stavova nastavnika o vrstama podrške koja im je potrebna kako bi se efikasnije uključila deca iz migrantske populacije u školski sistem Republike Srbije i omogućilo njihovo kvalitetno obrazovanje korišćena je anketa. U ispitivanju je učestovalo 90 nastavnika iz 6 osnovnih škola na teritoriji Grada Beograda koji su odgovarali na tri grupe pitanja. Prva grupa pitanja se odnosila na saradnju škole sa različitim interesnim grupama u cilju smanjivanja prepreka za učenje i učešće dece migranata u nastavnim i vannastavnim aktivnostima. Pitanja iz druge grupe su obuhvatila planiranje, realizaciju i evaluaciju nastave u heterogenim odeljenjima, dok se treća grupa pitanja bavila ulogom prevodilaca u pružanju podrške deci migrantima prilikom učenja.

Na osnovu odgovora nastavnika zaključeno je da su deca uglavnom raspoređivana po razredima na osnovu uzrasta, ali je bilo slučajeva upisa u niži razred zbog organizacije prevoza, ili kako bi braća i sestre bili zajedno u odeljenju. Prema njihovom mišljenju optimalno je da se u jedno odeljenje upiše 2-3 deteta jer kada je jedno dete samo oseća se izolovanim i povlači se u sebe, a kada ih je više drže se zajedno, ali se i manje druže sa vršnjacima. Upis dece migranata u školu je obuhvatio različite pripremne aktivnosti, a pre svega, saradnju nastavnika, dece i njihovih roditelja. Učenici u Srbiji su uglavnom prihvatili informaciju o uključivanju dece migranata, ali je u pojedinim školama došlo do međusobne netrpeljivosti koja je vremenom prevaziđena. Prilikom polaska u školu, nastavnici naglašavaju da značajnu ulogu u tome imaju i saradnici u azilnim centrima koji su upoznati sa karakteristikama dece migranata. S obzirom na različita iskustva iz zemlje porekla, prilikom putovanja, kao i uslove u prihvatnim centrima, nastavnici potvrđuju činjenicu da je izuzetno važno da se deca migranti u školi osećaju kao deo novog društva.

Zaposleni u školi koji direktno rade sa decom migrantima potvrđuju da oni poštuju pravila i uvažavaju nastavnike. Deca uglavnom žele da uče, ali ima i onih koji nisu motivisani, pogotovo starija deca koja čekaju da nastave put ka Evropskoj uniji. Nastavnici kažu da im je nedostajalo uverenje o prethodnom stepenu obrazovanja dece. S tim u vezi, uz pomoć prevodilaca, stručni saradnici su prilikom upisa dece uradili pedagoški profil koji je postavio osnovu za izradu portfolija. Deca organizovano dolaze u školu u kojoj provode između dva i četiri časa i u tačno određeno vreme se vraćaju u prihvatni centar na ručak. Sa decom najviše rade učitelji i nastavnici srpskog jezika koji ističu da nisu osposobljeni za te vrste aktivnosti, a dodatni problem predstavlja to što su deca različitog uzrasta i stepena poznavanja jezika. Činjenicu da deca ostaju najviše četiri časa u školi, neki nastavnici posmatraju kao prednost jer bi bilo zahtevno održati im pažnju duži vremenski period. U cilju efikasnijeg učenja srpskog jezika, određeni nastavnici, ali i predstavnici nevladinih organizacija, smatraju da deca treba da prate sadržaje svih predmeta jer se time smanjuje jezička barijera. Otežavajuću okolnost predstavlja i to što u školama u Srbiji neki nastavnici ne znaju engleski jezik, pa im u takvim slučajevima pomažu učenici. Sa druge strane, prisutna su i deca migranti koja razumeju samo svoj maternji jezik pa je uloga prevodioca neizostavna. Nastavnici su saglasni da je prisustvo prevodilaca na početku njihove adaptacije u školski sistem značajno, ali vremenom njihova uloga treba da se smanjuje jer deca propuštaju priliku da nauče srpski jezik i fokusirana su isključivo na prevodioca.

Stavovi dece migranata o sistemu školovanja u Srbiji

Kako bi analiza istraživanja bila sveobuhvatna ispitani su i stavovi dece migranata o procesu pripreme za polazak u školu i podršci tokom pohađanja nastave. U polustrukturisanim intervjuima učestvovalo je 25 dece migranata i maloletnika bez pratnje iz Centra za azil u Knjači. Za ispitivanje stavova dece iz nižih razreda primenjene su metode za intervjuisanje prilagođene njihovom uzrastu, uz korišćenje različitih vizuelnih sredstava kao što su pisanje i crtanje (slika 2). Škole u Srbiji pohađaju deca migranti koja poseduju znanje srpskog jezika na osnovnom nivou koji podrazumeva međusobno obraćanje, postavljanje i odgovaranje na jednostavna pitanja. Jedna grupa dece migranata koristi jednostavne forme za pozdravljanje i obraćanje, postavljaju i odgovaraju na pitanja o tome koju školu pohađaju i kako provode slobodno vreme. U Srbiji su prisutna i deca koja se međusobno obraćaju u različitim kontekstima, prate glavne tačke proširenog razgovora i iznose mišljenja u neformalnom razgovoru sa sagovornicima. Mogu da se snađu u svakodnevnim situacijama i da nepripremljeni stupe u razgovor o poznatim temama. Posebnu grupu čine ona deca koja ne poznaju ni srpski, ni engleski, već samo svoj maternji jezik. Time je njihovo uključivanje u školski sistem Republike Srbije otežano i zahteva saradnju između deteta, nastavnika i prevodioca.

Slika 2. Crtež dece migranata o percepciji škole

Deca su uglavnom motivisana da idu u školu jer žele da nauče jezike, upoznaju drugu kulturu i običaje, steknu nove drugare, korisno iskoriste vreme i upoznaju se sa evropskim sistemom školovanja. Sa druge strane neka od njih su zabrinuta zbog sporazumevanja sa nastavnicima i vršnjacima. Sticanju uvida u način funkcionisanja školovanja doprinose opisi četvero dece migranata iz grupe sa kojom se realizuje program učenja srpskog jezika.

Iskustvo dečaka poreklom iz Avganistana je značajno jer on ima 16 godina i po sistemu školovanja u Srbiji trebalo bi da bude upisan u prvi razred srednje škole. Ipak, zbog razlike u nastavnom planu između zemlje porekla i zemlje tranzita, kao i propuštenih godina školovanja u toku putovanja do Evrope, upisan je u sedmi razred osnovne škole iako je pet godina pohađao nastavu u svojoj državi. Nastavnici ističu da govori engleski jezik, a da mu solidno znanje srpskog jezika služi za sporazumevanje sa vršnjacima i snalaženje u svakodnevnim situacijama. Isto tako, koristi i informacione tehnologije jer ga tome podučava stric koji je inženjer elektrotehnike i sa kojim je došao u Srbiju jer su mu roditelji, inače visokoobrazovani, stradali u ratnim sukobima. Pored svega navedenog, nastavnici zaključuju da teško prati nastavu predmeta koje pohađa. Interesantno je pomenuti i dečaka iz Sirije čije se iskustvo u načinu školovanja razlikuje od prethodnog. Ima 13 godina, na put je krenuo sa tri godine mlađim bratom i ujakom sa kojim se tokom putovanja razdvojio. Nastavu je počeo da pohađa u jednoj školi u Siriji u kojoj je naučio da čita, ali je ona nakon godinu dana zatvorena i pretvorena u bolnicu za zbrinjavanje povređenih u ratnim sukobima u kojima su mu stradali i roditelji. Uključen je u četvrti razred osnovne škole zbog nedovoljnog poznavanja srpskog jezika, a nastavu prati iz muzičke kulture, likovne kulture i fizičkog vaspitanja.

Navodimo primere još dve devojčice poreklom iz Iraka i Sirije različitog uzrasta i stepena obrazovanja. Prva devojčica ima 12 godina i u prihvatnom centru boravi sa roditeljima i šest godina starijim bratom. U Iraku je nastavu pohađala dve godine, a u Srbiji je uključena u četvrti razred. Uz pomoć starijeg brata, koji je osnovnu školu završio u Iraku, naučila je da koristi telefon koji joj služi za pretraživanje interneta i, što je još važnije, za pisanje, čitanje i izgovor reči na engleskom jeziku. Devojčica iz Sirije ima svega 8 godina, a u prihvatnom centru boravi sa majkom i tri godine mlađom sestrom, jer su se od oca razdvojili prilikom putovanja. Živela je u jednom sirijskom selu i nije pohađala školu. Za vreme putovanja je naučila nekoliko engleskih i srpskih reči koje nisu dovoljne za razumevanje sadržaja predmeta koje pohađa. Ipak, ona ističe da rado dolazi na nastavu i da se druži sa vršnjacima, a upisana je u prvi razred osnovne škole.

Većina dece migranata je potvrdila činjenicu da im je prilikom pohađanja nastave olakšavajuća okolnost to što im određeni nastavnici predstavljaju sadržaje predmeta kroz očigledne i konkretne primere uz korišćenje različitih formi prikazivanja. Na taj način usavršavaju srpski jezik, ali i stiču znanja neophodna za svakodnevno snalaženje u novom okruženju. Pozitivna atmosfera u školi, saradnja sa nastavnicima i prijateljski raspoloženi vršnjaci deci migrantima omogućavaju svrsishodnije praćenje nastave.

Na osnovu sprovedenog istraživanja zaključeno je da se deca migranti efikasnije uključuju u škole koje imaju višegodišnje iskustvo u obrazovanju marginalizovanih društvenih grupa. U takvim školama, nastavnici utiču na to da deca ne odustaju od školovanja, kroz prepoznavanje njihovih individualnih karakteristika, motivisanje i stvaranje pozitivnog okruženja za učenje. Zadržavanje ove specifične grupe dece u školi se najpre realizuje prilagođavanjem školskog života, ali i života lokalne zajednice, njihovim obrazovnim potrebama. U Srbiji su lokalne zajednice i domicilno stanovništvo generalno pozitivno reagovali na uključivanje dece migranata u osnovne škole. Izuzetak je bila opština Šid, a upravo je tu broj dece migranata najviše varirao na dnevnom i nedeljnom nivou usled izvesnog otpora lokalnog stanovništva koji je uspešno prevaziđen, tako da deca iz prihvatnih centara na teritoriji ove opštine nesmetano pohađaju nastavu. S obzirom na specifične socijalne, ekonomske i porodične karakteristike dece migranata u Srbiji, neophodno je kontinuirano razvijanje i jačanje jezičkih kompetencija kroz organizovanje celodnevni aktivnosti na nivou škole, čime bi deci migrantskog porekla bila omogućena pomoć tokom procesa učenja i izrade domaćih zadataka. Potrebna je i adekvatnija priprema nastavnika za rad sa odeljenjima koja jesu, a biće sve više, kulturološki, lingvistički i socijalno heterogenija nego što je to bio slučaj u prošlosti.

ZAKLJUČAK

Tokom prethodnih nekoliko godina u obrazovni sistem Republike Srbije postepeno je uključivan sve veći broj dece migranata. Izazov uključivanja ove dece je u određenoj meri zahtevao značajne pripreme i prilagođavanje organizacije rada, saradnju sa drugim institucijama i nevladinim organizacijama. Realizacija svih predviđenih mera i akcija u ovoj oblasti podrazumeva programski utemeljen i efikasan rad sa migrantskom populacijom i većinskim stanovništvom. To osigurava da se izazovi sa kojima se susreću deca migranti rešavaju projektnim aktivnostima koje povezuju sve aktere u obrazovno-vaspitnim institucijama, ali i drugim ustanovama koje doprinose efikasnijem ostvarivanju prava migranata. Integrisanje dece migrantskog porekla u obrazovni sistem Srbije predstavlja poseban izazov, s obzirom na to da među migrantima postoje razlike sa stanovišta vremena dolaska, etničke pripadnosti i statusa koji imaju u društvu.

Polazeći od teorijskog koncepta istraživanja i pozivajući se na relevantne izvore informacija, preko metodološkog okvira, prikupljeni su podaci o primeni dosadašnjeg modela integracije dece migranata u obrazovno-vaspitnim ustanovama u Srbiji. Nakon toga, izvršena je selekcija, analiza i interpretacija ukupnih dobijenih podataka prilikom istraživanja. S obzirom da se Srbija po prvi put suočava sa izazovom uključivanja dece migranata u formalni sistem obrazovanja, na osnovu sprovedenog istraživanja zaključeno je da su prisutne poteškoće u praćenju nastavnog plana i programa. To je posledica česte promene škole, jezičkih barijera, kao i razlika u nacionalnim obrazovnim sistemima zemlje porekla i zemlje destinacije ili tranzita. Deca migranti su u većoj meri uključena u škole u Srbiji, ali njime i dalje nisu obuhvaćena sva deca. Takođe, usled velike fluktacije lica na ruti, postignuti rezultati u njihovom obrazovanju mogu se činiti nedovoljnim. U cilju njihovog efikasnijeg uključivanja, neophodno je obrazovni program prilagoditi deci migrantima, ali najpre kroz primenu pripreme nastave u prihvatnim centrima. Njena uloga se sastoji u pružanju mogućnosti za uključivanje dece migranata u obrazovno-vaspitni proces kroz postepeno i sistematsko pridruživanje redovnim odeljenjima u školama. Imajući u vidu da decu u što kraćem vremenskom periodu treba uključiti u sistem redovnog školovanja, preporuka je da se u ustanovama i odeljenjima obezbedi prevazilaženje jezičke barijere kroz prikazivanje očiglednih i njima poznatih primera u cilju sticanja funkcionalnog znanja i razvijanja veština potrebnih za snalaženje u svakodnevnim situacijama.

LITERATURA

- Dryden-Petersen, S. (2015). *The Educational Experiences of Refugee Children in Countries of First Asylum*. Washington, DC: Migration Policy Institute.
- Izveštaj o zemlji porekla tražilaca azila (2012). Avganistan. Asylum Protection Center - Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila APC-CZA.
- Knežević, A. (2017). Flotantne etničke grupe u demografskim istraživanjima – metodološki problemi, pristupi i primeri. *Annals-Series Historia et Sociologia*, 27(2), 439-457. DOI: 10.19233/ASHS.2017.31
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2018). Dostupno na: <http://www.kirs.gov.rs/articles/navigate.php?type1=3&lang=SER>
- Krasić, B., Milić, N. & Šahović, V. (2017). Položaj nepraćene i razdvojene dece u Srbiji. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Minca, C., Šantić, D. & Umek, D. (2018). Managing the “Refugee Crisis” along the Balkan Route: Field Notes from Serbia. *The Oxford Handbook of Migration Crisis*. Oxford: Oxford University Press (online version).
- Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja (2016). Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja. Službeni glasnik RS, 72/09, 52/11, 55/13, 35/15 и 62/16. Beograd.
- Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja (2017). Pravilnik o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, deteta, učenika ili trećeg lica u ustanovi obrazovanja i vaspitanja. Službeni glasnik RS, 22/16, Beograd.
- Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (2017). Stručno uputstvo za uključivanje učenika izbeglica/tražilaca azila u sistem obrazovanja i vaspitanja.
- Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (2018). Obrazovanje učenika migranata u Republici Srbiji.
- Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja (2009). Zakon o zabrani diskriminacije. Službeni glasnik RS, 22/09. Beograd.
- Šantić, D., Minca, C. & Umek, D. (2017). The Balkan Migration Route. Reflections from the Serbian Observatory. In: Bobić, Mirjana and Janković, Stefan (eds.) *Towards Understanding of Contemporary Migration. Causes, Consequences, Policies, Reflection*. Belgrade: Institute for sociological research Faculty of Philosophy, 221-239.
- Save the children (2018). Sigurno i podržavajuće osnovnoškolsko okruženje za učenike i učenice izbeglice i tražioce azila. Beograd: Centar za interaktivnu pedagogiju.
- Sengupta, E. & Blessinger, P. (2018). Introduction to Refugee Education: Integration and Acceptance of Refugees in Mainstream Society. In: Enakshi Sengupta, Patrick Blessinger (ed.) *Refugee Education: Integration and Acceptance of Refugees in Mainstream Society*. *Innovations in Higher Education Teaching and Learning*, 11, 3-15.
- Solarević, M. & Pavlović, Z. (2018). Sa zatvorene rute u otvorene škole – percepcija i odgovor obrazovnih institucija u Vojvodini na migrantsku krizu. *Zbornik instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 37(2), 227-243.

- Stanojković, D., Panjković, Lj., Todić, M., Arbutina, Lj., Ranković, T., Cenerić, I., Veselinović, Ž., Čekić-Marković, J., Vušurović-Čazarević, A., Vuković, S., Stanić, K., Nedeljković, V. & Beker, K. (2017). Priručnik za škole u realizaciji stručnog uputstva za uključivanje učenika izbeglica/trožilaca azila u sistem obrazovanja i vaspitanja. Ministarstvo prosvete nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.
- Umek, D., C. Minca & D. Šantić (2018). The Refugee Camp as Geopolitics: The Case of Preševo, Serbia. In: *Mediterranean Mobilities* edited by Maria Paradiso, 37–53. London: Springer.
- UNHCR (2011). *Improving Access to Education for Asylum-seekers*. Budapest: Refugee Children and Adolescents in Central Europe, UNHCR Regional Representation for Central Europe.
- UNHCR (2017). *Europe Monthly Report*. Available at: <http://reporting.unhcr.org/sites/default/files/UNHCR%20Europe%20Monthly%20Update%20-%20May2017.pdf>
- UNHCR (2018). *Figures at a Glance - Statistical Yearbooks*. Available at: <https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>
- UNICEF (2018). *Latest statistics and graphics on refugee and migrant children*. Available at: <https://www.unicef.org/eca/what-we-do/emergencies/latest-statistics-and-graphics-refugee-and-migrant-children>
- Uredba o izmenama i dopunama Uredbe o načinu uključivanja u društveni, kulturni i privredni život lica kojima je priznato pravo na utočište (2016). Službeni glasnik RS, 101/16. Beograd.
- Volarević, S. (2007). *Zapadnobalkanska migrantska ruta u periodu "izvan krize" – situacija u Republici Srbiji*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Grupa 484.
- Zakon o azilu (2008). Službeni glasnik RS, 109/07. Beograd.

MIGRANT CHILDREN IN SCHOOLS IN SERBIA – BARRIER OR CHALLENGE FOR A NEW BEGINNING

Ivana ĐORĐEVIĆ, Danica ŠANTIĆ, Ljiljana ŽIVKOVIĆ

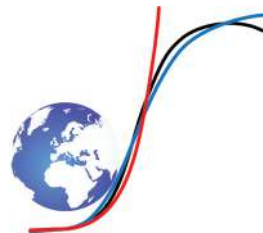
SUMMARY

The challenges that migrant children face on their way from country of origin to the destination country are numerous and relate to specific experiences based on linguistic, sociological and cultural difference. One of the challenges of course is the fact that a large number of children drop out of school, a certain number of them was never involved in the educational system. This paper assesses the degree of involvement of migrant children into the formal education system in Republic of Serbia, provides an overview of relevant international and national legal regulations and to identify achievements, challenges and problems that arise in practice. Based on this analysis and the research in which they participated, all participants of the educational process, provided insight into the basics of the functioning of the education of migrant children. In the education system, Serbia was in 2016 included migrant children, but it missing systematic approach, and the participation of schools in this process was based on the willingness of the school administration to participate in the project. Until then, the asylum and reception centers the children's education realized through informal workshops and language learning which are conducted by civil society organizations. In order to work efficiently with children migrants competent Ministry issued the Professional instructions, and then a Guide to support teachers in the inclusion of this vulnerable group of the school. The results obtained confirm the necessity of cooperation of migrant children, their parents, teachers and educational policy makers for successful integration of migrant children into the formal education system of the Republic of Serbia.

Keywords: migrant children, formal education, Republic of Serbia, the legal framework, Balkan migration route.

Beleške o autorima

Notes on the Authors

<http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

BELEŠKE O AUTORIMA

msr Damjan BAKIĆ, student doktorskih studija, Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Studentski trg III/3, 11000 Beograd, Republika Srbija, e-mail: damjanbakic93@gmail.com

msr Ivana ĐORĐEVIĆ, student doktorskih studija, Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Studentski trg III/3, 11000 Beograd, Republika Srbija, e-mail: ivanadj.92@gmail.com

dr Ivan MARINKOVIĆ, naučni saradnik, Centar za demografska istraživanja-Institut društvenih nauka, Kraljice Natalije 45, 11000 Beograd, Republika Srbija, e-mail: imarinkovic@orion.rs

msr Nevena RADIĆ, student doktorskih studija, Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Studentski trg III/3, 11000 Beograd, Republika Srbija, e-mail: nevence93@gmail.com

dr Danica ŠANTIĆ, vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Studentski trg III/3, 11000 Beograd, Republika Srbija, e-mail: danicasantic@gmail.com

dr Filip ŠKILJAN, viši naučni saradnik, Institut za migracije i narodnosti, Trg Stjepana Radića 3, 10000 Zagreb, Republika Hrvatska, e-mail: filipskiljan@yahoo.co.uk

dr Zora ŽIVANOVIĆ, docent, Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Studentski trg III/3, 11000 Beograd, Republika Srbija, e-mail: zoraz17@yahoo.com

dr Ljiljana ŽIVKOVIĆ, vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Studentski trg III/3, 11000 Beograd, Republika Srbija, e-mail: ljiljanazivkovic59@gmail.com

NOTES ON THE AUTHORS

Damjan BAKIĆ, MSc, PhD candidate, University of Belgrade, Faculty of Geography, Studentski trg III/3, 11000 Belgrade, Republic of Serbia, e-mail: damjanbakic93@gmail.com

Ivana ĐORĐEVIĆ, MSc, PhD candidate, University of Belgrade, Faculty of Geography, Studentski trg III/3, 11000 Belgrade, Republic of Serbia, e-mail: ivanadj.92@gmail.com

Ivan MARINKOVIĆ, PhD, Research Associate, Demographic Research Centre, Institute of Social Sciences, Kraljice Natalije 45, 11000 Belgrade, Republic of Serbia, e-mail: imarinkovic@orion.rs

Nevena RADIĆ, MSc, PhD candidate, University of Belgrade, Faculty of Geography, Studentski trg III/3, 11000 Belgrade, Republic of Serbia, e-mail: nevence93@gmail.com

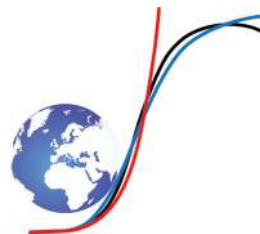
Danica ŠANTIĆ, PhD, Associate Professor, University of Belgrade, Faculty of Geography, Studentski trg III/3, 11000 Belgrade, Republic of Serbia, e-mail: danicasantic@gmail.com

Filip ŠKILJAN, PhD, Senior Research Associate, Institute for Migration and Ethnic Studies, Trg Stjepana Radića 3, 10000 Zagreb, Republic of Croatia, e-mail: filipskiljan@yahoo.co.uk

Zora ŽIVANOVIĆ PhD, Assistant Professor, University of Belgrade, Faculty of Geography, Studentski trg III/3, 11000 Belgrade, Republic of Serbia, e-mail: zoraz17@yahoo.com

Ljiljana ŽIVKOVIĆ, PhD, Associate Professor, University of Belgrade, Faculty of Geography, Studentski trg III/3, 11000 Belgrade, Republic of Serbia, e-mail: ljiljanazivkovic59@gmail.com

Politika časopisa Journal Policy

<http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

UREĐIVAČKA POLITIKA ČASOPISA DEMOGRAFIJA

Časopis *Demografija* izlazi jednom godišnje u režimu otvorenog pristupa. U časopisu *Demografija* objavljuju se prvenstveno naučni radovi (originalni naučni radovi, pregledni radovi, kratka ili prethodna saopštenja i naučne polemike) iz najšire definisane oblasti demografije, ostalih društvenih i humanističkih nauka i disciplina koje u svom predmetu sadrže istraživanja stanovništva, kao i interdisciplinarni radovi.

Časopis takođe objavljuje i druge priloge od naučnog interesa kao što su prikazi, recenzije knjiga, bibliografije, beleške sa naučnih skupova i slično.

Mogu se objavljivati i specijalni brojevi časopisa sa posebnom tematikom i gostujućim urednikom, kao i tekstovi napisani po pozivu koji su posvećeni izabranoj temi broja. Radovi se objavljuju na srpskom i engleskom jeziku, a po posebnoj odluci uredništva i na drugim jezicima.

Otvoreni pristup i autorska prava

Časopis *Demografija* je dostupan u režimu otvorenog pristupa. Članci objavljeni u časopisu mogu se besplatno preuzeti sa sajta časopisa (<http://demografija.gef.bg.ac.rs/>) i koristiti u skladu sa odredbama licence *Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodna* (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>).

Časopis *Demografija* omogućava autorima da deponuju, kako prihvaćenu recenziranu verziju rukopisa, tako i finalnu objavljenu verziju rada u PDF formatu, u institucionalni repozitorijum nekomercijalne baze podataka, da pomenute verzije objave na ličnim veb stranicama, ili na sajtu institucije u kojoj su zaposleni, u bilo koje vreme nakon objavljivanja u časopisu. Pri tome se mora navesti izdavač kao nosilac autorskih prava, kao i izvor rukopisa.

Ako uredništvo *Demografije* prihvati rukopis za objavljivanje, autori automatski prenose autorska prava na izdavača. U slučaju da rukopis ne bude prihvaćen, autori zadržavaju sva prava.

O recenziranju

Prispele rukopise glavni urednik najpre upućuje na predrecenziju uredništvu, koje utvrđuje da li je tekst u skladu sa politikom časopisa. Prispele radove, odobrene od strane uredništva, glavni urednik šalje recenzentima kompetentnim za naučnu oblast kojom se određeni rad bavi, a uz rad dostavlja i recenzentski obrazac. Recenzentski obrazac sadrži niz pitanja na koja treba odgovoriti, a koja recenzentima ukazuju na aspekte koje treba sagledati kako bi se donela odluka o objavljivanju rukopisa. U završnom delu obrasca recenzenti navode svoja zapažanja i predloge kako da se podneti rukopis poboljša, a dati komentari šalju se autorima, bez navođenja imena recenzenata, radi unošenja potrebnih ispravki. Autor odlučuje da li će postupiti po uputstvima recenzenata i o tome obaveštava uredništvo.

Ako su odluke recenzenata suprotstavljene, glavni urednik može da traži mišljenje drugih recenzenata. Konačan izbor recenzenata spada u diskreciona prava glavnog urednika. Recenzija i objavljivanje radova su besplatni.

Obaveze urednika

Glavni urednik časopisa *Demografija* donosi konačnu odluku o tome koji će se rukopisi objaviti. Urednik se prilikom donošenja odluke rukovodi uređivačkom politikom, vodeći računa o zakonskim propisima koji se odnose na klevetu, kršenja autorskih prava i plagiranje.

Urednik ne sme imati bilo kakav sukob interesa u vezi sa podnesenim rukopisom. Ako takav sukob interesa postoji, o izboru recenzenata i sudbini rukopisa odlučuje uredništvo.

Identitet autora i recenzenata je nepoznat drugoj strani, a urednik je dužan da tu anonimnost garantuje. Urednik ne sme da koristi neobjavljen materijal iz podnesenih rukopisa za druga istraživanja bez pisane dozvole autora.

Obaveze autora

Autori se pozivaju da dostave rukopise koji predstavljaju njihov originalni doprinos, koji nisu već objavljeni u celini ili delimično (osim u formi izvoda sa nekog skupa, ili kao deo nekog objavljenog predavanja, preglednog rada ili teze), i nisu u proceduri za objavljivanje kod drugog izdavača.

Autori su saglasni da rukopis nakon objavljivanja u časopisu *Demografija* neće biti ponovo objavljen kod drugog izdavača, u okviru neke druge publikacije, ili na drugom jeziku u obliku prevoda, a bez prethodne saglasnosti vlasnika autorskih prava.

Autori moraju voditi računa da ne povrede prava trećih lica jer izdavač neće snositi nikakvu odgovornost ako se pojave bilo kakvi zahtevi za naknadu štete.

Autori su odgovorni za sadržaj podnesenih rukopisa, validnost rezultata i objavljivanje podataka od svih strana koje su uključene u istraživanje, uključujući i institucije u kojima su sprovedena istraživanja.

Autori koji žele da u rad uključe slike ili delove teksta koji su već negde objavljeni treba da pribave saglasnost nosilaca autorskih prava koju će dostaviti uredništvu prilikom podnošenja rada. U suprotnom, uredništvo će dostavljeni materijal smatrati originalnim delom autora.

Kao autori rada potpisuju se samo ona lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa, odnosno, sva lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa navode se kao autori.

Autori se pozivaju na promociju najviših etičkih standarda koji se odnose na naučno-istraživački rad. U tom smislu, uredništvo *Demografije* očekuje da podneseni rukopisi ne sadrže neosnovane ili nezakonite tvrdnje, kao i da ne krše prava drugih.

U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, u najkraćem roku će obavestiti urednika ili izdavača, i ponuditi saradnju kako bi se rad ispravio ili povukao.

O plagiranju

Plagiranje, odnosno preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza, kao i njihovo predstavljanje kao svojih predstavlja grubo kršenje naučne etike.

Plagijat obuhvata sledeće:

- doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje, kao i smišljeno parafraziranje (u cilju prikrivanja plagijata) delova tekstova drugih autora, bez jasnog ukazivanja na izvor ili obeležavanja kopiranih fragmenata;
- kopiranje slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava za njihovo korišćenje;
- plagiranje sopstvenog rada (autoplajijat).

Rukopisi kod kojih postoje jasne indicije da se radi o plagijatu biće bezuslovno odbijeni. Ako se ustanovi da je rad koji je već objavljen u časopisu *Demografija* plagijat rad će biti opozvan, a saradnja sa autorima plagijata biće trajno prekinuta.

Uputstvo za slanje rukopisa

Rukopisi se šalju isključivo elektronskom poštom na adrese uredništva:

demography.editor@gef.bg.ac.rs i demography.editor@gmail.com

Način formatiranja, kategorije i obim rukopisa

Autori su dužni da se pridržavaju uputstva za pripremu radova. *Rukopisi u kojima ova uputstva nisu poštovana biće odbijeni bez recenzije.*

Za pisanje teksta treba koristiti MS Word. Rukopise treba slati u .doc ili .docx formatu.

Rukopisi se šalju u A4 formatu, font Times New Roman (11pt) sa proredom 1,0 i sve margine treba da budu 2,5 cm. Fusnote su u fontu Times New Roman (10pt), sa proredom 1,0.

Tip naslova, poglavlja i potpoglavlja, kao i drugo van gore navedenih podataka, *autori ne treba sami da formatiraju*, već to čini uredništvo u skladu sa svojim načinom formatiranja.

Upućivanje na broj projekta i njegove finansijere (ukoliko je prilog napisan u okviru naučnog projekta) i slične komentare autori mogu navesti.

Pasuse treba uvlačiti, a ne razdvajati praznom linijom. Znaci navoda koriste se za citate unutar teksta, a apostrofi za citat u okviru citata.

Maksimalan obim rukopisa po broju slovnih mesta po kategorijama priloga iznosi:

- za originalni naučni rad do 35.000 slovnih mesta bez razmaka;

- za pregledni članak do 50.000 slovnih mesta bez razmaka;
- za ostale priloge (prethodna saopštenja, naučne polemike, prikaze i dr.) do 15.000 slovnih mesta bez razmaka;

U izuzetnim slučajevima, uredništvo može odobriti i duže radove.

Podneti dokument na prvoj strani treba da sadrži sledeće elemente: *naslov rada, puno ime i prezime autora, akademski naziv, naučno-istraživačko zvanje, odnosno funkciju, naziv i adresu ustanove u kojoj je autor zaposlen ili drugu odgovarajuću adresu, grad i državu, email adresu i broj telefona*. Kada rad ima više od jednog autora, treba naglasiti ime autora ovlašćenog za korespondenciju.

Članak treba da bude strukturiran na sledeći način: *naslov, sažetak, ključne reči, tekst (uvod, metodi, rezultati, diskusija i zaključak), spisak referenci i rezime*.

Naslov treba da bude potpuno jasan, ne duži od 15 reči.

Sažetak ne treba da bude duži od 250 reči i treba da sadrži kratak pregled metoda i najvažnije rezultate rada. U sažetku ne treba navoditi reference.

Ključne reči se navode u posebnom redu ispod sažetka i moraju biti relevantne za temu i sadržaj rada. Navesti pet ključnih reči.

Tekst članka bi trebalo da ima sledeću strukturu: *uvod, metodi, rezultati, diskusija i zaključak* (ne nužno pod ovim nazivima). U zavisnosti od sadržaja i kategorije članka, moguće je izostaviti neke od odeljaka. Na primer, kod preglednog članka, moguće je izostaviti odeljke o metodima i rezultatima, dok naučna kritika ili polemika može uključiti samo odeljke o motivima rada, konkretnim istraživačkim problemima i diskusiju.

- *Uvod* opisuje istraživački problem, sumira relevantna prethodna istraživanja i vodi čitaoca ka glavnom istraživačkom pitanju članka, jasno formuliše predmet i cilj istraživanja, kao i postojeće nalaze i teorije koje prikazano istraživanje testira ili pokušava da nadogradi;
- *Metode* treba da pokažu kojim metodološkim postupcima se postiže cilj rada uz jasan opis empirijskog plana istraživanja, izvora podataka, polazne hipoteze, kao i prostornog i vremenskog obuhvata istraživanja;
- *Rezultati* rada predstavljaju kvantitativni deo istraživanja, a statističke analize treba da budu jasno izložene uz narativno objašnjenje nalaza;
- *Diskusija* sadrži kvalitativnu interpretaciju dobijenih rezultata koja treba da bude u kontekstu teorijsko - metodoloških pristupa i nalaza prikazanih u uvodu. Diskusija jasno opisuje koja su od ranijih istraživanja podržana, osporena ili unapređena nalazima koji su prikazani u radu. U ovom odeljku treba izbegavati preterano citiranje i dugačke reinterpretacije literature, i usmeriti se pre svega na zaključke koji su izvedeni na osnovu sopstvenih nalaza.

- Izuzetno, odeljci o rezultatima i diskusiji mogu se kombinovati u jednom zajedničkom pod nazivom *Rezultati i diskusija*;
- *Zaključak* bi trebalo da pruži opšti, kratak i prikladan rezime predstavljenih nalaza. Zaključak ne sme da bude sačinjen od ponavljanja delova sažetka. Diskusija zajedno sa zaključkom može obuhvatiti i do 30% članka, ali u svakom slučaju ova dva odeljka zajedno ne bi trebalo da budu kraća od uvoda.

Rezime treba da bude napisan u skladu sa strukturom rada (2.000-3.000 znakova bez razmaka) i treba da se nalazi nakon spiska referenci. U posebnom redu ispod rezimea, treba navesti ključne reči.

Autori koji šalju priloge na srpskom jeziku moraju poslati naslov rada, sažetak, ključne reči i rezime i na engleskom jeziku.

Kada su u pitanju prikazi, recenzije knjiga, bibliografije, beleške sa naučnih skupova i slični tekstovi, za njihovo opremanje nema posebnih zahteva, osim onih tehničke prirode, koji važe za sve ostale radove.

Tabele, grafikoni, sheme, slike i ilustracije treba da budu precizno naslovljeni i numerisani, sa pratećim objašnjenjem. Slike, fotografije, crteži i druge ilustracije treba da budu dobrog kvaliteta. Svi grafički prilozi se moraju dostaviti u elektronskom obliku, i to za crteže u rezoluciji ne manjoj od 600 dpi, a fotografije u minimalnoj rezoluciji od 300 dpi. Ako rad sadrži grafičke priloge, isti se dostavljaju kao posebni dokumenti, u formatu *tif*, *pdf*, *jpg* ili *jpeg*. Uredništvo zadržava pravo odluke u pogledu fleksibilnosti ovih zahteva u određenim slučajevima, kao i pravo preloma i opreme teksta i ilustracija u skladu sa formatom časopisa.

Prilozi se ne vraćaju autorima.

Način obaveznog citiranja

Citiranje unutar teksta podrazumeva navođenje prezimena autora i godine objavljivanja odgovarajuće bibliografske jedinice, i to na sledeći način:

- Direktan citat: Obermeyer(1997);
- Indirektan citat: (Petitt, 2013);
- U slučaju dva autora: (Coale & Watkins, 1986);
- U slučaju više od tri autora: (Cordell et al., 2011);
- U slučaju citiranja dva ili više radova istog autora: (Coleman, 2005; 2012);
- Ako se navodi više bibliografskih jedinica istog autora iste godine izdanja, one se dodatno označavaju malim početnim slovima abecede: (Rosental, 2006a; 2006b);
- Ako se navodi više bibliografskih jedinica različitih autora: (Crimmins, 1993; Greenhalgh, 1996; Kretzer & Ariel, 2002);
- Preuzimanje dela teksta: "Censuses are, after all, generally viewed as matters of bureaucratic routine, somewhat unpleasant necessities of the modern age, a kind of national accounting." (Kretzer & Ariel, 2002, 31);

- Kada se citira reizdana ili prevedena knjiga, u tekstu treba navesti oba datuma - i originalnog izdanja, i reizdanja ili prevoda: (Poutignat & Streiff-Fenart, 1995/1997).

Mrežni izvori podataka obično se citiraju u tekstu isto kao i druge reference, a u spisku literature *dodaje se njihova internet strana, kao i datum pristupa*.

Fusnote (napomene) pri dnu strane treba da sadrže manje važne detalje, dopunska objašnjenja, naznake o korišćenim izvorima (poput naučne građe, veb stranica, priručnika i sl.), ali ne mogu biti zamena za citiranu literaturu. Citiranje nekog autora u fusnoti jednako je načinu citiranja u tekstu.

Spisak literature

Reference se navode na jeziku i pismu na kom su objavljene. *Spisak referenci treba da sadrži samo radove koji su citirani u tekstu*. Navedene jedinice treba da budu poređane po abecednom redu prezimena autora, bez numeracije, i da uključuju imena svih autora bez obzira na njihov broj. U slučaju navođenja više radova istog autora, najpre se navodi najranije objavljeno delo.

Primeri za navođenje različitih vrsta radova:

Knjige, monografije:

- Jedan autor:

Petit, V. (2013). *Counting Populations, Understanding Societies - Towards an Interpretative Demography*. Dordrecht: Springer.

- Dva autora:

Coale, A. J. & Watkins, S. C. (1986). *The decline of fertility in Europe*. Princeton: Princeton University Press.

- Bez autora, samo urednik:

Kretzer, D. & Fricke, T. (Eds.). (1997). *Anthropological demography. Toward a new synthesis*. Chicago/London: The University of Chicago Press.

- Izdanje u više tomova:

Wiener, P. (Ed.). (1973). *Dictionary of the history of ideas* (Vols. 1-4). New York, NY: Scribner's.

- Prevedena knjiga:

Poutignat, P. & Streiff-Fenart, J. (1997). *Teorije o etnicitetu (Théories de l'ethnicité, A. Mimica, Prev.)*. Beograd: Biblioteka XX vek. (Originalni rad je objavljen 1995).

- Korporativni autor ili autor kao izdavač:

Republički zavod za statistiku Srbije (2012). *Prirodno kretanje stanovništva u Republici Srbiji, 1960-2010*. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije.

- Elektronska knjiga (otvoreni pristup):

Hartmann, M. (2009). *Demographic Methods for the Statistical Office*. Preuzeto sa http://www.scb.se/statistik/_publikationer/ov9999_2009a01_br_x103br0902.pdf

- Elektronska knjiga (koja se naručuje/naplaćuje):

Swanson, A. D. (Ed.). (2017). *The Frontiers of Applied Demography*. Dostupno na <https://link.springer.com/book/10.1007%2F978-3-319-43329-5>

Poglavlje u monografiji, uređenoj knjizi ili članak u zborniku radova:

Coleman, D. (2012). The Changing Face of Europe. In: Goldstone, A. J., Kaufmann, P. E. & Duffy Toft, M. (Eds.), *Political Demography. How Population Changes Are Reshaping International Security and National Politics* (pp.176–193). New York: Oxford University Press.

Blum, A. (2002). Resistance to identity categorization in France. In Kertzer, I. D. & Arel, D. (Eds.), *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses* (pp. 121–147). Cambridge: Cambridge University Press.

Članci iz časopisa:

- Članak u štampanom izdanju:

Obermeyer, C. M. (1997). Qualitative methods: A key to a better understanding of demographic behavior? *Population and Development Review*, 24(4), 813-818.

- Članak iz mrežnog izvora sa DOI brojem:

Hertrich, V. & Lardoux, S. (2014). Âge à l'entrée en union des femmes en Afrique. Les données des enquêtes et des recensements sont-elles comparables? *Population*, 69(3), 357-389. DOI:10.3917/popu.1403.0399.

- Članak iz mrežnog izvora bez DOI broja:

Brée, S., Eggerickx, T., Sanderson, J.P. & Costa, R. (2016). Comparison of Retrospective Fertility Data from Censuses in Belgium and Family Surveys in France. *Population*, 71(1), 83-115. Preuzeto sa http://www.cairn-int.info/abstract-E_POPU_1601_0085--comparison-of-retrospective-fertility.htm

Prikazi:

Hodgson, D. (2011). (Prikaz knjige *Shall the Religious Inherit the Earth? Demography and Politics in the Twenty-First Century* autora Kaufmann, E.). *Population and Development Review*, 37(4), 793–795.

Istraživački izveštaji, radni dokumenti:

Lesthaeghe, R. J. & Neidert, L. (2006). "The 'Second Demographic Transition' in the U.S.: Spatial Patterns and Correlates" (Istraživački izveštaj u Population Studies Center Research Report No. 06-592). Preuzeto sa <http://www.psc.isr.umich.edu/pubs/pdf/tr06-592.pdf>

Renne, E. (1994). *An anthropological approach to fertility change* (Radni dokument u Demography, br. 48). Canberra: The Australian National University.

Disertacija:

- Štampana/Neobjavljena:

Prezime, A. A. (Godina). Naziv disertacije. (Neobjavljena doktorska disertacija). Ime institucije, Mesto.

- Objavljena/Iz mrežne baze podataka:

Prezime, A. A. (Godina). Naziv disertacije. (Doktorska disertacija). Preuzeto sa Ime baze. (broj članske karte ili narudžbine)

Rad citiran u sekundarnom izvoru:

U spisku literature se navodi izvor gde je originalni rad pomenut, dok se u tekstu navodi naziv originalnog rada, i daje referenca za sekundarni izvor.

Primer:

Ako je rad Seidenberga i McClellanda citiran u radu Coltheart et al., a autor nije imao uvid u originalni rad, u spisku literature se navodi:

Coltheart, M., Curtis, B., Atkins, P., & Haller, M. (1993). Models of reading aloud: Dual-route and parallel-distributed-processing approaches. *Psychological Review*, 100, 589-608

dok se u tekstu rad u sekundarnom izvoru navodi na sledeći način:

U studiji Seidenberga i McClellanda (kao što je citirano u Coltheart et al, 1993), ...

Članak u dnevnoj ili periodičnoj štampi:

- Štampano izdanje:

Jordan, M. (2017, June 19). Welcome for Migrants Reveals a Farm Town Rift. *The New York Times*, pp. A13

-Internet izdanje:

Linden, E. (2017, June 15). Remember the Population Bomb? It's Still Ticking. *The New York Times*. Preuzeto sa https://www.nytimes.com/2017/06/15/opinion/sunday/remember-the-population-bomb-its-still-topics®ion=stream&module=stream_unit&version=latest&contentPlacement=1&pgtype=collection&r=0

Navođenje jedinica iz mrežne baze podataka:

Republički zavod za statistiku Srbije (2017). Broj stanovnika, broj živorođenih i umrlih, po oblastima, 2010. (Baza podataka). Preuzeto sa <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx> (datum pristupa)

Uredništvo *Demografije*

JOURNAL POLICY

The journal *Demografija* is an annual Open Access journal. The journal *Demografija* primarily publishes scientific articles in wide range relating to demography, and other social sciences and humanities dealing with population research, as well as in interdisciplinary frameworks.

The journal also publishes reviews and book reports, bibliographies, notes on scientific meetings, etc.

Demografija may also publish special thematic issues edited by a guest editor, as well as invited papers on a featured topic.

The articles may be submitted in Serbian or English, and the Editorial Board may also decide to publish some of them in other languages.

Open Access and Copyright

The journal *Demografija* is an Open Access Journal. The papers published in *Demografija* can be downloaded free (<http://demografija.gef.bg.ac.rs/?lang=en>) of charge and used under the *Creative Commons–Attribution–Non Commercial–Non Derivatives 4.0 International license* (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>).

The journal *Demografija* allows authors to deposit both the accepted (peer reviewed, Author's

Post-print version, and the final, Publisher's version/PDF) in an institutional repository and noncommercial repositories, or to publish it on Author's personal website and/ or departmental at any time after publication. The publisher, as the copyright holder, and the source must be acknowledged.

Once the manuscript is accepted for publication, author(s) agree to transfer the copyright to the Publisher automatically. If the submitted manuscript is not accepted for publication by the journal, all rights shall be retained by the author(s).

Peer Review

The submitted papers are subject to pre-evaluation by the Editorial Board. The purpose of pre-evaluation is to determine whether a manuscript complies with the journal policy. The Editor-in-Chief sends manuscripts approved by the Editorial Board to two competent reviewers in relevant fields. Each manuscript is accompanied with a reviewers' evaluation form, which contains questions meant to help referees cover all aspects that should be taken into consideration in order to decide the fate of a submission. In the final section of the evaluation form, the reviewers must include observations and suggestions aimed at improving the submitted manuscript; these are sent to authors, without the names of the reviewer, and the authors are required to make necessary corrections. The author decides about accepting the reviewers' suggestions and informs the Editorial Board about decision.

If the decisions of the two reviewers are not the same (accept/reject), the Editor-in-Chief may assign additional reviewers. The choice of reviewers is at the discretion of the Editor-in-Chief. The peer review and publishing procedures are free of charge.

Editorial Responsibilities

The Editor-in-Chief decides which manuscripts submitted to *Demografija* will be published. The editor is guided by the journal policy and constrained by legal requirements in force regarding libel, copyright infringement and plagiarism.

The Editor-in-Chief must hold no conflict of interest with regard to the manuscripts for publication. If there is such a conflict of interest in relation to handling of a submission, the selection of reviewers and all decisions on the manuscript shall be made by the Editorial Board.

As the journal uses double-blind peer review, the Editor-in-Chief shall ensure that reviewers remain anonymous to authors and vice versa.

Unpublished materials disclosed in a submitted manuscript must not be used in other research without the express written consent of the author.

Authors' Responsibilities

Authors are required to submit their original manuscripts, that have not been published before (except as a conference abstract, a part of a published lecture, a review article or a PhD thesis), and is not under consideration for publication elsewhere.

Authors also warrant that the manuscript is not and will not be published elsewhere (after the publication in *Demografija*) in any other language without the consent of the copyright holder(s).

Authors warrant that the rights of third parties will not be violated, and that the publisher will not be held legally responsible should there be any claims for compensation.

Authors are exclusively responsible for the contents of their submissions, the validity of the presented results and must make sure that they have permission from all involved parties (coauthors, or the responsible authorities at the institution where the work was carried out to make the data public).

Authors wishing to include figures or text passages that have already been published elsewhere are required to obtain permission from the copyright holder(s) and to include evidence that such permission has been granted when submitting their papers. Any material received without such evidence will be assumed to originate from the authors.

Authors must make sure that only contributors who have significantly contributed to the submission are listed as authors and, conversely, that all contributors who have significantly contributed to the submission are listed as authors.

Authors are required to promote the ethical standards that apply to research. Authors affirm that the article contains no unfounded or unlawful statements and does not violate the rights of others.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in own published work, it is the author's obligation to promptly notify the Editor-in-Chief or publisher and cooperate with them to retract or correct the paper.

About Plagiarism

Plagiarism, where someone assumes another's ideas, words, or other creative expression as one's own, is a clear violation of scientific ethics.

Plagiarism includes the following:

- Word for word, or almost word for word copying, or purposely paraphrasing portions of another author's work without clearly indicating the source or marking the copied fragment;
- Copying figures or tables from someone else's paper without properly citing the source and/or without permission from the original author or the copyright holder;
- Plagiarizing one's own work (self-plagiarism).

Any paper which shows obvious signs of plagiarism will be rejected. In case plagiarism is discovered in a paper that has already been published by the journal *Demografija*, the paper will be retracted, and journal will permanently suspend the cooperation with authors who plagiarized somebody else's work.

Submission Instructions

Manuscripts should be submitted by email (as MS Word documents) to the Editorial Board:

demography.editor@gef.bg.ac.rs and demography.editor@gmail.com

Formatting, categories of papers and manuscript length

Authors must follow the submission instructions strictly. *The manuscripts that do not comply with instructions will be rejected without review.*

Manuscript should be written using MS Word and submitted as .doc or .docx files.

The paper format should be A4, font Times New Roman (11pt), line spacing 1.0 and all margins should be set at 2,5 cm. Footnotes should be typed using Times New Roman (10pt), line spacing 1.0.

Please do not apply any special formatting to titles, chapters, subchapters, or any other structural elements. The formatting will be done by the Editorial Office in accordance with the journal's page layout.

If appropriate, authors should specify the project code and funders (if the manuscript is a result of a research project) and similar comments.

Paragraphs should be indented and not separated with blank lines. Double quotation marks should be used to mark quotes in the text, and single quotation marks to mark quotes within quotes.

The following text length limits:

- up to 35.000 characters without spaces (original research papers);
- up to 50.000 characters without spaces (review articles);
- up to 15.000 characters without spaces (preliminary reports, critical reviews and discussions, reviews and book reports, bibliographies, notes on scientific meetings etc.).

In specific cases, the Editorial Board could accept longer papers.

The cover page of a manuscript should contain the following information: the title, authors' full names (first name, middle name initials (if applicable), family names), affiliations (including address, city and country), and emails. In case of more than one author, the name of the corresponding author should be highlighted.

The structure of the manuscript may include chapters and subchapters. Apart from the cover page, a manuscript should be divided into the following ordered sections: *title, abstract, keywords, the text of the manuscript (introduction, methodology, results, discussion, and conclusion), list of references and summary.*

Title should be clear, up to 15 words.

Abstract should not exceed 250 words.

Keywords are listed in a separate line at the end of the abstract. There should be five keywords provided.

The text of the manuscript should have the following structure - *Introduction, Methods, Results, Discussion and Conclusions* (not necessarily under these names). Exceptionally, the Results and Discussion of the manuscript can be combined in a single section labeled *Results and Discussion*.

Depending on the type of the manuscript, it is possible to omit some of the sections. For example, in a review article, it is possible to omit sections on methods and results, while scientific criticism or polemics may include only sections on the motives of work, specific research problems and discussion.

The Discussion along with the Conclusion may cover up to 30% of the article, but in any case, the two sections together should not be shorter than the Introduction.

Summary should follow the structure of the manuscript (2,000-3,000 characters without spaces), representing a short version of the paper. It should be placed after the list of references. *Keywords* are listed in a separate line at the end of the extended summary.

As far as reviews and book reports, bibliographies, notes on scientific meetings, etc., they do not have to meet any special requirements except for the technical ones, which also apply to other types of contributions.

Tables, graphs, diagrams, images and illustrations should be supplied with appropriate captions, numbers and accompanying explanations. Images, drawings and other illustrations should be of good quality. All graphic images must be submitted in an electronic format at the minimum resolution of 600 dpi for line art, and 300 dpi for photos. The graphic images also must be provided as separate TIF, PDF, JPEG or JPG files. In certain cases, the Editorial Office may assume a more flexible approach to these requirements, and the right to adjust the layout of the text and illustrations to the standard layout of the journal.

The submitted materials are not returned to authors.

Uniform citation style

In-text citations include the author's name and publication year of a particular bibliographic entry are given in parentheses as follows:

- A direct citation of a reference: Obermeyer (1997);
- An indirect citation of a reference: (Petitt, 2013);
- In case of two authors: (Coale & Watkins, 1986);
- In case of more than three authors: (Cordell et al., 2011);
- When two or more papers by the same author are cited together: (Coleman, 2005; 2012);
- If several bibliographic entries belong to the same author and have the same publication year, lowercase letters of the alphabet are added. (Rosental, 2006a; 2006b);
- In case of citing several bibliographic entries of different authors: (Crimmins, 1993; Greenhalgh, 1996; Kretzer & Ariel, 2002);
- References following direct quotations: "Censuses are, after all, generally viewed as matters of bureaucratic routine, somewhat unpleasant necessities of the modern age, a kind of national accounting." (Kretzer & Ariel, 2002, 31);
- In case of citing a republished or translated paper, it should appear with both dates in text: (Poutignat & Streiff-Fenart, 1995/1997).

Entries from online databases are cited in the text like other references, and in the reference list, the reference should be accompanied with an URL and the date of access.

Footnotes (notes) at the bottom of the page should include less important details, additional explanations, citations of used sources (such as unpublished materials, websites, manuals, etc.) but they cannot substitute the list of references. Citations in footnotes shall conform to the same format as in-text citations.

Bibliographic citations in the reference list

References shall be cited in the language in which they were published. *The list of references shall only include papers that are cited in the text.* The references in the bibliography (list of references) at the end of a paper are listed in the order of the alphabet according to the author's surname, including all names of authors, but without numbering. In case of citing more than one reference of the same author, the most recent work is listed first.

Examples of different types of references:

Books, monographs:

- One Author:

Petit, V. (2013). *Counting Populations, Understanding Societies - Towards an Interpretative Demography*. Dordrecht: Springer.

- Two Authors:

Coale, A. J. & Watkins, S. C. (1986). *The decline of fertility in Europe*. Princeton: Princeton University Press.

- Edited Book, No Authors:

Kretzer, D. & Fricke, T. (Eds.). (1997). *Anthropological demography. Toward a new synthesis*. Chicago/London: The University of Chicago Press.

- Multivolume Paper:

Wiener, P. (Ed.). (1973). *Dictionary of the history of ideas* (Vols. 1-4). New York, NY: Scribner's.

- A Translation:

Poutignat, P. & Streiff-Fenart, J. (1997). *Teorije o etnicitetu (Théories de l'ethnicité, A. Mimica, Prev.)*. Beograd: Biblioteka XX vek. (Original paper published in 1995).

- Corporate Author, Author as Publisher:

Statistical Office of the Republic of Serbia. (2012). *Natural changes of population in the Republic of Serbia, 1960-2010*. Belgrade: Statistical Office of the Republic of Serbia.

- Electronic Book (Open Access):

Hartmann, M. (2009). *Demographic Methods for the Statistical Office*. Retrieved from http://www.scb.se/statistik/_publikationer/ov9999_2009a01_br_x103br0902.pdf

- Payable Electronic Book:

Swanson, A. D. (Ed.). (2017). *The Frontiers of Applied Demography*. Available from <https://link.springer.com/book/10.1007%2F978-3-319-43329-5>

Article or Chapter in Monographs, Edited Books or Proceedings:

Coleman, D. (2012). The Changing Face of Europe. In: Goldstone, A. J., Kaufmann, P. E. & Duffy Toft, M. (Eds.), *Political Demography. How Population Changes Are Reshaping International Security and National Politics* (pp.176–193). New York: Oxford University Press.

Blum, A. (2002). Resistance to identity categorization in France. In Kertzer, I. D. & Arel, D. (Eds.), *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses* (pp. 121-147). Cambridge: Cambridge University Press.

Articles in Printed and Online Journals:

- Article in Print Journals:

Obermeyer, C. M. (1997). Qualitative methods: A key to a better understanding of demographic behavior? *Population and Development Review*, 24(4), 813-818.

- Article from an Online Journals with DOI Assigned:

Hertrich, V. & Lardoux, S. (2014). Âge à l'entrée en union des femmes en Afrique. Les données des enquêtes et des recensements sont-elles comparables? *Population*, 69(3), 357-389. DOI:10.3917/popu.1403.0399.

- Article from an Online Journals with no DOI Assigned:

Brée, S., Eggerickx, T., Sanderson, J.P. & Costa, R. (2016). Comparison of Retrospective Fertility Data from Censuses in Belgium and Family Surveys in France. *Population*, 71(1), 83-115. Retrieved from http://www.cairn-int.info/abstract-E_POPU_1601_0085--comparison-of-retrospective-fertility.htm

Review:

Hodgson, D. (2011). (Review of the book *Shall the Religious Inherit the Earth? Demography and Politics in the Twenty-First Century* autora Kaufmann, E.). *Population and Development Review*, 37(4), 793–795.

Research Reports, Working Papers:

Lesthaeghe, R. J. & Neidert, L. (2006). “The ‘Second Demographic Transition’ in the U.S.: Spatial Patterns and Correlates” (Research report in Population Studies Center Research Report No. 06-592). Retrieved from <http://www.psc.isr.umich.edu/pubs/pdf/rr06-592.pdf>

Renne, E. (1994). *An anthropological approach to fertility change* (Working papers in Demography, No. 48). Canberra: The Australian National University.

Dissertation:

- Unpublished Dissertation/Thesis:

Last name, F. N. (Year). Title of dissertation. (Unpublished doctoral dissertation). Name of Institution, Location.

- Dissertation/Thesis from a Database:

Last name, F. N. (Year). Title of dissertation. (Doctoral dissertation). Retrieved from Name of database. (Accession or Order Number).

Papper Discussed in a Secondary Source:

Give the secondary source in the References List. In the text, name the original paper, and give a citation for the secondary source.

Example:

If Seidenberg and Mc Clelland's paper is cited in Coltheart et al., and autor did not read the original paper, list the Coltheart, M. et al. reference in the Reference List:

Coltheart, M., Curtis, B., Atkins, P. & Haller, M. (1993). Models of reading aloud: Dual-route and parallel-distributed-processing approaches. *Psychological Review*, 100, 589-608.

In the text, use the following citation: In Seidenberg and McClelland's study (as cited in Coltheart, Curtis, Atkins, & Haller, 1993)

Newspaper Article:

- Printed Edition:

Jordan, M. (2017, June 19). Welcome for Migrants Reveals a Farm Town Rift. *The New York Times*, pp. A13

- Online Edition:

Linden, E. (2017, June 15). Remember the Population Bomb? It's Still Ticking. *The New York Times*. Retrieved from https://www.nytimes.com/2017/06/15/opinion/sunday/remember-the-population-bomb-its-still-ticking.html?r-ref=collection%2Ftimestopic%2FPopulation&action=click&contentCollection=timestopics®ion=stream&module=stream_unit&verson=latest&content-Placement=1&pgtype=collection&_r=0

Data Sets:

Statistical Office of the Republic of Serbia (2017). *Number of population, live births and deaths in the Republic of Serbia, by areas, 2010*. (Data file). Retrieved from <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx> (date of access)

Editorial Board of *Demography*

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

314(497.11)

DEMOGRAFIJA / glavni i odgovorni urednik
Aleksandar Knežević. - 2004, knj. 1- . - Beograd :
Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2004-
(Beograd : Planeta Print). - 24 cm

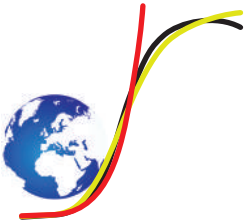
Godišnje.

Drugo izdanje na drugom medijumu:

Демографија (Online) = ISSN 2560-5011

ISSN 1820-4244 = Демографија

COBISS.SR-ID 118674444

demografija.gef.bg.ac.rs

UNIVERZITET U BEOGRADU
GEOGRAFSKI FAKULTET
www.gef.bg.ac.rs
demografija.gef.bg.ac.rs

ISSN 1820-4244

9 771820 424000